

BULLETIN OF ECONOMIC THEORY AND ANALYSIS

June 2017 ♦ Volume 2 ♦ Issue 2
Haziran 2017 ♦ Cilt 2 ♦ Sayı 2

**The Impact of Imported Energy and Goods Prices on Growth and
Trade Balance of a Small Open Economy**
Wei-Bin ZHANG

**Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Dış Ticaret'in Gayri Safi Yurtiçi
Hasıla Üzerine Etkisi: Avrasya Ülkeleri Örneği**
Demet YAMAN SONGUR

**Yükselen Piyasa Ekonomilerinde Ekonomik Özgürlük, Büyüme ve
Kalkınma İlişkisi: Bir Panel Veri Analizi**
Muhammet Buğra SUCU

**Khruşev Döneminde Kazak Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne
Uygulanan Ekonomik Politikalar**
Zhanture ZHETİBAYEV

Quarterly Peer-reviewed Journal
Üç Aylık Hakemli Dergi

BULLETIN OF ECONOMIC THEORY AND ANALYSIS

Quarterly Peer-reviewed Journal
Üç Aylık Hakemli Dergi

June 2017 ♦ Volume 2 ♦ Issue 2
Haziran 2017 ♦ Cilt 2 ♦ Sayı 2

www.betajournals.org

All right reserved © Her hakkı saklıdır

BULLETIN OF ECONOMIC THEORY AND ANALYSIS

June 2017 ♦ Volume 2 ♦ Issue 2
Haziran 2017 ♦ Cilt 2 ♦ Sayı 2

Publisher of the Journal / Yayın Sahibi
Mehmet Songur

Editör / Editör
Erginbay UĞURLU

Correspondence Address / Yazışma adresi
Erginbay UĞURLU
İstanbul Aydın Üniversitesi Florya Kampüsü
Beşyol Mahallesi İnönü Caddesi No:40
Sefaköy İSTANBUL

E-mail / E-posta
editor@betajournals.org
info@betajournals.org
contact@betajournals.org
betajournals@gmail.com

Web Address / Web Adresi
<http://dergipark.gov.tr/beta>
<http://www.betajournals.org>

Bulletin of Economic Theory and Analysis is a peer-reviewed, quarterly published (in March, June, September and December) academic journal.

Bulletin of Economic Theory and Analysis yılda dört kez (Mart, Haziran, Eylül, Aralık aylarında) yayımlanan hakemli bir dergidir.

The rights of all the papers accepted for publication belong to the Bulletin of Economic Theory and Analysis.

Yayımlanacak makalelerin tüm yayın hakları Bulletin of Economic Theory and Analysis 'e aittir.

The responsibility of the manuscripts belong to the authors. Bulletin of Economic Theory and Analysis Journal and the editors are not responsible for the manuscripts.

Dergide yayımlanan makalelerin tüm sorumluluğu yazarlara ait olup, bu konuda Bulletin of Economic Theory and Analysis ve editörler sorumlu tutulamazlar.

The articles published in the journal can be cited by giving proper reference.

Dergide yayımlanan makalelerden kaynak gösterilerek aktarma ve alıntı yapılabilir.

EDITOR / EDITÖR

Assoc. Prof. Ph.D. Erginbay UĞURLU

EDITORIAL BOARD / YAYIN KURULU

Prof. Ph.D. Ümit ŞENESEN

Istanbul Technical University / İstanbul Teknik Üniversitesi

Prof. Ph.D. Öner GÜNÇAVDI

Istanbul Technical University / İstanbul Teknik Üniversitesi

Prof. Ph.D. İsmail TUNCER

Mersin University / Mersin Üniversitesi

Prof. Ph.D. Kudret TOPYAN

Manhattan College / Manhattan College

Prof. Ph.D. Filiz ELMAS SARAÇ

Gazi University / Gazi Üniversitesi

Assoc. Prof. Ph.D. Irena JINDRICHOVSKA

Anglo American University / Anglo American University

Assoc. Prof. Ph.D. Aušra RASTENIENĖ

Vilnius University / Vilnius University

Assoc. Prof. Ph.D. Erginbay UĞURLU

Istanbul Aydın University / İstanbul Aydın Üniversitesi

Assist. Prof. Ph.D. María BARREIRO-GEN

University of A Coruña / University of A Coruña

Assist. Prof. Ph.D. Yusuf MURATOĞLU

Hitit University / Hitit Üniversitesi

Ph.D. Gaetano LISI

University of Cassino and Southern Lazio / University of Cassino and Southern Lazio

BULLETIN OF ECONOMIC THEORY AND ANALYSIS

June 2017 ♦ Volume 2 ♦ Issue 2

Haziran 2017 ♦ Cilt 2 ♦ Sayı 2

CONTENTS / İÇİNDEKİLER

The Impact of Imported Energy and Goods Prices on Growth and Trade Balance of a Small Open Economy

Wei-Bin ZHANG 99

Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Dış Ticaret'in Gayri Safi Yurtiçi Hasıla Üzerine Etkisi: Avrasya Ülkeleri Örneği

Demet YAMAN SONGUR 117

Yükselen Piyasa Ekonomilerinde Ekonomik Özgürlük, Büyüme ve Kalkınma İlişkisi: Bir Panel Veri Analizi

Muhammet Buğra SUCU 135

Khruşev Döneminde Kazak Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne Uygulanan Ekonomik Politikalar

Zhanture ZHETİBAYEV 169

Bulletin of Economic Theory and Analysis

Volume II, Issue 2, pp. 99-116, 2017

<http://www.betajournals.org>

The Impact of Imported Energy and Goods Prices on Growth and Trade Balance of a Small Open Economy

Wei-Bin ZHANG^a

^aProf. Ph.D., Ritsumeikan Asia Pacific University, JAPAN

ABSTRACT

This study builds a growth model of a small open economy with imported energy and goods in a perfectly competitive economy. The economy is composed of one industrial sector and one service sector. The economy is endowed with constant labor and land. The growth mechanism is basically neoclassical in the sense that the main determinant of growth is endogenous wealth. This study is mainly concerned with the effects of changes in capital cost, energy price and price of imported goods on trade balance, price of services, land rent, and path of economic growth. The comparative dynamic analysis provides some insights into the impact of exogenous shocks on the national economy.

Keywords

Price of Energy, Price of Imported Goods, Propensity to Consume Foreign Goods, Propensity to Save, Small Open Economy

JEL Classification

F43, L83.

CONTACT Wei-Bin ZHANG, ✉ wbzl@apu.ac.jp 📠 Ritsumeikan Asia Pacific University, JAPAN

ACKNOWLEDGEMENTS I am thankful for the important comments of the three anonymous referees. The research supported by Project No. 25380246, the Grants-in-Aid for Scientific Research (C), Japan Society for the Promotion of Science.

1. Introduction

The purpose of this study is to analyze how a small open economy without energy react to changes in global economies. Possible effects of disturbances such as global economic crisis and prices of input factors have caused attention of economists for long time (e.g., Sachs, 1982; Svensson and Razin, 1983; Matsuyama, 1987). As far as small economies are concerned, the main concerns in global economic changes are prices of energy and imported goods. This paper deals with the response of economic growth and trade balance due to changes in prices of imported energy, prices of imported goods, the preference for imported goods, and the propensity to save for a small open economy. We are concerned with effects of imported energy in the traditional neoclassical growth theory. Our attention is focused on energy as it is an important part of some small economies, such as Hong Kong and Singapore. Moreover, it is well known that the energy crises in the 1970s and recent years had strong effects on the economic structure and growth of some small economies. As different sectors and households need energy, a change in the price of energy in global market may affect the energy-poor national economy in different ways (Kim and Loungani, 1992; Backus and Crucini, 2000). In order to comprehensively study possible effects of the price of energy on national economic development and economic structure, it is necessary to deal with the issues within a dynamic general equilibrium framework. This study studies the price of energy and economic growth on basis of Uzawa's two-sector growth model in context of a small-open economy.

We are also concerned with issues about how changes in the preference for foreign goods affect the economic structure and economic growth. Preferences for domestic goods or foreign goods are significant for understanding the impact of trade on domestic growth. The effects of foreign goods on national economic structure and growth are always in political debates. This study examines effects of the preference for foreign goods on trade balance and short-run as well as long-run economic growth. In order to properly study with dynamic interactions between growth, energy, preference for foreign goods and trade balance, we obviously need a genuine dynamic general equilibrium framework. Nevertheless, only a few dynamic economic models of small open economies are constructed to examine these dynamic issues in a general equilibrium framework on microeconomic foundation. This study constructs a nonlinear dynamic model on the basis of the neoclassical growth theory and the growth models with energy for small-open economies. The

model is an integration of the basic features of the three well-known economic growth models. They are the Solow growth model, the two-sector growth model of Uzawa (1961), and the growth models for small open economies with imported energies. It is specially influenced by a model by Schubert and Turnovsky (2011). Schubert and Turnovsky study a small energy-importing economy where production depends upon labor, capital, and imported energy (oil). We deviate from the traditional models for open small economies in that land and housing are taken in account in the same way as in a small-open growth model by Zhang (2013). This study introduces imported energy and imported good into Zhang's model, emphasizing influences of global economic conditions on small open economies. We organize the study as follows. Section 2 develops the model for a small open economy with imported energy. Section 3 expresses the motion of the economic system in a set of differential equations and simulates the motion of the system. Section 4 conducts comparative dynamic analysis with regard to some parameters. Section 5 concludes the study. The appendix checks the results in Section 3.

2. The Model with Imported Goods and Energy

This study is concerned with an economy which is small and open. The economy produces two goods: an internationally traded good (called industrial good) and a non-traded good (called services). This classification for small-open growth economy is similar to Brock (1988). Brock classifies goods and services as traded and non-traded. In order to examine effects of terms of trade and foreign trade, following the model of Eicher *et al.* (2008), we include another good, called imported good. The national economy does not produce this good. Domestic consumers consume imported good. This good is not produced by the economy, but consumed by the domestic consumers. The open economy can borrow resources from the rest of the world or exports goods and lend resources abroad. The price of the industrial good is unity. The depreciation rate δ_k is constant. The small open economy implies that the world interest rate r^* , price of imported goods p_z , and price of imported energy p_x are given in global markets. The wealth and land are owned by the households. The representative household receives income from wages, land rent, and interest payments of wealth. Land is only for residential and service use. We assume that technologies of the production sectors are neoclassical. All markets are perfectly competitive. Capital and labor are completely mobile between the two sectors. Capital is perfectly mobile in international market. There is no international emigration or/and

immigration. We assume that labor is homogeneous and is fixed.

2.1. The Industrial Sector

Let subscript index, i and s , denote respectively the industrial and service sectors. We use $K_j(t)$ and $N_j(t)$ to denote the capital stocks and labor force employed by sector j , $j = i, s$, at time t . Let $X_j(t)$ stand for the amount of energy used by sector j , $j = i, s$. We use $F_j(t)$ to represent the output level of sector j . The production function of the industrial sector is taken on the following form

$$F_i(t) = A_i K_i^{\alpha_i}(t) N_i^{\beta_i}(t) X_i^{b_i}(t), \quad \alpha_i, \beta_i, b_i > 0, \quad \alpha_i + \beta_i + b_i = 1, \quad (1)$$

where A_i , α_i , β_i , and b_i , are parameters. Markets are competitive. Labor and capital are paid according to their marginal products. Firms earn zero profits. The wage rate, $w(t)$, is determined in domestic labor market. The marginal conditions for the industrial sector imply

$$r_\delta = \alpha_i A_i k_i^{\alpha_i-1}(t) x_i^{b_i}(t), \quad w(t) = \beta_i A_i k_i^{\alpha_i}(t) x_i^{b_i}(t), \quad p_x = b_i A_i k_i^{\alpha_i}(t) x_i^{b_i-1}(t), \quad (2)$$

where

$$k_i(t) \equiv \frac{K_i(t)}{N_i(t)}, \quad x_i(t) \equiv \frac{X_i(t)}{N_i(t)}, \quad r_\delta \equiv r^* + \delta_k.$$

From (2) we solve

$$k_i = \left(\frac{b_i^{\beta_i-1} \beta_i A_i}{p_x} \right)^{1/\beta_i}, \quad x_i = b k_i, \quad w = \beta_i A_i k_i^{\beta_i} x_i^{b_i}, \quad (3)$$

where $b \equiv b_i r_\delta / \alpha_i p_x$. The capital and energy intensities and wage rate are expressed as functions of the rate of interest and the price of energy.

2.2. The Service Sector

We take account of four inputs, capital $K_s(t)$, labor force $N_s(t)$, energy $X_s(t)$, and land $L_s(t)$ in service supply. We specify the production function of the service sector as follows

$$F_s(t) = A_s K_s^{\alpha_s}(t) N_s^{\beta_s}(t) X_s^{b_s}(t) L_s^{\gamma_s}(t), \quad \alpha_s, \beta_s, b_s, \gamma_s > 0, \quad \alpha_s + \beta_s + b_s + \gamma_s = 1, \quad (4)$$

where A_s , α_s , β_s , b_s , and γ_s are parameters. Let $p(t)$ and $R(t)$ stand respectively for the price of the service and the land rent. The marginal conditions for the service sector imply

$$\begin{aligned} r_\delta &= \alpha_s A_s p(t) k_s^{\alpha_s-1}(t) x_s^{b_s}(t) l_s^{\gamma_s}(t), \quad w = \beta_s A_s p(t) k_s^{\alpha_s}(t) x_s^{b_s}(t) l_s^{\gamma_s}(t), \\ p_x &= b_s A_s p(t) k_s^{\alpha_s}(t) x_s^{b_s-1}(t) l_s^{\gamma_s}(t), \quad R(t) = \gamma_s A_s p(t) k_s^{\alpha_s}(t) x_s^{b_s}(t) l_s^{\gamma_s-1}(t), \end{aligned} \quad (5)$$

where

$$k_s(t) \equiv \frac{K_s(t)}{N_s(t)}, \quad x_s(t) \equiv \frac{X_s(t)}{N_s(t)}, \quad l_s(t) \equiv \frac{L_s(t)}{N_s(t)}.$$

From (5) we get

$$k_s = \frac{\alpha_s w}{\beta_s r_\delta}, \quad x_s = \frac{b_s r_\delta}{\alpha_s p_x}. \quad (6)$$

The variables k_s and x_s are functions of the rate of interest and the price of energy.

2.3. Full Employment of Capital and Labor

We use $K(t)$ to stand for the total capital stocks employed by the country. The total capital stock is employed by the two sectors. Let N represent for the fixed population. The assumption of full employment of labor and capital implies

$$K_i(t) + K_s(t) = K(t), \quad N_i(t) + N_s(t) = N.$$

The above equations are rewritten as

$$k_i N_i(t) + k_s N_s(t) = K(t), \quad N_i(t) + N_s(t) = N. \quad (7)$$

Equations (3) and (6) determine the capital intensities of the two sectors, k_i and k_s , functions of r^* and p_x . From (7), we get

$$N_i(t) = (K(t) - k_s N) k_0, \quad N_s(t) = (k_i N - K(t)) k_0, \quad (8)$$

where $k_0 \equiv (k_i - k_s)^{-1}$. We require $k_0 \neq 0$. The total capital employed by the country determines the labor distribution.

2.4. Behavior of Domestic Households

This study applies an alternative way proposed by Zhang (2005) to describe behavior of households. We use L and $R(t)$ to stand for the land and land rent, respectively. The representative household gets income from land ownership, wealth and wage. It is assumed that the households

equally own the national land. The total land revenue is $LR(t)$. The income from land per household is $\bar{r}(t) = LR(t)/N$. The household chooses lot size, consumption levels of industrial goods, imported goods, imported energy, and services, and saving. We define the current income as

$$y(t) = r^* \bar{k}(t) + w + \bar{r}(t), \quad (9)$$

where r^*k is the interest payment, w the wage payment, and $\bar{r}$ the land rent income. The disposable income at any point in time is

$$\hat{y}(t) = y(t) + \bar{k}(t). \quad (10)$$

The disposable income is distributed between saving and consumption. At time t the representative household owns the total disposable income $\hat{y}$ to distribute between consuming and saving. The representative household uses the total available budget to choose the lot size $l(t)$, consumption of services $c_s(t)$, industrial goods $c_i(t)$, imported goods $c_z(t)$, energy consumption $c_x(t)$, and saving $s(t)$. The budget constraint is

$$R(t)l(t) + p(t)c_s(t) + c_i(t) + p_z c_z(t) + p_x c_x(t) + s(t) = \hat{y}(t). \quad (11)$$

From (11) we see that the household's disposable income is used for the consumption and saving. The utility $U(t)$ is assumed to be related to $l(t)$, $c_s(t)$, $c_i(t)$, $c_x(t)$ and $s(t)$ as follows

$$U(t) = \theta l^{\eta_0}(t) c_s^{\gamma_0}(t) c_i^{\xi_0}(t) c_z^{\varsigma_0}(t) c_x^{\chi_0}(t) s^{\lambda_0}(t), \quad \eta_0, \gamma_0, \xi_0, \varsigma_0, \chi_0, \lambda_0 > 0,$$

in which η_0 , γ_0 , ξ_0 , ς_0 , χ_0 , and λ_0 are the consumer's elasticity of utility with regard to the lot size, services, industrial goods, imported good, energy consumption, and saving. We call η_0 , γ_0 , ξ_0 , ς_0 , χ_0 , and λ_0 propensities to consume the lot size, to consume services, to consume industrial goods, to consume imported goods, to consume energy, and to hold wealth, respectively. Maximizing $U(t)$ subject to (11) yields

$$l(t) = \frac{\eta \hat{y}(t)}{R(t)}, \quad c_s(t) = \frac{\gamma \hat{y}(t)}{p(t)}, \quad c_i(t) = \xi \hat{y}(t), \quad c_z(t) = \frac{\varsigma \hat{y}(t)}{p_z}, \quad c_x(t) = \frac{\chi \hat{y}(t)}{p_x}, \quad s(t) = \lambda \hat{y}(t), \quad (12)$$

where

$$\eta \equiv \rho \eta_0, \quad \gamma \equiv \rho \gamma_0, \quad \xi \equiv \rho \xi_0, \quad \varsigma \equiv \rho \varsigma_0, \quad \chi \equiv \rho \chi_0, \quad \lambda \equiv \rho \lambda_0,$$

$$\rho \equiv \frac{1}{\eta_0 + \gamma_0 + \xi_0 + \varsigma_0 + \chi_0 + \lambda_0}.$$

The definition of $s(t)$ results in the following equation for wealth change

$$\dot{\bar{k}}(t) = s(t) - \bar{k}(t). \quad (13)$$

Equation (13) tells that the saving minus the dissaving equals the change in wealth.

2.5. Full Use of Land and Demand of and Supply for Services

The national land is distributed between the residential use and service production

$$l(t)N + L_s(t) = L. \quad (14)$$

The equilibrium condition for services implies

$$c_s(t)N = F_s(t). \quad (15)$$

The GDP is defined as

$$Y(t) = F_i(t) + p(t)F_s(t) + l(t)N.$$

2.6. Trade Balance

We use $\bar{K}(t)$ to stand for the total wealth owned by the country. We get $\bar{K}(t) = \bar{k}(t)N$. The capital stocks employed by the country does not necessarily equal the national capital owned by the population. We define balance of trade $E(t)$ as follows

$$E(t) = r^* (\bar{K}(t) - K(t)). \quad (16)$$

We thus constructed the dynamic growth model of a small open economy with endogenous wealth. The economy produces an exportable good and services. The economy uses land, labor and capital to produce goods and services. It imports energy. It includes many variables and relations among economic agents. The rest of paper examines behavior of the dynamic system.

3. The Dynamics of the National Economy

The appendix proves that a single differential equation describes the motion of the economic system. The following lemma demonstrates how the motion of all the variables in the dynamic system can be determined.

3.1. Lemma

We uniquely determine the variables, k_i , x_i , k_s , x_s , and w as functions of r^* and p_x by (3) and (6). The motion of the land rent follows the following differential equation

$$\dot{R}(t) = \bar{\Lambda}(R(t)), \quad (17)$$

in which we determine $\bar{\Lambda}$ as a function of $R(t)$ in the appendix. All the other variables are determined as functions of R as follows:

$R(t)$: $\bar{k}(t)$ by (A10) $\rightarrow K(t)$ by (A9) $\rightarrow p(t)$ by (A8) $\rightarrow K_i(t)$ and $K_s(t)$ by (A1) $\rightarrow N_i(t)$ and $N_s(t)$ by (A1) $\rightarrow X_i(t) = x_i(t)N_i(t) \rightarrow X_s(t) = x_s(t)N_s(t) \rightarrow \hat{y}(t)$ by (A4) $\rightarrow l(t), c_i(t), c_s(t), c_z(t), c_x(t), s(t)$ by (12) $\rightarrow L_s(t)$ by (14) $\rightarrow F_i(t)$ by (1) $\rightarrow F_s(t)$ by (4).

The lemma means that the motion of economic system at any point in time is unique functions of the land rent and the other exogenous variables (the rate of interest, the prices of energy and foreign good, land resource, technology, and preference). If we know the motion of land rent, we can plot the motion of the whole system. It should be noted that many studies deal with effects of changes in a country's terms of trade on the economy's growth (e.g., Mendosa, 1995; Kose, 2002; and Turnovsky and Chattopadhyay, 2003). Eicher *et al.* (2008) state, "Previous authors have specified the borrowing cost to increase with the nation's level of debt. This specification, together with a constant rate of time preference and inelastic labor supply, implies that terms of trade shocks have no dynamic effects. The only response is that consumption fully adjusts instantaneously, with the current account remained unchanged." As shown below, our study has similar conclusions. To see this, we show in the appendix that the disposable income $\hat{y}(t)$ is independent of the price of imported good p_z . The price has impact on the system only through the equation, $p_z c_z(t) = \varsigma \hat{y}(t)$. Accordingly we get

$$\frac{d c_z(t)}{d p_z} = -\frac{c_z(t)}{p_z}.$$

We see that the change in the price (terms of trade) does not have impact on the other variables in the dynamic system, except on the purchase of imported goods. As observed by Harberger (1950) and Laursen and Metzler (1950), a deterioration in the terms of trade reduces real income. The reduction in real income will lower saving and investment. Hence, the current account balance is deteriorated. Our study does not predict the Harberger-Laursen-Metzler effect. As observed by Eicher *et al.* (2008), the effect is sensitive to some determinants of the economy. These

variables are, for instance, preferences (e.g., Mansoorian, 1993; Ikeda, 2001) and international capital market imperfections (Obstfeld, 1982).

For illustration we simulate the model. We specify parameter values as follows

$$\begin{aligned} r^* = 0.06, \quad p_z = 4, \quad p_z = 6, \quad \delta_k = 0.05, \quad N = 10, \quad L = 1, \quad A_i = 1.5, \quad A_s = 1, \quad \alpha_i = 0.3, \\ \beta_i = 0.6, \quad \alpha_s = 0.2, \quad \beta_s = 0.5, \quad b_s = 0.1, \quad \lambda_0 = 0.6, \quad \xi_0 = 0.15, \quad \gamma_0 = 0.06, \quad \eta_0 = 0.1, \quad (18) \\ \zeta_0 = 0.04, \quad \chi_0 = 0.06. \end{aligned}$$

The rate of interest is fixed at 6 per cent. We chose the population 10. The land is fixed at unity. We specify the propensity to save at 0.6 and the propensity to consume the industrial good at 0.15. The propensity to consume the industrial good is higher than the propensity to consume services, or propensity to consume imported goods, or to consume housing. The specified parameter values are not according to empirical observations. But it does not seem that the choice is unrealistic. For instance, some empirical studies on the US economy demonstrate that the value of the parameter, α , in the Cobb-Douglas production is approximately equal to 0.3. The choices of population and land will not affect our comparative dynamic analysis. Following the lemma, we determine the variables. We calculate the time-independent variables as follows

$$k_i = 4.47, \quad k_s = 3.58, \quad w = 0.98, \quad x_i = 0.027, \quad x_s = 0.009. \quad (19)$$

We choose the initial condition $R(0) = 6$. The motion of the dynamic system is plotted in Figure 1. As the initial value of the land is fixed higher than its long-term equilibrium value, we see that the land rent falls over time. The price of services is reduced over time. The lot size and the land used by the service sector are not changeable. The consumption levels of the good, energy, foreign good, and services fall. The output of the industrial sector rises. The output of the service sector falls. The labor force is shifted from the service sector to the industrial sector. The capital stocks employed by the economy and the industrial sector are increased. The capital stock employed by the service sector is reduced. The amount of energy used by the industrial sector rises, while that by the service sector falls.

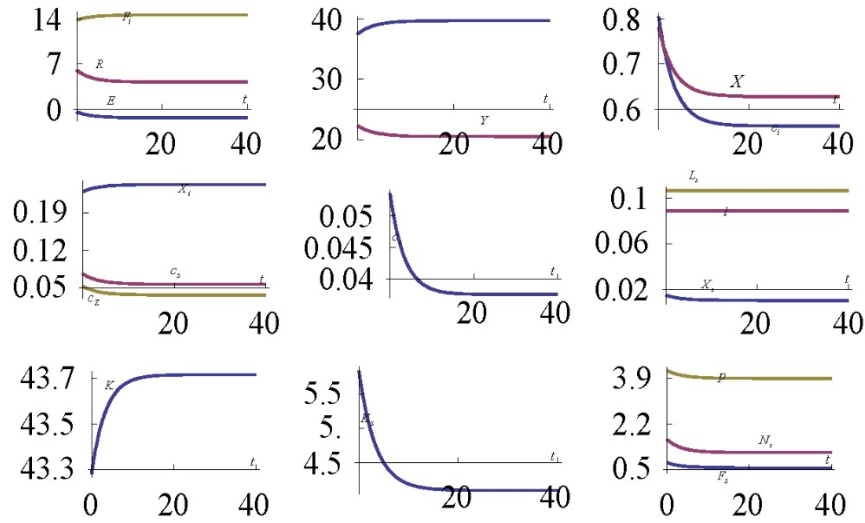

Figure 1. The Motion of the National Economy.

Figure 1 shows how the system approaches its equilibrium point. We calculate the equilibrium values of the variables as follows

$$p = 3.92, R = 4.21, Y = 20.54, X = 0.63, E = -1.27, K = 43.72, \bar{K} = 22.54, N_i = 8.85, N_s = 1.15, K_i = 39.62, K_s = 4.10, X_i = 0.24, X_s = 0.10, L_s = 0.11, F_i = 14.53, F_s = 0.58,$$

$$c_i = 0.56, c_s = 0.06, c_z = 0.04, c_x = 0.04, l = 0.09. \quad (20)$$

The eigenvalue at the equilibrium point equals -0.29 . The unique equilibrium point is stable. The stability of the equilibrium point is also identified with varying initial conditions.

4. Comparative Dynamic Analysis

The previous section plotted the motion of the small-open economy. We now deal with how changes in some parameters affect the national economy. As we are able to follow the motion of the system, it is straightforward for us to examine the impact of changes in any parameter. Before conducting comparative dynamic analysis, we introduce a variable, $\bar{\Delta}x(t)$, to stand for the change rate of the variable, $x(t)$, in percentage due to changes in the parameter value.

4.1. A Rise in the Price of Imported Energy

First, we study the impact of the following change in the price of imported energy: $p_x: 6 \Rightarrow 6.5$. The capital intensities, the wage rate and energy intensities are affected as follows

$$\Delta k_i = \Delta k_s = \Delta w = -1.33, \quad \Delta x_i = -8.92, \quad \Delta x_s = -7.69. \quad (21)$$

The rise in the imported energy price reduces the capital intensities, the wage rate and energy intensities. The effects on changes in the time-dependent variables are plotted in Figure 2. The amount of energy used by the two sectors and the households and the total amount of energy imported are reduced. Initially some of the labor force is shifted from the industrial sector to the service sector. Nevertheless, in the long term the labor distribution is not affected by the change in the energy price. The land distribution is almost not affected. The land rent falls over time. The capital stocks the two sectors and the total capital employed by the economy are all reduced. The trade balance is improved in association with the falls in the GDP. The consumption levels of the good, the service, the energy, and the imported good are all reduced. The GDP and national wealth are reduced. As observed by Hamilton (1983, 2003), economic recessions are closely related to energy price shocks. Our study predicts that a rise in the energy price has negative effects on the economy.

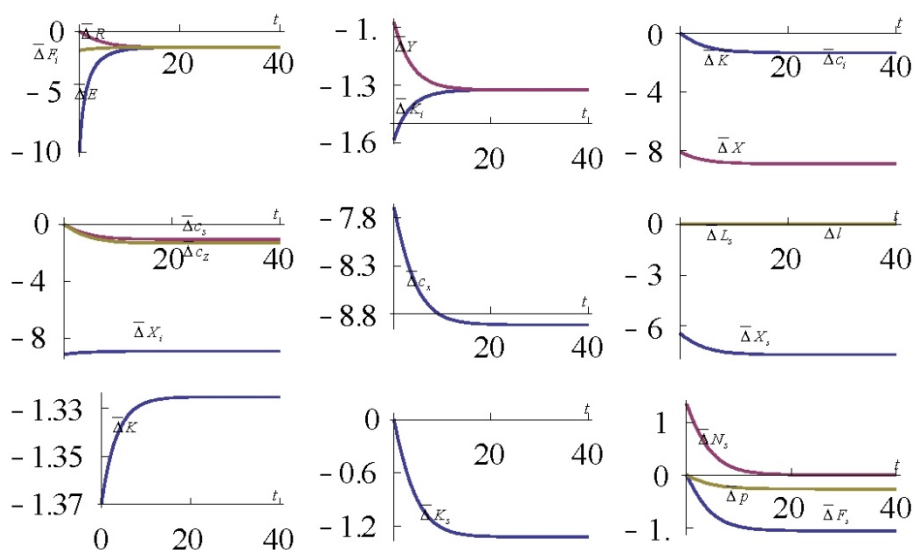

Figure 2. A Rise in the Price of the Imported Energy

4.2. A Rise in the Propensity to Consume Imported Goods

We now allow the propensity to consume imported goods to be changed as follows: $\zeta_0: 0.04 \Rightarrow 0.05$. The capital intensities, the wage rate, and the energy intensities are not affected. This is due to that these variables are only related to the rate of interest and technologies. The changes in the time-dependent variables are plotted in Figure 3. The rise in the propensity increases

the consumption level of the imported good. The economy consumes less on the consumption of the imported energy and services. The consumption on the industrial good rises initially but falls in the long term. The trade balance is improved initially but is deteriorated in the long term. The output level of the industrial sector is enhanced. The output level of the service sector falls. The labor force redistribution is associated with reduction in the service price. The energy input of the industrial sector is almost not affected. The industrial sector's input level of capital is increased, while that the service sector's is reduced. As the consumer consumes more the foreign good, the GDP is reduced.

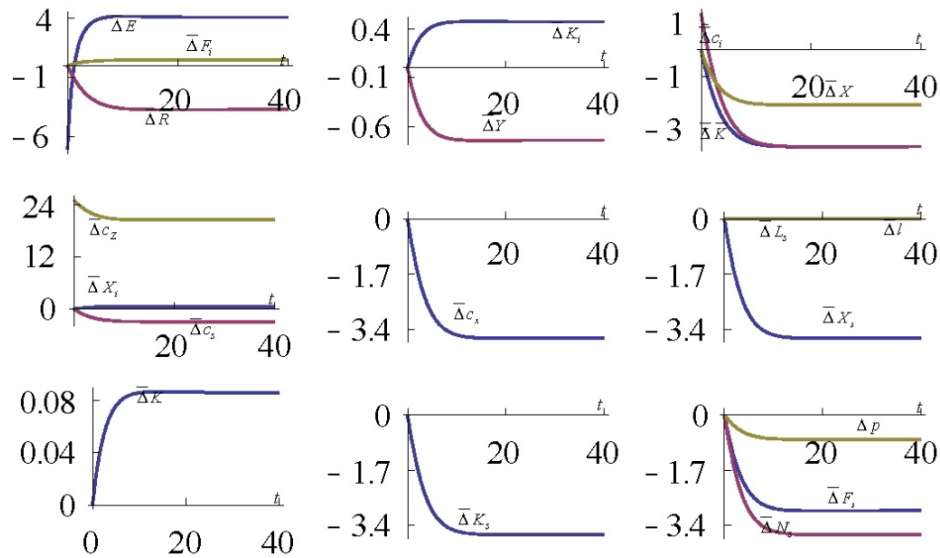

Figure 3. An Increase in the Propensity to Consume Imported Goods

4.3. A Rise in the Rate of Interest

We now study the case of $r^* = 0.06 \Rightarrow 0.065$. The rise in capital cost reduces the capital intensities, the wage rate and the energy intensities as follows

$$\Delta k_i = \Delta k_s = - 6.45, \Delta w = \Delta x_i = -2.20, \Delta x_s = 4.55.$$

The time-dependent variables are plotted as in Figure 4. The rising cost of capital makes the two sectors to employ less capital. The national economy employs less capital. The net consequence of reduced wage income and increased rate of interest leads to a fall in the wealth. The price of service is increased. The output levels of the two sectors fall in response to the increased production cost. Some of the labor force is shifted from the industrial sector to the service sector. The GDP falls

over time. The trade balance is improved as the fall in the foreign capital used by the economy is the greater than the fall in the national wealth. The land rent is slightly reduced.

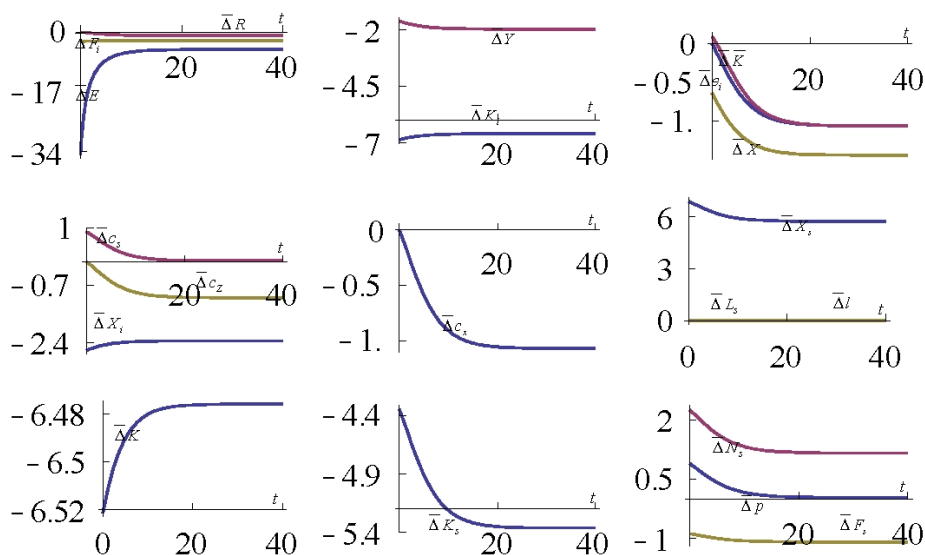

Figure 4. An Increase in the Rate of Interest

4.4. A Rise in the Propensity to Save

We now allow the propensity to save to be changed as follows: $\lambda_0 = 0.6 \Rightarrow 0.65$. The capital intensities, wage rate and energy intensities are not affected. The changes in the time-dependent variables are plotted in Figure 5. The rise in the propensity to save enhances the national wealth and the GDP. The land rent and price of service are enhanced. Some of the labor force is shifted from the industrial sector to the service sector. The output level of the industrial sector is almost not changed. The output level of the service sector is raised. The industrial sector uses less energy. The household and service sector use more energy. The economy imports more energy. The consumption levels of service, imported good, energy and industrial good are all increased. It should be noted that this conclusion is not the same as what one finds in the Solow growth model for a closed economy where an enhanced propensity to save reduces consumption level. In the small open economy, a rise in the propensity to save makes the economy to use less foreign capital. As the household has more disposable incomes, the household spends more on consuming. When people save more from their disposable income, both their wealth and consumption are increased.

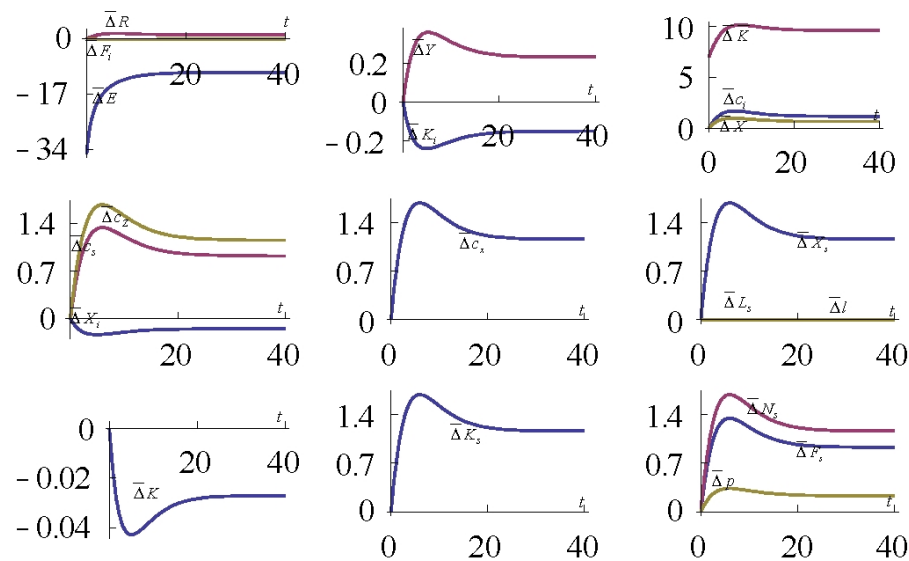

Figure 5. A Rise in the Propensity to Save

5. Conclusions

This paper built an economic growth model of a small open economy with imported energy and goods in a perfectly competitive economy. Following the traditional literature of small open economies, we assume that the rate of interest and prices of imported energy and goods are fixed in the international market. The production side is the same as in the neoclassical growth theory. We simulated the model and demonstrated that the system has a unique stable equilibrium point. We examined the effects of changes in the price of energy, the propensity to consume foreign good, the rate of interest, and the propensity to save. The comparative dynamic analysis provides some insights. For instance, an oil crisis has negative effects on almost all the variables in the economic system. We also demonstrated that as the propensity to consume foreign brands is increased, the GDP is reduced and the demand for imported goods is increased. The economy spends less on the consumption of the imported energy and goods. The consumption of the industrial good rises initially but falls in the long term. The trade balance is improved initially but is deteriorated in the long term. The output level of the industrial sector is increased, while output level of the service sector is reduced. The energy input of the industrial sector is slightly affected, while that of the service sector is reduced. The industrial sector's input level of capital is increased, while that the service sector's is reduced. The paper provides some implications for government policy. For instance, it would encourage national long-term development by enhancing the propensity to save.

As a rise in the propensity to consume imported goods will harm national economic interest, it would benefit the country to encourage consuming domestic goods rather than imported goods. Although it includes many important determinants of economic growth, the model may be generalized to include other possibly important determinants of growth, for instance, endogenous human capital and government intervention in trade.

References

- Backus, D. K., & Crucini, M. J. (2000). Oil prices and the terms of trade. *Journal of International Economics*, 50(1), 185-213.
- Brock, P.L. (1988). Investment, the current account, and the relative price of non-traded goods in a small open economy. *Journal of International Economics*, 24(3-4), 235-53.
- Hamilton, J. D. (1983). Oil and the macroeconomy since World War II. *Journal of Political Economy*, 91(2), 228-48.
- Hamilton, J.D. (2003) What Is an Oil Shock? *Journal of Econometrics* 113(2), 363-98.
- Eicher, T. S., Schubert, S. F., & Turnovsky, S. J. (2008). Dynamic effects of terms of trade shocks: The impact on debt and growth. *Journal of International Money and Finance*, 27(6), 876-96.
- Harberger, A. C. (1950). Currency depreciation, income, and the balance of trade. *Journal of Political Economy*, 58(1), 47-60.
- Ikeda, S. (2001). Weakly non-separable preferences and the Harberger-Laursen-Metzler Effect. *Canadian Journal of Economics*, 34(1), 290-307.
- Kanemoto, Y. (1980). *Theories of urban externalities*. Amsterdam: North-Holland.
- Kim, I., & Loungani, P. (1992). The role of energy in real business cycle models. *Journal of Monetary Economics*, 29(2), 173-89.
- Kose, M. A. (2002). Explaining business cycles in small open economies: How much do World prices matter?. *Journal of International Economics*, 56(2), 299-327.
- Laursen, S., & Metzler, L. A. (1950). Flexible exchange rates and the theory of employment. *Review of Economics and Statistics*, 32(4), 281-99.
- Mansoorian, A. (1993). Habit persistence and the Harberger-Laursen-Metzler Effect in an infinite horizon model. *Journal of International Economics*, 34(1-2), 153-66.
- Marin-Pantelescu, A. & Tigu, G. (2010). Features of the travel and tourism industry which may affect pricing. *Journal of Environmental Management and Tourism*, 1(1), 8-11.
- Matsuyama, K. (1987). Current account dynamics in a finite horizon model. *Journal of International Economics*, 23(3-4), 299-313.
- Mendoza, E. G. (1995). The terms of trade, the real exchange rate, and economic fluctuations. *International Economic Review*, 36(1), 101-37.

- Obstfeld, M. (1982). Aggregate spending and the terms of trade: Is there a Harberger-Laursen-Metzler Effect?. *Quarterly Journal of Economics*, 97(2), 251-70.
- Sachs, J. (1982). The current account in the macroeconomic adjustment process. *Scandinavian Journal of Economics*, 84(2), 147-59.
- Schubert, S. F., & Brida, J. G. (2009). A dynamic model of economic growth in a small tourism driven economy. *Munich Personal RePEc Archive*.
- Schubert, S. F., & Turnovsky, S. J. (2011). The impact of oil prices on an oil-importing developing economy. *Journal of Development Economics*, 94(1), 18-29.
- Svensson, L. E. O., & Razin, A. (1983). The terms of trade and the current account: The Harberger-Laursen-Metzler Effect. *Journal of Political Economy*, 91(1), 97-125.
- Turnovsky, S. J. & Chattopadhyay, P. (2003). Volatility and growth in developing economies: Some numerical results and empirical evidence. *Journal of International Economics*, 59(2), 267-95.
- Uzawa, H. (1961). On a two-sector model of economic growth. *Review of Economic Studies*, 29(1), 47-70.
- Zhang, W. B. (2005). *Economic growth theory*. London: Ashgate.
- Zhang, W. B. (2008). *International trade theory: Capital, knowledge, economic structure, money and prices over time and space*. Berlin: Springer.
- Zhang, W. B. (2013). The impact of transport, land and fiscal policy on housing and economic geography in a small-open growth model. *Journal of Transport and Land Use*, 6(1), 89-100.

Appendix: Proving Lemma 1

We already showed that we k_i , w , and k_s are determined as functions of r^* and p_x . The variables r^* and p_x are given in the international market. From $K_j = k_j N_j$ and (8), we get

$$K_i = (K - k_s N)k_0 k_i, \quad K_s = (k_i N - K)k_0 k_s. \quad (\text{A122})$$

In (A1) and the rest of the appendix we omit time variable in expressions. From (5), $l_s = L_s / N_s$ and $w_s \equiv w \gamma_s / \beta_s$, we get

$$R = \frac{w_s N_s}{L_s}. \quad (\text{A2})$$

Inserting (A2) in (15) yields

$$l N + \frac{w_s N_s}{R} = L. \quad (\text{A3})$$

The definition of $\hat{y}$ implies

$$\hat{y} = (1 + r^*)\bar{k} + w + \frac{RL}{N}. \quad (\text{A4})$$

From (A4) and $l = \eta \hat{y} / R$ in (13), we get

$$l = \frac{(1 + r^*)\eta \bar{k} + \eta w}{R} + \frac{\eta L}{N}.$$

Inserting this equation in (A3) yields

$$(1 + r^*)\eta \bar{k} + \eta w + \frac{w_s N_s}{N} = (1 - \eta)\frac{L}{N}R. \quad (\text{A5})$$

From $r_\delta = \alpha_s p F_s / K_s$ and (15) we get

$$c_s N = \frac{r_\delta K_s}{\alpha_s p}. \quad (\text{A6})$$

Substitute $c_s = \gamma \hat{y} / p$ into (A6)

$$\gamma \hat{y} N = \frac{r_\delta K_s}{\alpha_s}.$$

Inserting (A4) in this equation yields

$$\left((1 + r^*)\bar{k} + w + \frac{RL}{N} \right) \gamma N = \frac{r_\delta K_s}{\alpha_s}. \quad (\text{A7})$$

Equation (5) and $l_s = w_s / R$ implies

$$p = \frac{R^{\gamma_s}}{\gamma_s A_s w_s^{\gamma_s-1} k_s^{\alpha_s} x_s^{b_s}}. \quad (\text{A8})$$

Inserting $N_s = (k_i N - K)k_0$ from (8) in (A5) and $K_s = (k_i N - K)k_0 k_s$ from (A1) in (A7), respectively, we have

$$\begin{aligned} (1 + r^*)\eta N \bar{k} - w_s k_0 K &= \bar{\Psi}, \\ (1 + r^*)\gamma N \bar{k} + \frac{r_\delta k_0 k_s K}{\alpha_s} &= \tilde{\Psi}, \end{aligned} \quad (\text{A9})$$

where

$$\begin{aligned} \bar{\Psi}(R(t)) &= (1 - \eta)LR - \eta wN - w_s k_i k_0 N, \\ \tilde{\Psi}(R(t)) &\equiv \frac{k_i N r_\delta k_0 k_s}{\alpha_s} - w\gamma N - RL\gamma. \end{aligned}$$

Solve (A9)

$$\bar{k} = \Psi(R) \equiv \frac{1}{(1 + r^*)N} \left(\tilde{\Psi} + \frac{r_\delta k_s \bar{\Psi}}{\alpha_s w_s} \right) \left(\gamma + \frac{\eta r_\delta k_s}{\alpha_s w_s} \right)^{-1}. \quad (\text{A10})$$

Following the following procedure all the variables are expressed as functions of R : $\bar{k}$ by (A10) $\rightarrow K$ by (A9) $\rightarrow p$ by (A8) $\rightarrow K_i$ and K_s by (A1) $\rightarrow N_i$ and N_s by (A1) $\rightarrow \hat{y}$ by (A4) $\rightarrow l, c_i, c_s, c_z, c_x, s$ by (12) $\rightarrow L_s$ by (14) $\rightarrow F_i$ by (1) $\rightarrow F_s$ by (4). This procedure and (13) imply

$$\dot{\bar{k}} = \Lambda(R) \equiv \lambda \hat{y} - \bar{k}. \quad (\text{A11})$$

Take derivatives of (A10) with respect to time

$$\dot{\bar{k}} = \frac{d\Psi}{dR} \dot{R}. \quad (\text{A12})$$

The expression of $d\Psi/dR$ are not provided as it is tedious. Equations (A11) and (A12) imply

$$\dot{R} = \bar{\Lambda}(R) \equiv \Lambda \left(\frac{d\Psi}{dR} \right)^{-1}. \quad (\text{A13})$$

We proved the lemma.

Bulletin of Economic Theory and Analysis

Volume II, Issue 2, pp. 117-133, 2017

<http://www.betajournals.org>

Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Dış Ticaret'in Gayri Safi Yurtiçi Hasıla Üzerine Etkisi: Avrasya Ülkeleri Örneği

Demet YAMAN SONGUR^a

^a Arş. Gör., Hacettepe Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, Ankara, TÜRKİYE

ÖZ

Doğrudan yabancı yatırımlar ve dış ticaret, gelişmekte olan ülkelerin geçiş ve kalkınma süreçlerinde önemli bir rol oynamıştır. Dolayısıyla bu çalışmanın temel amacı, 7 Avrasya Ülkesi'nde doğrudan yabancı yatırımlar ve dış ticaretin GSYH üzerine etkisini panel veri teknikleriyle incelemektir. Analiz sonuçlarına göre doğrudan yabancı yatırımlar, dış ticaret ve GSYH arasında 1996-2013 dönemi için uzun dönemli ilişki söz konusudur. Diğer taraftan, AMG tahmincisi sonuçlarına göre, ithalat ve ihracat GSYH üzerine olumlu bir etkiye sahiptir. Fakat GSYH ve doğrudan yabancı yatırımlar arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır.

Anahtar Kelimeler
Doğrudan Yabancı Yatırımlar,
Ekonomik Büyüme,
Dış Ticaret, Panel Veri Analizi

JEL Kodu
B17, C33, F43.

CONTACT Demet YAMAN SONGUR, ✉ dmtymn@hotmail.com ✉ Hacettepe Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, Ankara, TÜRKİYE

The Effect of Foreign Direct Investments and Foreign Trade on Gross Domestic Product: The Case of the Eurasian Countries

ABSTRACT

Foreign direct investment has played a significant role for developing countries in their transition and development process. Therefore, the aim of this study is to examine the impact of the foreign direct investments and the foreign trade on GDP for 7 Eurasian Countries by using panel data methods. Accordingly to the results of analysis, there is an evidence of a long-term relationship between foreign direct investments, foreign trade and GDP for the 1996-2013 period. On the other hand, according to the results of AMG Estimator, import and export has a positive impact on GDP. However, there isn't a statistically significant relationship between foreign direct investment and GDP.

Keywords

Foreign Direct Investment, Economic Growth, Foreign Trade, Panel Data Analysis

JEL Classification

B17, C33, F43.

1. Giriş

Ev sahibi ülke dışından gerçek ya da tüzel kişilerin, üretim yapmak ya da üretime katkı sağlamak amacıyla, ev sahibi ülkedeki fiziki değerleri (fabrika, arazi, bina vs.) elde etmek (satın alma ya da kiralama yoluyla) için ve fiziki olmayan değerlere (marka, patent, know how, imtiyaz vs.) de sahip olmak adına yatırım yapmasına doğrudan yabancı yatırımlar denir. Doğrudan yabancı yatırımlar, özellikle küreselleşme olgusunun artması ile birlikte gelişmekte olan ülkelerin önemli dış kaynaklarından biri haline gelmiştir.

Doğrudan yabancı yatırımların bir ülkeye yönelmesinin önemli iki koşulu vardır. Bu koşulları iki ana faktör üzerinde tartışacak olursak, bunlardan birincisi ekonomik faktörlerdir. Yatırımcı açısından yatırım yapılacak ülkenin ekonomik koşulları, para ve maliye politikaları, ev sahibi ülkenin mevcut iç pazar yapısı, dış ticaret rejimi, işçi ücretleri, hükümetin yatırımcıya uyguladığı teşvikler, döviz kurları gibi faktörler karşımıza çıkmaktadır. İkincisi koşul ise politik faktörler olup, buna göre yatırımcı açısından yatırım yapılacak ülkenin politik istikrarı en önemli faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Diğer taraftan, yatırım yapılacak ülkede millileştirme tehlikesinin olup olmadığı, askeri-sivil yönetim, savaş ve grev tehlikesi gibi faktörler önem arz etmektedir (Özağ, 1994).

Doğrudan yabancı yatırımlar gelişmekte olan ülkeler için bir teknoloji transfer aracı olarak algılanmaktadır. Doğrudan yabancı yatırımlar aracılığı ile gerçekleşen teknoloji transferi, diğer yollarla gerçekleşen teknoloji transferine göre daha avantajlıdır. Ayrıca doğrudan yabancı

yatırımların insan sermayesine yani beşeri sermayeye önemli katkısı olduğu açıktır (Kar & Tatlısöz, 2008). Bu nedenle, doğrudan yabancı yatırımlar ev sahibi ülkenin sermaye birikimine katkısına ek olarak, beşeri sermayesine ve dolayısı ile büyümesine de katkı sağlayabilmektedir. Ancak bu katkı, doğrudan yabancı yatırımların gittiği ülkenin ekonomik ve politik faktörlerinin doğrudan yabancı yatırımlar için uygun olması varsayımı altında gerçekleşecektir. Beşeri sermayenin yetersiz olduğu ve ihracat teşviklerinin gerçekleştirilemediği ülkelere yapılan doğrudan yabancı yatırımlar, söz konusu ülkede sermaye birikimine ve ekonomik büyümeye katkı sağlamayacaktır (Borensztein, Gregorio & Lee, 1998). Bununla birlikte, doğrudan yabancı yatırımların bir ülke ekonomisinde büyümeye katkı sağlamasının en önemli koşullarından birisi de, o ülkenin sermaye hesabını liberalleştirmeden önce finansal sisteminin gelişmiş olmasıdır (Hermes & Lensink, 2003).

Diğer taraftan ihracat ve ithalat da küreselleşme olgusu ile birlikte özellikle gelişmekte olan ülkelerin gelirlerine etkisi olan önemli göstergeler olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle ihracatta meydana gelen artışlar ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilerken, ithalatın artması ile birlikte ortaya çıkan ödemeler dengesi açıkları büyüme üzerinde bir kısıt oluşturmaktadır. Bu nedenle ihracatın ithalata nazaran ekonomik büyümeye katkısının daha fazla olacağı görüşü literatürde hâkim görüş olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu çalışmada, doğrudan yabancı yatırımların ve dış ticaretin ekonomik büyüme üzerindeki etkileri incelenmeye çalışılmıştır. Çalışmanın literatürde yer alan çalışmalardan temel farkı Avrasya Ekonomileri'nin seçilmiş olması ve yeni ekonometrik tekniklerin kullanılmasıdır. Avrasya Ekonomileri genel olarak 1991 yılında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin dağılması ile birlikte bağımsızlığını elde eden ülkeler olarak tanımlanmakta olup toplamda 12 ülkeyi kapsamaktadır (Belarus, Ermenistan, Gürcistan, Kazakistan, Kırgızistan, Moldova, Özbekistan, Rusya, Tacikistan, Türkmenistan, Ukrayna, Azerbaycan). Ancak çalışmamızda kullanılan ilgili verilere ulaşılamadığı için analize 5 ülke (Gürcistan, Kırgızistan, Tacikistan, Özbekistan ve Türkmenistan) dahil edilememiştir. Bu çerçevede çalışmanın amacı, ele alınan 7 Avrasya Ekonomisi'nde doğrudan yabancı yatırımların ve dış ticaretin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini panel veri analiz teknikleri çerçevesinde incelemektir. Bu doğrultuda çalışmanın ikinci bölümünde ilgili literatür incelenecektir. Üçüncü bölümde çalışmada kullanılan veri seti ve ekonometrik yöntem ile birlikte ekonometrik analizden elde edilen bulgulara yer

verilmektedir. Sonuç bölümünde ise, çalışmadan elde edilen bulgulara ilişkin değerlendirme yapılmaktadır.

2. Ampirik Literatür

Doğrudan yabancı yatırımlar ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiye ait teorik literatüre baktığımızda genel kanı ekonomik büyümeyi, doğrudan yabancı yatırımların pozitif yönde etkileyeceği yönündedir. Ancak ampirik literatürde bu durum teorik literatür ile daima paralellik arz etmediği görülmektedir. Bu çerçevede doğrudan yabancı yatırımların, ekonomik büyüme üzerine etkilerini uygulamalı olarak inceleyen çalışmaları doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyümeyi pozitif, negatif ve aralarındaki ilişkinin anlamsız olduğunu ifade eden çalışmalar olarak üçe ayırmak mümkündür. Bu bağlamda, Borensztein, Gregorio ve Lee (1998), Bosworth ve Collins (1999), Djankov ve Hoekman (2000), Ericsson ve Irandoust (2001), Campos ve Kinoshita (2002), Cuadros, Orts ve Alguacil (2004), Razin (2002), Fedderke ve Romm (2006), Yao ve Wei (2007), Vu ve Noy (2009), Iqbal, Shaikh ve Shar (2010), Jayachandran ve Seilan (2010), Tiwari ve Mutascu (2011), Ray (2012), Shahbaz ve Rahman (2012), Lamsiraroj (2016) çalışmalarında doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediği sonucuna ulaşmışlardır. Diğer taraftan, Herzer, Klasen ve Lehmann (2008), Yang (2008), çalışmalarında doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyümeyi negatif yönde etkilediği, Xu (2000), Hermes ve Lensink (2003), Katerina, Papanastasiou ve Athanasios (2004) ise doğrudan yabancı yatırımlar ile ekonomik büyüme arasında ilişki olmadığı sonucuna ulaşmışlardır. Ayrıca Azman-Saini, Baharumshah ve Law (2010) çalışmalarında doğrudan yabancı yatırımların ekonomik özgürlüklerin olduğu durumda ekonomik büyüme üzerinde etkisi olacağını belirtmişlerdir.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının yanı sıra dış ticareti temsil eden en önemli iki kalem olan mal ve hizmet ithalatı ile ihracatı da ekonomik büyüme üzerinde önemli etki göstermektedir. İhracat değişkeninin ekonomik büyümeyi pozitif etkileyeceği konusunda teorik olarak bir genel kanı oluşmasına rağmen, ithalat değişkeninin ekonomik büyüme üzerinde yaratacağı etki konusunda genel bir uyum sağlanamamıştır. Bu çerçevede kimi iktisatçılara göre ithalat ekonomik büyümeyi pozitif etkilerken, kimi iktisatçılar ithalatın ekonomik büyüme üzerinde kısıt oluşturacağını yani negatif bir etki yaratacağını ifade etmişlerdir.

Ampirik literatüre baktığımızda ise, ihracatın ekonomik büyüme üzerinde pozitif etki yaratacağını ifade eden çalışmaların yanı sıra aralarında anlamlı bir ilişki olmadığını ifade eden çalışmalarda bulunmaktadır. Bu çerçevede Balassa (1978), Williamson (1978), Feder (1982), Balassa (1985), Ram (1985), Chow (1987), Sengupta (1991), Bahmani-Oskooee ve Alse (1993), Konya (2006), Iqbal, Shaikh ve Shar (2010), Jayachandran ve Seilan (2010), Tiwari ve Mutascu (2011) Shahbaz ve Rahman (2012) ihracatın ekonomik büyüme üzerinde pozitif etki yarattığı sonucuna ulaşmışlardır. Diğer taraftan, ampirik literatürde ithalatın büyüme üzerinde pozitif etki yarattığı sonucuna ulaşan çalışmalara da rastlanmakta olup, Levine ve Renelt (1992), Marwah ve Tavakoli (2004), Shirazi ve Manap (2005), Mahadevan ve Suardi (2008) çalışmalarında ithalatın ekonomik büyümeyi pozitif etkilediği sonucuna ulaşmışlardır.

Tüm bunların yanı sıra dış ticaret ile ekonomik büyüme arasında herhangi bir anlamlı ilişki olmadığını ifade eden çalışmalar olmakla bunlar Darrat (1987), Colombatto (1990), Afxentiou ve Serletis (1991), Kugler (1991), Ramos (2001), Jin (2006)'in çalışmalarıdır.

3. Analiz

3.1. Veri Seti ve Model

Bu çalışmada 7 Avrasya Ekonomisi'nde doğrudan yabancı yatırımların ve dış ticaretin ekonomik büyüme üzerindeki etkileri incelenmektedir. Bu amaçla analizde 7 ülkeye ait 1996-2013 dönemine ait yıllık veriler kullanılmış olup, ilgili veri seti Dünya Bankası tarafından yayınlanan Dünya Kalkınma Göstergeleri'nden (World Development Indicators) elde edilmiştir. Verilere ait betimleyici istatistikler EK-1'de sunulmuştur. Öte yandan modellerin tahmininde E-views 9.0 Beta, Gauss 9.0 ve Stata 12 paket programlarından yararlanılmıştır. Çalışmada kullanılan model, 1 numaralı denklemde verilmiştir:

$$\ln GDP_{it} = \beta_0 + \beta_1 \ln FDI_{it} + \beta_2 \ln M_{it} + \beta_3 \ln X_{it} + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

$\ln GDP$; Gayrisafi Yurtiçi Hasıla Düzeyini, $\ln FDI$; doğrudan yabancı yatırım düzeyi, $\ln X$; mal ve hizmet ihracatını, $\ln M$; mal ve hizmet ithalatını ifade etmektedir. Tüm değişkenler 2010 yılı baz alınarak reel hale getirilmiş ve logaritması alınarak analize dahil edilmiştir.

Yukarıda yer alan modelin tahmini için panel veri tekniklerinden faydalanılmıştır. Bu bağlamda, ülkeler arasındaki bağımlılığın tespiti hem değişkenler hem de model için Breusch-Pagan (1980) ve Pesaran (2004) tarafından geliştirilen yatay kesit bağımlılığı testleri ile araştırılmıştır. Çalışmada ele alınan değişkenlerin durağanlığı Pesaran (2007) tarafından

geliştirilen CADF panel birim kök testi çerçevesinde incelenmiştir. Eşbütünleşme katsayılarının homojenliği Pesaran ve Yagamata (2008) Delta testi aracılığı ile araştırılmıştır. 1 numaralı denklemde yer alan değişkenler arasındaki uzun dönemli eşbütünleşme ilişkisi Westerlund (2008) tarafından geliştirilen Durbin-Hausman testi ile tespit edilmeye çalışılmıştır. Son olarak, uzun döneme ait bireysel ve panelin geneline ait eşbütünleşme katsayılarının tahmini Eberhardt ve Bond (2009) tarafından geliştirilen AMG (Augmented Mean Group Estimator) tahmincisi ile gerçekleştirilmiştir.

3.2. Yatay Kesit Bağımlılığı Testleri

Paneli oluşturan ülkelerden birinde meydana gelen bir şok diğer ülkeleri etkiliyorsa o panel veri setinde yatay kesit bağımlılığının varlığından söz edilmektedir. Bu bağlamda panel veri analizlerinde yatay kesit bağımlılığını test etmek için genellikle 3 test kullanılmaktadır. Birincisi, Breusch-Pagan (1980) tarafından geliştirilen CD_{BP} testidir. Bu test N sabit ve T sonsuza giderken ($T \rightarrow \infty$) yani $T > N$ iken geçerli olup (2) numaralı denklem ile hesaplanmaktadır. Burada $\hat{\rho}$ bireysel en küçük kareler (EKK) tahminlerinden elde edilen artıklar arasındaki yatay kesit korelasyonlarının tahminlerini göstermektedir. “Yatay kesit bağımlılığı yoktur” sıfır hipotezi altında geliştirilen CD_{BP} testi $N(N-1)/2$ serbestlik derecesi ile χ^2 dağılımına sahiptir.

$$CD_{BP} = T \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \hat{\rho}_{i,j}^2 \quad (2)$$

Yatay kesit bağımlılığı testlerinden ikincisi, Pesaran (2004) tarafından geliştirilen CD_{LM} testidir. Bu test T ve N 'in büyük olması durumunda ($N \rightarrow \infty$ ve $T \rightarrow \infty$ 'a giderken) geçerlidir. “Yatay kesit bağımlılığı yoktur” sıfır hipotezi altında standart normal dağılıma sahip olan CD_{LM1} testi (3) numaralı denklem yardımıyla hesaplanmaktadır:

$$CD_{LM1} = \sqrt{\frac{1}{N(N-1)}} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N (T \hat{\rho}_{i,j}^2 - 1) \quad (3)$$

Yatay kesit bağımlılığı testlerinden üçüncüsü ve sonuncusu, Pesaran (2004) tarafından geliştirilen CD_{LM} testidir. “Yatay kesit bağımlılığı yoktur” sıfır hipotezi altında, standart normal dağılıma sahip olan bu test, T sabit ve N sonsuza giderken ($N \rightarrow \infty$) yani $N > T$ iken geçerli olup, (4) numaralı denklem ile hesaplanmaktadır:

$$CD_{LM} = \sqrt{\frac{2T}{N(N-1)}} \left(\sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \hat{\rho}_{i,j} \right) \quad (4)$$

Tablo 1

Yatay Kesit Bağımlılığı Test Sonuçları

	CD_{BP}	CD_{LM1}	CD_{LM}
<i>lnGDP</i>	42.280*** (0.004)	3.284*** (0.001)	-2.088** (0.018)
<i>lnFDI</i>	33.993** (0.036)	2.005*** (0.022)	-1.966** (0.025)
<i>lnM</i>	47.526*** (0.001)	4.093*** (0.000)	-2.670*** (0.004)
<i>lnX</i>	28.854** (0.010)	2.755*** (0.003)	-2.524*** (0.006)
<i>Eşbütünleşme</i>	111.472*** (0.000)	13.960*** (0.000)	10.188*** (0.000)
<i>Denklemleri</i>			

Not. Parantez içerisindeki değerler olasılık değerlerini göstermektedir. ***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerini ifade etmektedir.

Tablo 1’de yer alan yatay kesit bağımlılığı test sonuçlarına baktığımızda, tüm değişkenlerin en az istatistiksel olarak %5 anlamlılık düzeyinde her üç test için yatay kesit bağımlılığı içerdiği görülmektedir. Ayrıca eşbütünleşme denkleminde ait yatay kesit bağımlılığı test sonuçlarına baktığımızda da değişkenlerin yatay kesit bağımlılığı sonuçları ile benzer şekilde kurulan modelinde yatay kesit bağımlılığı içerdiği gözlemlenmiştir. Bu nedenle, hem birim kök testinde, hem eşbütünleşme testinde, hem de eşbütünleşme denkleminin tahmininde yatay kesit bağımlılığını dikkate alan testler tercih edilmiştir.

3.3. Birim Kök Testi

Değişkenlerde yatay kesit bağımlılığı olduğundan dolayı analizde sadece yatay kesit bağımlılığını dikkate alan birim kök testi kullanılmıştır. Bu bağlamda Peseran (2007) tarafından geliştirilen, Cross-Sectionally Augmented Dickey Fuller (CADF) panel birim kök testinden yararlanılmıştır. CADF panel birim kök testi, 5 numaralı denklemde yer alan regresyon modeli sınamasına dayanmaktadır.

$$\Delta y_{it} = a_i + b_i y_{it-1} + c_i \bar{y}_{t-1} + d_i \Delta \bar{y}_t + \varepsilon_{it} \quad (5)$$

$$\bar{y}_t = N^{-1} \sum_{j=1}^N y_{jt} \quad (6)$$

$$\Delta \bar{y}_t = N^{-1} \sum_{j=1}^N \Delta y_{jt} \quad (7)$$

Bu modelde $\bar{y}_t$ 6 numaralı eşitlikle, $\Delta \bar{y}_t$ ise 7 numaralı eşitlikle bulunurken, $\varepsilon_{i,t}$ hata terimini ifade etmektedir. Regresyon modelinde yer alan yatay kesit ortalaması $\bar{y}_t$, onun gecikmeli değerleri ($\bar{y}_{t-1}, \bar{y}_{t-2}, \dots$) ve $\Delta \bar{y}_t$; genel bir faktör yapısına bağlı olarak yatay kesit bağımlılığının dikkate alınmasını sağlayan bir kukla (Proxy) olarak regresyon modeline dahil edilmiştir (Pesaran, 2007).

Pesaran (2007)'in CADF panel birim kök testinde sıfır hipotezi, “paneli oluşturan her bir yatay kesite ait serinin birim kök içerdiği” önermesini ($H_0: b_i=0$ bütün yatay kesitler için); alternatif hipotez ise “paneli oluşturan yatay kesitlerin belirli bir bölümünün birim kök içermediği” ($H_1: b_i < 0$ ($i=1,2,\dots,N_1$), $b_i=0$ ($i=N_1+1, N_1+2, \dots, N$)) önermesini sınamaktadır (Pesaran, 2007).

Hipotezlerin sınaması için gerekli olan kritik değerler Pesaran (2007)'de verilmiş olup, CADF testinde bulunan b_i katsayıları CADF istatistiği olup, bunlara ait t-istatistikleri mevcut kritik değerlerle karşılaştırılarak her bir yatay kesite ait serinin birim kök içerip içermediğine karar verilir. Panel veri setinin durağan olup olmadığını test etmek için CADF istatistiklerinin ortalaması alınarak kesit açısından genişletilmiş IPS (cross-sectionally augmented IPS (CIPS)) test istatistiği (8)'de ki gibi elde edilir.

$$CIPS = N^{-1} \sum_{i=1}^N CADF_i \sim N(0,1) \quad (8)$$

Son olarak panel veri setinin birim kök içerip içermediğini tespit etmek için Pesaran (2007)'da verilmiş olan CIPS için kritik değerlerle karşılaştırılarak karar verilir.

Tablo 2

CIPS Birim Kök Sınaması Sonuçları

	<i>CIPS</i>
<i>lnGDP</i>	-2.458
<i>lnFDI</i>	-1.915
<i>lnM</i>	-2.700
<i>lnX</i>	-1.584
$\Delta \ln GDP$	-3.212**
$\Delta \ln FDI$	-3.489***
$\Delta \ln M$	-2.970**
$\Delta \ln X$	-2.912**

Not. Δ birinci dereceden fark işlemcisi. Gecikme uzunlukları maksimum 4 olarak alınmıştır. ***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerini ifade etmektedir. CIPS testi için kritik değerler Pesaran (2007) sayfa 280'dan alınmış olup %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyleri için sırası ile -3.15; -2.88 ve -2.74'dir.

Çalışmada kullanılan değişkenlere ait panel birim kök test sonuçları Tablo 2'de verilmiş olup, elde edilen sonuçlar serilerin düzeyde birim kök içerdiğini göstermektedir. Diğer taraftan, serilerin birinci dereceden farkı alındığında durağan hale geldiği görülmektedir.

3.4. Eş Bütünleşme Katsayılarının Homojenliği-Delta Testi

Pesaran ve Yagamata (2008) tarafından geliştirilen Delta Testi, panel eş bütünleşme denkleminde yer alan katsayıların homojen olup olmadığını araştıran bir testtir. Delta Testi'nde (9) numaralı eşbütünleşme denkleminde yer alan β_i eğim katsayılarının, yatay kesitlerin tamamı için geçerli olup olmadığı test edilmektedir.

$$Y_{it} = \beta + \beta_i X'_{it} + \varepsilon_{it} \quad (9)$$

Delta testinde, sıfır hipotezi “eğim katsayıları homojen” ($H_0: \beta_i = \beta$)’dir önermesini, alternatif hipotez ise “eğim katsayıları homojen değildir” ($H_0: \beta_i \neq \beta$)’dir önermesini sınamaktadır. Pesaran ve Yagamata (2008), hipotezleri sınamak için büyük örneklem için ($\hat{\Delta}$ testi) ve küçük örneklem için ($\hat{\Delta}_{adj}$ testi) iki farklı test geliştirmişlerdir.

$$\hat{\Delta} = \sqrt{N} \left(\frac{N^{-1}S - k}{2k} \right) \sim \chi^2_k \quad (10)$$

$$\hat{\Delta}_{adj} = \sqrt{N} \left(\frac{N^{-1}S - k}{v(T, k)} \right) \sim N(0,1) \quad (11)$$

Yukarıda yer alan denklemlerde N , yatay kesit sayısını; S , Swamy (1970) test istatistiğini; k açıklayıcı değişken sayısını ve $v(T, k)$ standart hatayı ifade etmektedir.

Tablo 3

Delta Testi Sonuçları

	Test İstatistiği
$\hat{\Delta}$	-0.400 (0.655)
$\hat{\Delta}_{adj}$	-0.466 (0.679)

Not. Parantez içerisindeki değerler test istatistiğine ait olasılık değerleridir.

Tablo 3'den elde edilen sonuçlara göre olasılık değerleri 0.05'den büyük olduğu için sıfır hipotezi kabul edilmiş olup eşbütünleşme katsayıları homojendir. Buna göre, eşbütünleşme denkleminde yer alan katsayılar tüm yatay kesitler için kullanılabilir.

3.5. Durbin-Hausman Panel Eşbütünleşme Testi

Westerlund (2008) tarafından geliştirilen Durbin-Hausman panel eşbütünleşme testi, durağan olmayan ve yatay kesit bağımlılığı olan durumlarda değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin tespit edilmesinde kullanılmaktadır. Bu yöntemde, öncelikle bağımlı değişkenin birinci dereceden farkı alındığında durağan olması zorunluluğu ile beraber, bağımsız değişkenlerin düzeyde ya da birinci dereceden farkı alındığında durağan olup olmadığı önem taşımamaktadır. Ayrıca bu test, hem panelin homojenliğini hem de heterojenliğini dikkate alan test sonuçları vermektedir. Bu bağlamda Durbin-Hausman Panel Eşbütünleşme testinden elde edilen grup istatistiği panelde heterojenlik varsayımına dayanmaktadır. Buna göre sıfır hipotezi "bütün birimler için eşbütünleşme yoktur" hipotezini sınarken, alternatif hipotez "bazı birimler için eşbütünleşme vardır" hipotezini sınamaktadır. Panel istatistiği ise, panelde homojenlik yoktur varsayımına göre hazırlanmıştır. Bu bağlamda sıfır hipotezi "bütün panelde eşbütünleşme yoktur" hipotezini sınarken, alternatif hipotez "panel için eşbütünleşme vardır" hipotezini sınamaktadır.

Tablo 4

Durbin Hausman Panel Eşbütünleşme Testi Sonuçları

	Test İstatistiği
Durbin-Hausman Grup	0.844 (0.199)
Durbin-Hausman Panel	5.711 (0.000)

Not. Parantez içerisindeki değerler test istatistiğine ait olasılık değerleridir.

Durbin-Hausman Panel Eşbütünleşme Testine ait sonuçlar tablo 4’de verilmiştir. Elde edilen sonuçlar, Delta testinden elde edilen eşbütünleşme katsayılarının homojen olduğu sonucu bağlamında değerlendirildiğinde Durbin Hausman Panel istatistiğine baktığımızda, sıfır hipotezi reddedilmiştir. Buna göre panelin geneli için çalışmada ele alınan değişkenler arasında uzun dönemli bir eşbütünleşme ilişkisi olduğu söylenebilmektedir.

3.6. Uzun Dönem Eşbütünleşme Katsayılarının Tahmini: AMG Tahmincisi

Değişkenler arasındaki eşbütünleşme ilişkisi tahmin edildikten sonra, eşbütünleşme ilişkisinin uzun dönemli katsayılarının tahmin edilmesi önem arz etmektedir. Çalışmada Eberhardt ve Bond (2009) tarafından geliştirilen AMG tahmincisi (Augmented Mean Group Estimator) kullanılmıştır. Bu tahmincinin seçilmesinin birçok nedeni vardır. Bunlardan birincisi söz konusu tahmincinin yatay kesit bağımlılığını göz önünde bulundurmasıdır. İkinci olarak AMG tahmincisi, çalışmada kullanılan serilerin birinci dereceden farkı alındığında durağan hale geldikleri durumlarda kullanılabilir. Üçüncü olarak hata teriminden kaynaklı içsellik problemi söz konusu olduğunda da etkin bir tahmincidir. Ayrıca eşbütünleşme katsayılarının heterojen olduğu durum için bireysel katsayıların yanı sıra, eşbütünleşme katsayılarının homojen olduğu durum için panele ait katsayıları da sunmaktadır. Bireysel eşbütünleşme katsayılarının aritmetik ortalamasını ağırlıklandırarak tahmin ettiği için literatürde yer alan diğer tahmincilerden de üstündür. Eberhardt ve Bond (2009) tarafından geliştirilen çalışmanın fazlasıyla karmaşık olan algoritmasından burada uzun bir şekilde bahsetmek yerine tahmin sonuçlarının doğrudan verilmesi daha uygun olacaktır.

Tablo 5

AMG Tahmincisi Test Sonuçları

	<i>lnFDI</i>	<i>lnM</i>	<i>lnX</i>
<i>Ermenistan</i>	0.036*** [0.016]	0.299*** [0.106]	0.134*** [0.042]
<i>Azerbaycan</i>	-0.005 [0.012]	-0.082 [0.055]	0.257*** [0.053]
<i>Belarus</i>	0.016 [0.014]	0.271 [0.267]	0.081 [0.192]
<i>Ukrayna</i>	0.014 [0.021]	0.182*** [0.069]	0.308 [0.643]
<i>Rusya</i>	-0.010 [0.016]	0.123*** [0.032]	0.395*** [0.061]
<i>Moldova</i>	-0.017 [0.016]	0.035 [0.111]	0.265*** [0.098]
<i>Kazakistan</i>	-0.056 [0.036]	-0.057 [0.115]	0.381*** [0.123]
<i>Panel</i>	-0.003 [0.011]	0.110* [0.057]	0.260*** [0.044]

Not. ***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerini ifade etmektedir. Köşeli parantez içindeki değerler standart hataları göstermektedir.

Bu bağlamda, Delta testinden elde edilen eşbütünleşme katsayılarınının homojen olduğu sonucu çerçevesinde panele ait katsayı sonuçları yeterli olsa dahi bireysel katsayılara ait tahmin sonuçları da Tablo 5’de sunulmuştur. Elde edilen bulgular göstermektedir ki panel için FDI ile GSYH arasında anlamlı bir ilişki tespit edilememiş olmasına rağmen hem ithalat hem de ihracat GSYH’yı pozitif yönde etkilemektedir. Buna göre istatistiksel olarak %10 anlamlılık düzeyinde ithalatta meydana gelen %1’lik bir artış, GSYH’yı %0.11 oranında arttırmaktadır. Diğer taraftan istatistiksel olarak %1 anlamlılık düzeyinde ihracatta meydana gelen %1’lik bir artış GSYH’yı %0.26 arttırmaktadır.

4. Sonuç ve Değerlendirme

Bu çalışmada, 7 Avrasya Ülkesi için ithalat, ihracat ve doğrudan yabancı yatırımların GSYH üzerindeki etkileri incelenmiştir. Analizde 1996-2013 dönemine ait verilerden yararlanılmış olup, değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişki Durbin-Hausman Panel Eşbütünleşme testi ile araştırılmış ve eşbütünleşme ilişkisine ait katsayılar AMG tahmincisi yardımıyla tahmin edilmiştir. Elde edilen bulgular göstermektedir ki Paneli oluşturan 7 Avrasya

ülkesinde GSYH ile doğrudan yabancı yatırımlar, ithalat ve ihracat arasında uzun dönemli eşbütünleşme ilişkisi söz konusudur. Eşbütünleşme katsayılarına bakıldığında ise ithalat ve ihracat GSYH'yi pozitif yönde etkilemekte ve ihracatta meydana gelen artışlar GSYH'de ithalata göre daha yüksek artışlar sağlamaktadır. Diğer taraftan doğrudan yabancı yatırımlara ait katsayı istatistiksel olarak anlamlı tahmin edilememiştir.

Çalışmada doğrudan yabancı yatırımlar ile GSYH arasında anlamlı bir katsayıya rastlanmamış olması Xu (2000), Hermes ve Lensink (2003), Katerina, Papanastasiou ve Athanasios (2004)'ın çalışmaları ile benzerlik göstermektedir. Ortaya çıkan bu sonucun temel nedeni ele alınan Avrasya Ülkeleri'nin yapısal özelliklerinden kaynaklı olduğu söylenebilir. Söz konusu ülkelerin 1990'lı yılların başında bağımsızlıklarını kazanmış olması ve hemen ardından 1990'lı yılların sonunda Orta Asya Krizi ile karşı karşıya kalmaları, ele alınan ülkelerin küreselleşme sürecini olumsuz etkilediği ve aynı dönemde doğrudan yabancı yatırımların aktarılamamış olduğunu ifade edebiliriz. Diğer taraftan Hermes ve Lensink (2003)'inde ifade ettiği gibi, doğrudan yabancı yatırımların gidilen ülkede ekonomik büyümeye katkı sağlayabilmesi için finansal sistemin geliştirilmesi önem arz etmektedir. Bunun yanı sıra ekonomik ve politik faktörlerin doğrudan yabancı yatırımları için uygun olmalıdır. Beşeri sermayenin yetersiz olduğu ve ihracat teşviklerinin gerçekleştirilemediği ülkelere yapılan DYY, söz konusu ülkede sermaye birikimine ve ekonomik büyümeye katkı sağlamayacaktır. Ele alınan Avrasya ülkelerinde ekonomik ve politik istikrarın yanı sıra beşeri sermaye yatırımlarının artırılması 2000'li yıllarla beraber gözlenmekte olup doğrudan yabancı sermaye yatırımları için yeterli seviyeye ulaştığını söylemek pek mümkün olamamaktadır.

Sonuç olarak, ele alınan Avrasya ekonomilerinde dış ticaretin GSYH üzerinde var olan pozitif etkisi devam ettirilmelidir. Ancak bu amaca yönelik politikalar geliştirilirken politika uygulayıcılar ithalat ile ihracat arasındaki makasın ithalat lehine açılmasını önlemeye yönelik politikalar geliştirmelidirler. Çünkü elde edilen bulgular göstermektedir ki GSYH üzerinde ihracatın pozitif etkisi ithalata göre daha yüksektir. Diğer taraftan doğrudan yabancı yatırımların GSYH üzerinde pozitif etki sağlayabilmesi için ekonomik ve siyasi istikrarın sağlanması ya da devam ettirilmesi, doğrudan yabancı yatırımların ülke ekonomisine girişini arttırmak ve kalıcı olmasını sağlamak için gerekli olan ekonomik ve beşeri altyapının oluşturulması ya da artırılması gerekmektedir. Bu çerçevede doğrudan yabancı yatırımlar kalıcı olacak ve uzun vadede ekonomik büyüme ve sermaye birikimi üzerinde pozitif etki sağlayacaktır.

Kaynakça

- Afxentiou, P. C., & Serletis, A. (1991). Exports and GNP causality in the industrial countries: 1950-1985. *Kyklos*, 44(2), 167-79.
- Azman-Saini, W. N. W., Baharumshah, A. Z., & Law, S. H. (2010). Foreign direct investment, economic freedom and economic growth: international evidence. *Economic Modelling*, 27(5), 1079-1089.
- Balassa, B. (1978). Exports and economic growth: further evidence. *Journal of Development Economics*, 5(2), 181-189.
- Balassa, B. (1985). Exports, policy choices, and economic growth in developing countries after the 1973 oil shock. *Journal of Development Economics*, 4(1), 23-35.
- Bahmani-Oskooee, M., & Alse, J. (1993). Export growth and economic growth: an application of cointegration and error-correction modelling. *The Journal of Developing Areas*, 27, 535-542.
- Borensztein, E., De Gregorio J & Lee, J-W. (1998). How does foreign direct investment affect economic growth. *Journal of International Economics*, 45, 115-135.
- Bosworth, B., & Collins, S. M. (1999). Capital inflows, investment, and growth. *Tokyo Clup Papers*, 12, 55-74.
- Breusch, T. S., & Pagan, A. R. (1980). The lagrange multiplier test and its applications to model specification in econometrics. *The Review of Economic Studies*, 47(1), 239-253.
- Campos, N. F., & Kinoshita, Y. (2002). Foreign direct investment as technology transferred: some panel evidence from the transition economies. Alınan Yer <http://deepblue.lib.umich.edu/bitstream/handle/2027.42/39822/wp438.pdf;jsessionid=D972ACA54F2A32EAB08861AD54DFD057?sequence=3>.
- Chow, P.C.Y. (1987). Causality between export growth and industrial development: empirical evidence from the NICs. *Journal of Development Economics*, 26(1), 55-63.
- Colombatto, E. (1990). An analysis of exports and growth, *Kyklos*. 43(4), 579-97.
- Cuadros, A., Orts V., & Alguacil, M. (2004). Openness and growth: re-examining foreign direct investment, trade and output linkages in Latin America. *Journal of Development Studies*, 26, 167-92.
- Darrat, A.F. (1987). Are exports an engine of growth? Another look at the evidence. *Applied Economics* 19(2), 277-283.
- Djankov, S., & Hoekman, B. (2000). Foreign investment and productivity growth in Czech enterprises. *The World Bank Economic Review*, 14(1), 49-64.
- Eberhardt, M., & Bond, S. (2009). Cross-section dependence in nonstationary panel models: A novel estimator. Alınan yer <https://mpira.ub.uni-muenchen.de/17692/>.
- Ericsson, J., & Irandoust, M. (2001). On the causality between foreign direct investment and output: A comparative study. *The International Trade Journal*, 15(1), 1-26.
- Fedderke, J.W., & Romm A. T. (2006). Growth impact and determinants of foreign direct investment into South Africa, 1956-2003. *Economic Modelling*, 23, 738-760.

- Feder, G. (1982). On exports and economic growth. *Journal of Development Economics*, 12(2), 59-73.
- Hermes, N., & Lensink, R. (2003). Foreign direct investment, financial development and economic growth. Alınan Yer:
http://www.rug.nl/staff/c.l.m.hermes/fdi_and_financial_development.pdf.
- Herzer, D., Klasen, S., & Nowak-Lehmann D. (2008). In search of FDI-led growth in developing countries: The way forward. *Economic Modelling*, 25, 793-810.
- Iqbal, M. S., Shaikh, F. M., & Shar, A. H. (2010). Causality relationship between foreign direct investment, trade and economic growth in Pakistan. *Asian Social Science*, 6(9), 82.
- Jayachandran, G. & Seilan, A. (2010). A causal relationship between trade, foreign direct investment and economic growth for India. *International Research Journal of Finance and Economics*, 42, 74-88.
- Jin, Jang C. (2006). Openness, growth, and inflation: Evidence from South Korea before the economic crisis. *Journal of Asian Economics*, 17, 738-757.
- Kar, M., & Tatlısöz, F. (2008). Türkiye’de doğrudan yabancı sermaye hareketlerini belirleyen faktörlerin ekonometrik analizi. *KMU İİBF Dergisi*, 10(14).
- Katerina, L., John, P., & Athanasios, V. (2004). Foreign direct investment and economic growth in transition economies. *South Eastern Europe Journal of Economies*, 1, 97-110.
- Konya, L. (2006). Exports and growth: Granger causality analysis on OECD Countries with a panel data approach. *Economic Modelling*, 23, 978-992.
- Kugler, P. (1991). Growth, exports and cointegration: an empirical investigation. *Weltwirtschaftliches Archiv*. 127(1), 73-82.
- Lamsiraroj, S. (2016). The foreign direct investment–economic growth nexus. *International Review of Economics & Finance*, 42, 116-133.
- Levine, R., & Renelt, D. (1992). A sensitivity analysis of cross-country growth regressions. *American Economic Review*, 82(4), 942-963.
- Mahadevan, R., & Suardi, S. (2008). A dynamic analysis of the impact of uncertainty on import-and/or export-led growth: the experience of Japan and the Asian Tigers. *Japan and the World Economy*, 20(2), 155-174.
- Marwah, K., & Tavakoli, A. (2004). The effect of foreign capital and imports on economic growth: further evidence from four Asian Countries (1970-1998). *Journal of Asian Economics*, 15, 399-413.
- Özağ, F. E. (1994). Ev sahibi ülke açısından yabancı sermaye yatırımlarını etkileyen faktörler ve Türkiye üzerine bir uygulama. *Ekonomik Yaklaşım*, 5(12), 63-77.
- Pesaran, M. H. (2004). General diagnostic tests for cross section dependence in panels. Alınan Yer <http://www.dspace.cam.ac.uk/bitstream/1810/446/1/cwpe0435.pdf>.
- Pesaran, H. M. (2007). A simple panel unit root test in the presence of cross-section dependence. *Journal of Applied Econometrics*, 22, 265-312.

- Pesaran, M. H., & Yagamata, T. (2008). Testing slope homogeneity in large panels. *Journal of Econometrics*, 142(1), 50-93.
- Ram, R. (1985). Exports and economic growth: some additional evidence. *Economic Development and Cultural Change*, 33(2), 415-25.
- Ramos, F.F.R. (2001). Exports, imports, and economic growth in Portugal: Evidence from causality and cointegration analysis. *Economic Modelling*, 18, 613-623.
- Ray, S. (2012). Impact of foreign direct investment on economic growth in India: A co-integration analysis. *Advances in Information Technology and Management*, 2(1), 187-201.
- Razin, A. (2002). FDI Contribution to capital flows and investment in capacity. Alınan Yer: http://www.nber.org/papers/w9204.pdf?new_window=1.
- Sengupta J. K. (1991). Rapid growth in NICs in Asia: Tests of new growth theory for Korea. *Kyklos*, 44(4), 561-579.
- Shahbaz, M., & Rahman, M. M. (2012). The dynamic of financial development, imports, foreign direct investment and economic growth: cointegration and causality analysis in Pakistan. *Global Business Review*, 13(2), 201-219.
- Shirazi, N.S. & Abdul Manap, T. A. (2005). Export-led growth hypothesis: further econometric evidence from South Asia. *The Developing Economies*, 18(4), 472-488.
- Tiwari, A. K. & Mutascu, M. (2011). Economic growth and FDI in Asia: A panel-data approach. *Economic Analysis and Policy*, 41(2), 173-187.
- Vu, T.B., & Noy I. (2009). Sectoral analysis of foreign direct investment and growth in the developed countries. *Journal of International Financial Markets*, 19(2), 402-413.
- Westerlund, J. (2008). Panel cointegration tests of the Fisher Effect. *Journal of Applied Econometrics*, 23(2), 193-233.
- Willamson, R. (1978). The role of exports and foreign capital in Latin American economic growth. *Southern Economic Journal*, 45(2), 410-20.
- Xu, B. (2000). Multinational enterprises, technology diffusion, and host country productivity growth. *Journal of Development Economics*, 62, 477-493.
- Yang, B. (2008). FDI and growth: a varying relationship across regions and over time. *Applied Economics Letters*, 15, 105-108.
- Yao, S., & Wei, K., (2007). Economic growth in the presence of FDI: The perspective of newly industrialising economies. *Journal of Comparative Economics*, 35, 211-234.

EK-1
Betimleyici İstatistikler

	Ortalama	Maksimum	Minimum	Standart Sapma
<i>lnGDP</i>	24.538	28.142	21.962	1.802
<i>lnFDI</i>	21.393	24.989	17.482	1.768
<i>lnM</i>	23.632	26.812	21.124	1.552
<i>lnX</i>	23.617	26.884	20.275	1.919

Bulletin of Economic Theory and Analysis

Volume II, Issue 2, pp. 135-167, 2017

<http://www.betajournals.org>

Yükselen Piyasa Ekonomilerinde Ekonomik Özgürlük, Büyüme ve Kalkınma İlişkisi: Bir Panel Veri Analizi¹

Muhammet Buğra SUCU^a

^a Arş. Gör., Gazi Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, Ankara, TÜRKİYE

ÖZ

Bu çalışmada ekonomik özgürlükler teorik çerçevede incelenmiştir. Ekonomik özgürlüklerle farklı ekonomik göstergelerin ne tür bir ilişki içinde oldukları tartışılmıştır. Çalışmanın uygulama kısmında ekonomik özgürlüklerin ekonomik büyüme ve kalkınma üzerindeki etkileri incelenmiştir. Ekonomik özgürlüklerin ekonomik büyüme ve kalkınma üzerindeki etkilerinin analiz edilebilmesi için bağımsız değişkenler olarak Fraser Enstitüsü 2015 Dünya Ekonomik Özgürlük Endeksi'nin beş ana bileşeninin tamamı alınmıştır. Bu beş ana bileşen kamunun (ekonomideki) hacmi, hukuki yapı ve mülkiyet hakları, güçlü para, uluslararası ticaret serbestisi ve regülasyonlardır. Ekonomik büyümenin göstergesi olarak kişi başına reel gelir düzeyinin değişim oranı belirlenmiştir. Kalkınma göstergesi olarak imalat sanayi ürünleri ihracatında yüksek teknoloji ürünlerin payı alınmıştır. Panel veri analizi kullanılarak, dokuz yükselen piyasa ekonomisi 2000-2013 dönemi için incelenmiştir. Analiz sonuçları kamu hacminin küçültülmesinin, hukuki yapının ve mülkiyet haklarının güçlendirilmesinin ve istikrarlı bir para politikasının (güçlü paraya erişimin arttırılmasının) ekonomik büyüme üzerinde pozitif yönde etkili olduğunu göstermiştir. Aynı zamanda; hukuki yapı ve mülkiyet haklarının, uluslararası ticaretin serbestleştirilmesinin ve regülasyonların azaltılmasının yüksek teknoloji ürünlerin ihracatını pozitif yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler
Ekonomik Özgürlük,
Ekonomik Büyüme,
Ekonomik Kalkınma

JEL Kodu
P47, O01, O04.

CONTACT Muhammet Buğra SUCU, ✉ bugrasucu@gazi.edu.tr ☒ Gazi Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, Ankara, TÜRKİYE

¹Bu çalışma yazarın yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

The Relationship Between Economic Freedom with Economic Growth and Development in Emerging Market Economies: A Panel Data Analysis

ABSTRACT

This study discussed on correlation between economic freedom and different types of economic indicators. The impact of economic freedom on economic growth and development were examined in the application part of the study. In order to analyze the effects of economic freedoms on economic growth and development, the five main components of the Fraser Institute's Economic Freedom of the World 2015 Annual Report were taken as independent variables. These five main components are size of government, legal structure and property rights, sound money, freedom to trade internationally and regulation. The rate of change in per capita real income level as an indicator of economic growth has been determined. As a development indicator, the share of high technology products in the exports of manufacturing industry products has been taken. Using panel data analysis, nine emerging market economies were examined for the period 2000-2013. The results of the analysis show that; reducing the size of government, strengthening the legal structure and property rights, and maintaining a stable monetary policy (enhancing the access to the sound money) is a positive effect on economic growth. According to the results; reducing the size of government, strengthening the legal structure and property rights and a stable monetary policy is a positive effect on economic growth. At the same time legal structure and property rights, liberalization of international trade and reducing regulation is a positive effect on exports of high-tech products.

Keywords

Economic Freedom,
Economic Growth,
Economic
Development

JEL Classification

P47, O01, O04.

1. Giriş

Özgürlük hiç şüphesiz günümüzde tüm bireyler için vazgeçilmez değerler arasındadır. Sosyal, siyasal ve ekonomik anlamda daha fazla özgürlüğün bireyi ve dolayısıyla da toplumu daha müreffeh bir seviyeye taşıyacağı birçok düşünür tarafından iddia edilmiştir. Ancak belirtilmesi gerekir ki bu savların altında yatan varsayım; özgür seçimlerin rasyonelliğe yönelimli olduğudur. İktisadi bir kavram olan “ekonomik özgürlükler” kavramı ise ekonomik büyüme ve kalkınmanın itici unsurlarından biri olarak tartışılmaktadır.

Çalışmada ele alınan ekonomik özgürlükler ile iktisadi performans ilişkileri ekonomik büyüme ve kalkınma amaçlı politikaların uygulanması bakımından önem arz etmektedir. İktisadi kalkınma ve büyümenin sağlanması tüm gelişmiş ve gelişmekte olan ekonomiler için nihai bir amaç olarak kabul edilmektedir. Genel olarak ekonomik açıdan gelişmiş ülkeler mevcut nispi durumlarının sürdürülebilirliğini, gelişmekte olan ülkeler ise ekonomik büyüme ve

kalkınmalarını sağlayacak politikaları hedeflerler. Özellikle 1980’li yıllardan sonra dünya ekonomisindeki liberalizasyon/serbestleşme eğilimleri bu çerçevede sürdürülmektedir.

Bu serbestleşme politikaları, devletin piyasalara müdahalesinin sınırlarının geriye çekilmesi ve devlet dışı piyasa aktörlerinin özgürlük alanlarının genişletilmesi anlamında, devletin kısıtlama hakkından taviz vermesi olarak düşünülebilir.

Bu bağlamda özgürlük kavramı, toplumsal ve siyasal haklar ile ilgili düzenlemeleri kapsadığı kadar iktisadi düzenlemeleri de kapsayan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. İktisadi düzenlemeler, toplumsal ve bireysel ilerlemeyi destekleyen, önemli politika araçlarıdır. Öyle ki; sadece eğitim yatırımlarının dahi, daha üst düzey bilgi birikimine ve düşünebilme yetisine sahip bireylerin yetişmesine katkı sağladığı söylenebilir. O halde bu tip yatırımlar; bireylere bilme, yorumlayabilme, seçebilme ve kötünden vazgeçebilme özgürlüğü kazandırma aracıdır.

Bu çalışmanın amacı, ekonomik açıdan daha özgür bir ortamın iktisadi gelişmeye nasıl bir zemin hazırladığına cevap arayarak, ekonomik özgürlüklerin ekonomik büyüme ve kalkınma üzerinde bir etkiye sahip olup olmadığını araştırmaktır.

Bilindiği üzere birçok özgürlük çeşidi vardır. Bu çalışmada esas olarak ekonomik özgürlükler ele alınmıştır. Ekonomik özgürlüklerin temsili değişkeni olarak Fraser Enstitüsü’nün 2015 yılı Dünya Ekonomik Özgürlük Endeksi’nde yer alan beş ana bileşen (kamu hacmi, hukuki yapı ve mülkiyet hakları, güçlü para, uluslararası ticaret serbestisi ve regülasyonlar) tercih edilmiştir. Ekonomik büyüme göstergesi olarak kişi başına düşen reel GSYH’nin değişim oranı¹, ekonomik kalkınma göstergesi olarak ise toplam imalat sanayi ihracatı içerisindeki yüksek teknolojlü ürünlerin ihracatının payı kullanılmıştır. Yüksek teknolojlü ürünlerin ihracatının payının bir kalkınma göstergesi olarak seçilmesinin sebebi, bu değişkeninin esasen ülkedeki beşeri sermaye oranının ve AR-GE’nin bir sonucu olarak görülmesidir. Bir ülkede yüksek teknolojlü ürünlerin üretilip dünya pazarıyla rekabet edebilen hale getirilebilmesi için, o ülkenin yüksek beşeri sermayeye ve yüksek AR-GE harcamalarına sahip olması gerekmektedir. Ekonomik özgürlüklerin teknolojinin gelişimi ve teknolojiye dayalı ihracat üzerinde etkili olacağı beklendiğinden söz konusu son temsili değişken tercih edilmiştir.

---

¹ Çalışmanın bundan sonraki bölümünde; birinci modelin bağımlı değişkeni olarak kullanılan reel GSYH’deki değişim oranı, “büyüme oranı” olarak ifade edilecektir.

Bu bağlamda analizde 2000-2013 dönemini kapsayan yıllık verilerle, yükselen piyasa ekonomileri arasından seçilmiş 9 ülke kullanılmıştır. İki farklı bağımlı değişken için (büyüme oranı ve imalat sanayi ürünleri ihracatında yüksek teknoloji ürünlerin payı) iki ayrı regresyon modeli kurulmuştur. Panel veri analizi uygulanarak sonuçlar elde edilmiş ve değerlendirilmiştir.

2. Kavramsal Çerçeve

2.1. Ekonomik Özgürlük Kavramı

Ekonomik özgürlük kavramı; liberal² ekonomi politikalarının 1980’li yıllardan itibaren tekrardan dünya gündeminde yer almasıyla³, ana eksenlerden biri haline gelmiştir ve doğal hukuk-ekonomi ilişkisinin temel unsuru niteliğini almıştır. Dolayısıyla, ekonomik özgürlükler kapsamında incelenen ilk unsurlardan biri, her şeyden önce bu özgürlüklerin bir hak niteliğinde olduğudur (Orend, 2006: 25).

Ekonomik özgürlüklerin bir doğal hak olarak görülmesini takiben ekonomik özgürlükler kavramının iktisat yazınında farklı ancak doğal bir hak olduğunun yanlışlanmadığı birçok tanımı yer almıştır. Lau ve Lam (2002) ekonomik özgürlüğü; malların ve hizmetlerin üretimi, tüketimi ve dağıtımını üzerinde hükümet baskısının olmaması aynı zamanda bu faaliyetlerin vatandaşlar tarafından özgür bir biçimde yerine getirilmesinin hükümet eliyle korunması ve devam ettirilmesi olarak tanımlamışlardır.

Gwartney ve Lawson (2002) ise ekonomik özgürlüğün anahtar bileşenlerini; kişisel seçim, gönüllü mübadele, rekabet özgürlüğü ve kişi ve özel mülkiyet haklarının korunması olarak belirlemiştir. Beach ve Miles (2006), ekonomik özgürlük kavramını özgürlüğün kendisinin korunması amacıyla yönelik olarak bireyler için gerekli sınırların ötesinde, devletin mal ve hizmetlerin üretimi, dağıtımını ve tüketimi üzerinde hiçbir zorlama ve kısıtlamasının olmaması olarak tanımlamaktadır.

² Liberal terimi bu çalışmada; bireye, özel mülkiyete ve serbest piyasaya önem vermek olarak ele alınmıştır. “Liberal” sıfatı; 19. yüzyılın başlarından itibaren “laissez faire laissez passer” ifadesinin yerini almış düşünce özgürlüğünü, ifade hürriyetini, basın özgürlüğünü, özel mülkiyeti ve serbest ticareti savunanların adlandırılmasında kullanılan etiket hâline gelmiştir (Mises, 1974: 38).

³ Dünya tarihinde özellikle 17. yüzyıldan başlayarak, yöneticilerin yetkilerini sınırlayan ve bireylerin lehine olan her türlü sözleşme ve bu kısıtlamalara zemin oluşturan her düşünce liberal politikaların zemini olarak düşünülebilir. Ancak, Hayek (1985: 202)’nin de belirttiği üzere Adam Smith’in 1776 yılındaki “Ulusların Zenginliği” adlı çalışması modern liberal iktisat politikalarının gelişiminin başlangıcını temsil eder. Birinci Sanayi Devrimi’nin de etkisiyle 19. yüzyıl başlarından itibaren liberal iktisat politikaları I. Dünya Savaşı’na değin dünya gündeminde kalmayı başarmıştır. Savaşın ardından gelen 1929 Büyük Buhranı ile iktisat politikalarına Keynesyen görüş hâkim olmuş, ardından II. Dünya Savaşı’nın bitimiyle beraber ithal ikameci stratejiler gündeme gelmiştir. 1970’lerde ardı ardına yaşanan iki petrol kriziyle birlikte stagflasyon kavramı iktisat literatürüne girmiş ve kamu hacmindeki artış 1980’lerden itibaren yerini arz yönlü iktisat anlayışına ve neoliberal politikalara bırakmıştır.

Ekonomik özgürlükler, bireyin serbestçe iktisadi faaliyetlerde bulunma ve bu faaliyetler sonucunda elde ettikleri değerleri dışarıdan herhangi bir zorlama olmaksızın serbestçe kullanabilmelerini ve sahiplenmelerini ifade eder. Teşebbüs, mübadele, sözleşme, mülkiyet, tercih ve uluslararası ticaret özgürlükleri ekonomik özgürlüklerin başlıca unsurları olarak belirlenir (Aktan, 1999: 76).

Ekonomik özgürlük kavramı liberalizmin özgürlük anlayışının en önemli odak noktalarından biridir. Bu kavram, iktisadi açıdan, ekonomik faaliyetlerde bulunmak veya ekonomik girişimcilik hakkına sahip olmaktır. Bu noktada girişimcilikten kasıt yalnızca iş adamlarının yürüttüğü faaliyetleri değil emeğini satarak geçinen bireylerin davranışını da kapsamaktadır (Yayla, 1992: 163-164).

İktisadi faaliyetlerin koordinesi için en başarılı kurallar dizisi, hukukun üstünlüğü içinde rekabet edebilmek için gerekli özerkliğin sağlanması yanında özel mülkiyet haklarının korunduğu bir sistemdir (Kasper, 2007).

Ekonomik özgürlük tanımlarında sıkça vurgu yapılan özel mülkiyet hakkı Kasper tarafından yapılan tanımlamaya göre; kıt varlıkların sahiplik, kullanım, yararlanma ve yok etme haklarının açık uçlu bir karmasıdır. Bu haklar sadece fiziki varlıklarla değil bir kimsenin bedeni ve emeğiyle de ilişkilidir. İnsanlar kendi bedenleri ve emeklerinin kullanım hakkına sahip değillerse, köledirler. Mülkiyet hakları⁴ fikri eserlerle de ilişkilendirilebilir (Kasper, 2007: 82).

Roma hukuku mülkiyeti, yasal sınırlar dâhiline bir şeyi tasarruf ve keyfi tasarruf hakkı olarak tanımlamaktadır (Proudhon, 1840/2014: 45). Mülkiyet hakları özgür bir toplumda bireylerin mülkiyeti serbestçe edinmelerine, elden çıkarmalarına ve kısıtlanmadan kullanmalarına izin verir. Yarattığı çalışma ve yatırım saiklerinden dolayı özel mülkiyet ekonomik gelişmenin başlıca yürütücüsüdür (Ashford, 2009: 108-113).

İyi tanımlanmamış ve/veya etkin olmayan mülkiyet haklarının sonuçlarını görebilmek için yapılması gereken, Üçüncü Dünya ekonomisinde, üretim organizasyonunu, gelişmiş ülke ekonomilerinin sonuçlarıyla karşılaştırmaktır. Kurumsal çerçeve Üçüncü Dünya ekonomilerinde işlem maliyetlerinin yüksek olmasına yol açmakla kalmaz, mülkiyet haklarının güvence altına alınmamış olmasından dolayı çok az sabit sermaye içeren ve uzun dönemli anlaşmalar

---

⁴ Burada mülkiyet haklarından kasıt fikri mülkiyet haklarıdır. Fikri mülkiyet haklarına ilişkin farklı tanımlar bulunmaktadır. Söz konusu kavram “ticari değere sahip enformasyon” olarak tanımlanabilir. Daha ayrıntılı bir tanım ise, fikri mülkiyeti karakterize eden şeyin, “kamunun mülkiyet statüsü vermeyi arzuladığı fikir, icat ve yaratıcı ifadenin” bir bileşkesi olduğunu vurgular (Ongun, 1996)

gerektirmeyen teknolojiler kullanılır. Devlet tarafından işletilen veya korunanlar hariç, şirketler genellikle küçük ölçekli olacaktır (North, 1999/2010: 87).

Mülkiyet hakları güvence altına alınıp korunduğunda, yatırımlar kendiliğinden artmaya başlayacak ve girişimciler piyasada başarıya ulaşacaktır. Dış yardım ve dış borçlanma olmaksızın dahi, Doğu Asya ülkelerinde olduğu gibi büyüme sağlanacaktır (Kasper, 2007: 100).

Ekonomik özgürlükler; bireylerin mülkiyet haklarını zor kullanmadan, dolandırıcılık ya da hırsızlık yapmadan aynı zamanda fiziksel saldırıya uğramadan elde etmeleri ve bu haklarını kullanırken, mübadele ederken ya da devrederken diğerleriyle sahip oldukları aynı hakları çiğnememeleri olarak tanımlanabilir. Bu tanımından, haklı elde edilen mülkiyetin ve sözleşmenin korunmasının hükümetin asli görevi olduğu sonucuna varılabilir (Gwartney, Lawson ve Block 1996).

Sonuç itibarıyla ekonomik özgürlükler bireylerin iktisadi faaliyetlerini gerçekleştirirken faaliyetlerinin konusu suç teşkil etmediği sürece, bir zorlamaya maruz kalmamalarını ve her türlü zorlamadan hukuk yoluyla korunmalarını ifade etmektedir.

2.2. Ekonomik Özgürlüklerin Ölçülmesi

Bir regresyonda, ekonomik büyüme ile anlamlı ilişki içinde en az 50 değişkenin bulunabileceği göz önüne alınırsa (Levine & Renelt, 1992) ekonomik özgürlük değişkeninin ekonomik büyüme veya ekonomik kalkınma gibi göstergelere olan etkisinin saptanmasında değişkenlerin bileşenlerinin seçimi önem taşımaktadır. Bu doğrultuda ekonomik özgürlük kavramının ölçülebilir hale gelmesi için ve dahi bu ölçümlerin bir değişken olarak kullanılabilmesi için kapsamlı bir çalışma gerekmektedir.

Dünyanın tanınmış düşünce kuruluşlarından Fraser Enstitüsü, Freedom House ve Heritage Vakfı adlı kuruluşlar her yıl yayınladıkları raporlar ile ülkelerin diğer özgürlükleri yanı sıra ekonomik özgürlükler yönünden de durumlarını analiz etmektedirler. Bunlardan Fraser Enstitüsü ve Heritage Vakfı endekslerinde ekonomik özgürlüğü doğrudan ölçerken, Freedom House ekonomik özgürlüğü özgürlük endeksinin bir bileşeni olarak kullanmaktadır. Endekslerin bileşenleri, ampirik literatür taramasında görüleceği üzere ekonomik özgürlüğün diğer ekonomik göstergeler üzerindeki etkisinin araştırılması adına önem teşkil etmektedir.

Bilim adamları ekonomik özgürlüğün tanımı hakkında tam bir mutabakata varmasalar da merkezi unsurları üzerinde genel bir anlaşmanın olduğu kabul edilebilir. Bunlar; mülkiyet hakkının güvenliği, bir ulusun sınırları içinde ve dışında gönüllü işlem yapabilme özgürlüğünün

güvencesi, bireylerin sözleşme yapma özgürlüğü ve özel mülkiyetin devlet tarafından istimlak edilmemesidir (Hanke, Stephen, & Walters, 1997).

Tanımlarından da anlaşılacağı üzere, ekonomik özgürlükler kavramının nicel değil nitel bir kavram olduğu öne sürülebilir. Bu kavramın ölçümünde kullanılan unsurların ve ağırlıklarının farklı olması aynı zaman diliminde aynı ülkelerin farklı sıralamalara sahip olabilecekleri anlamına gelmektedir.

Gayri safi yurt içi hasılanın veya bir adayın aldığı oyların aksine ekonomik özgürlük sayılabilir bir kavram değildir. Özgürlük kavramının nicel değil nitel bir kavram olması, ekonomik özgürlüğün ölçümünde öznelğin ve hatalı ölçümün kaçınılmaz olması sonucunu doğurmaktadır. Bu yüzden ekonomik literatürde özgürlük karşılaştırmaları yapılırken ordinal yöntemler kardinal yöntemlere tercih edilmektedir (Hanke, Stephen, & Walters, 1997).

Arsaların özdeş ve aynı ekonomik değere sahip olduğu bir bölgede tüm serveti iki parsel arsa olan bir kişinin, tüm serveti bir parsel arsa olan bir kişiden iki kat daha zengin olduğunu söyleyebiliriz. Ancak çeşitli unsurlarla ölçmeye çalıştığımız özgürlük endeksi doğrultusunda özgürlük puanı arttığında özgürlüğün de arttığını varsayarsak bu kişilerin birinin özgürlük puanının iki, diğerinin bir olduğunu bulduysak bu sonuç bize birinin diğerinden iki kat daha özgür olduğu sonucunu vermeyebilir. Bu sonuç bize ancak bir sıralamayı gösterir. Bu çalışmada anlaşılmaya çalışılan biraz da, aynı büyüklükte arsaya sahip kişilerin, kişiler servetlerini artırmak istediklerinde, bilgi ve becerileri dışında özgürlüklerinin servetlerini artırmada bir rol oynayıp oynamadığıdır. Şüphesiz farklı bileşenlerin her kişi veya her millet için farklı ağırlıkları ve farklı sonuçları olacaktır. Tek bir bileşenin kıtlığı diğer tüm bileşenlerin bolluğuna rağmen yatırım güdüsünü kırarak etki yapabilir. Tam tersi şekilde tek bir bileşenin bolluğu diğer tüm bileşenlerin kıtlığına rağmen yatırım güdüsünü veya yatırım yapmanın çok ötesinde nihai amaç olan mutluluğu tetikleyebilir. Ancak iktisadi analizlerde bireylerin ve hatta milletlerin karakteristik özelliklerini hesaba katarak bir fonksiyon oluşturmak milyonlarca değişkenden bir sonuç elde etmeye çalışmak olacaktır ki bu pek mümkün değildir. İmkân dâhilinde olsa dahi analizin, o anki tercihleri yansıtacağı da hesaba katılmalıdır. Böyle bir analiz muhtemelen, dalga boylarının Dünya'nın hareketlerine göre değiştiği bilinmesine rağmen, bir okyanusta herhangi bir andaki tüm dalga boylarının ölçülmesiyle elde edilen verilerle okyanus hakkında bir kaniya ulaşmaya çalışmaya benzeyecektir.

3. Literatür Taraması

Ekonomik özgürlükler gibi soyut bir kavramın ölçülebilir hale gelmesi, ülkeler arasında ekonomik özgürlüklerin karşılaştırılmasına olanak sağlamış, aynı zamanda ekonomik özgürlüklerin; ekonomik büyüme, refah gibi ekonomik büyüklükleri nasıl etkilediğine ilişkin çalışmalara da imkân vermiştir (Tunçsiper & Biçen, 2014).

Barro (1991), 1960-1985 döneminde 98 ülke için incelemede bulunduğu çalışmasında kamu tüketim harcamalarının⁵ GSYH'ye oranının yüksek olduğu ülkelerde kişi başına GSYH'nin ve özel yatırımların GSYH'ye oranının düşük olduğunu, kamu yatırımlarının kalitesiyle büyüme arasında zayıf bir ilişki olduğunu, siyasi istikrarsızlıkla⁶ büyüme arasında negatif yönlü ilişki olduğunu saptamıştır. Barro (1994), 1960-1990 döneminde 100 ülke için panel veri analizinden yararlanarak yaptığı çalışmasında; ekonomik özgürlüğün bileşenleri olan hukukun üstünlüğünün artırılmasının, serbest piyasaların, daha az kamu harcamalarının ve yüksek beşeri sermayenin ekonomik büyüme ile pozitif yönlü ilişkisini tespit etmiştir.

Knack ve Keefer (1995), büyümenin kaynağı olan kurumların yakınsama üzerindeki etkilerini araştırdıkları çalışmalarında, mülkiyet haklarını koruyucu kurumların; ekonomik büyüme, yatırımlar ve verimlilik açısından önem teşkil ettiğini, kurumların koşullu yakınsamaya yol açacağını tespit etmişlerdir.

Nelson ve Singh (1998), 1970-1989 döneminde 67 az gelişmiş ve gelişmekte olan ülke için panel veri analizlerini kullanarak yaptıkları çalışmalarında, demokrasinin ve ekonomik özgürlüklerin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini incelemişlerdir. Çalışmanın sonuçları demokrasi ve siyasal özgürlüklerin büyüme ile doğru yönlü ilişkide olduğunu ortaya koymuştur. İkinci olarak yüksek kamu harcamalarının büyüme üzerinde olumsuz etkisi olduğunu, üçüncü olarak ise ekonomik özgürlükler ile ekonomik büyüme arasında pozitif yönlü ilişki olduğunu ortaya koymuşlardır.

Ayal ve Karras (1998), ekonomik gelişme ile ekonomik özgürlük kavramının unsurlarını oluşturan ayrıştırılmış faktörler arasındaki ilişkiyi ölçmüşlerdir. 1975-1990 kesitini kapsayan ve 58 ülke üzerinde uygulanan çalışmada ekonomik özgürlüklerin, toplam faktör verimliliğini ve sermaye birikimini artırma yoluyla büyümeyi artırdığı sonucuna varılmıştır.

⁵ Kamu harcamalarının azalması, Fraser Enstitüsü Ekonomik Özgürlük Endeksi (2015) bileşenlerinden biri olan "kamu hacmi" bileşeninin endeks değerini yükseltmektedir. "Kamu harcamaları" bileşenini içeren çeşitli çalışmalar bu sebeple, bu çalışmanın literatür taraması kısmına dahil edilmiştir.

⁶ Siyasi istikrarsızlık kavramı mülkiyet haklarının güvencesini de içermektedir ve mülkiyet haklarının güvencesi ile özel yatırımlar arasında pozitif yönlü ilişki vardır (Barro, 1991).

Barro (1999), 1960-1990 döneminde 100 ülke için ekonomik büyüme, gelir dağılımı ve yatırımlar arasındaki ilişkiyi panel veri analizlerinden yararlanarak araştırdığı çalışmasında hukukun üstünlüğünün, beşeri sermayenin, dış ticaret hadlerindeki iyileşmenin ve yatırımların büyüme üzerinde pozitif yönlü bir etkisinin olduğunu, kamu harcamalarının ve makroekonomik istikrarın göstergesi olarak ele aldığı ortalama enflasyon oranının artmasının⁷ büyümeye ters yönlü etkisi bulunduğunu, kamu harcamalarının GSYH'ye oranındaki artışın ve enflasyon oranındaki artışın yatırımlarla negatif yönlü ilişkisi olduğunu, hukukun üstünlüğü ile yatırımların pozitif yönlü ilişkiye sahip olduğunu, dış ticaret hadlerinin, eğitim düzeyinin ve demokrasinin yatırımlarla ilişkisinin önemsiz olduğunu saptamıştır.

Berggren (1999), panel veri analizlerini kullanarak 1975-1985 döneminde ekonomik özgürlük endeks değerleri mevcut bulunan ülkeler için ekonomik özgürlüklerin gelir dağılımı eşitliği üzerindeki etkilerini incelemiştir. Çalışmada ekonomik özgürlüklerin ilk aşamada iktisadi ortamın ve ekonomik faaliyetlerin işleyişini ve nihayetinde milli gelir seviyesini olumlu yönde etkilediği sonucuna varılmıştır. İkinci dönemde ise, ekonomik özgürlükte sürekli artışların gerçekleşmesi, daha serbest bir ekonomik ortamda yoksulların gelirinin görece yüksek bir büyüme oranına sahip olması nedeniyle, gelir dağılımı daha adaletli hale gelmektedir.

Kneller vd. (1999), 1970-1995 döneminde 22 OECD ülkesi için panel veri analizleri kullanarak yaptıkları çalışmada, vergilendirme yapısının⁸ ve kamu harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini araştırmış, saptırıcı vergilendirmenin büyümeyi negatif etkilerken saptırıcı olmayan vergilendirmenin büyümeyi negatif etkilemediğini, verimli kamu harcamalarının büyümeyi pozitif etkilerken verimsiz kamu harcamalarının büyümeyi pozitif etkilemediğini saptamışlardır.

Carlsson ve Lundström (2001), ekonomik özgürlükler ile büyüme arasındaki ilişkiyi 1975-1995 dönemi için 74 ülkeyi dikkate alarak toplam yedi ekonomik özgürlük bileşeni (kamu hacmi, iktisadi yapı ve piyasalarının işleyişi, para politikası ve fiyat istikrarı, döviz kullanım serbestisi, özel mülkiyetin korunması ve hukuki yapı, uluslararası ticaret ve yabancılarla mübadele özgürlüğü, sermaye piyasalarında mübadele özgürlüğü) bazında incelemişler ve ekonomik özgürlüklerin bazı bileşenleri ile ekonomik büyüme arasında sıkı bir ilişki

⁷ Enflasyon oranındaki artış Fraser Enstitüsü Ekonomik Özgürlük Endeksi (2015) bileşenlerinden biri olan “güçlü para” bileşeninin endeks değerini düşürmektedir.

⁸ “Vergilendirme yapısı”; Fraser Enstitüsü Ekonomik Özgürlük Endeksi (2015) bileşenlerinden biri olan “kamu hacmi” bileşeninin alt bileşenlerinden biri olduğu için bu çalışmaya literatür taramasında yer verilmiştir.

saptamışlardır. Çalışmanın sonucunda ekonomik özgürlüğün unsurlarından bazılarının (para politikası ve fiyat istikrarı) ekonomik büyüme açısından önemsiz olduğu, bazılarının (iktisadi yapı ve piyasaların işleyişi, sermaye piyasalarında mübadele özgürlüğü) büyüme açısından kırılgan değişkenler olduğu, bazılarının ise (kamu hacmi, yabancılarla mübadele özgürlüğü) büyüme ile negatif yönlü ilişki içinde olduğu saptanmıştır. Bileşenlerden yalnızca döviz kullanım serbestisi ile özel mülkiyetin korunması ve hukuki yapının ekonomik büyüme ile pozitif yönlü ilişkiye sahip oldukları belirtilmiştir.

Scully (2002), gelişmiş ekonomilerle bazı yeni sanayileşen Asya ülkelerini dâhil ettiği çalışmada; ekonomik özgürlüklerin ekonomik büyümeye ve gelir dağılımına olan etkisini, çeşitli kamu politikalarının büyüme ve gelir dağılımı üzerindeki etkisini ve büyüme ile gelir dağılımı takasını incelemiştir. En küçük kareler yöntemi kullanılan çalışmada ekonomik özgürlüklerin ekonomik büyüme hızını artırıcı ve gelir dağılımını iyileştirici özelliği olduğu tespit edilmiştir.

Bengoa ve Sanchez-Robles (2003); 1970-1999 kesitinde 18 Latin Amerika ülkesi için ekonomik özgürlükler, doğrudan yabancı yatırımlar ve ekonomik büyüme arasındaki etkileşimi panel veri analizi kullanarak incelemiştir. Çalışmanın sonucunda ekonomik özgürlüklerin yabancı sermaye girişlerini artırdığını bunun da ekonomik gelişme sürecini desteklediğini söylemişlerdir.

Doucoliagos ve Ulubaşoğlu (2004), 82 ülkenin 1970-1999 dönemini 5 yıllık zaman aralıklarıyla panel veri analizlerinden ve meta-regresyon analizlerinden yararlanarak, ekonomik özgürlük, siyasal özgürlük ve ekonomik büyüme oranları arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmanın sonucunda ekonomik özgürlüklerin ekonomik büyüme üzerinde pozitif yönlü etkisinin olduğu ancak bu etkinin boyutlarının ölçüm yöntemlerine ve değişkenlerin belirlenmesine göre değişebileceğini vurgulamışlardır.

Gwartney vd. (2004), 1980-2000 dönemini ve 99 ülkeyi kapsayan çalışmalarında ekonomik özgürlüklerin ülkeler arası gelişmişlik farklılıklarına olan etkilerini araştırmışlar ve ekonomik özgürlük endeksiyle ölçülen kurumsal kalite farklılıklarının uzun dönemli büyüme oranlarına ciddi bir etkisi olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Buna göre ülkeler ekonomik özgürlüğü destekleyen kurumlar ve politikalarla daha yüksek büyüme ve gelir oranlarına ulaşırlar. Yazarların çalışmalarına göre daha kaliteli kurumların (ekonomik büyüme ve refah için en uygun kurumların) tam özellikleri tartışmalı da olsa, daha yüksek ekonomik büyüme oranları için,

mülkiyet haklarının korunması ve mübadele özgürlüğünün bulunması gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

Dawson (2006), regülasyonların uzun dönemli ekonomik performans üzerindeki etkisini incelemek için, 64 ülkenin 1980-2000 dönemine ait verilerini analiz etmiştir. Çalışma sonucunda daha fazla regülasyonun⁹ özel yatırımlarla negatif yönlü, kamu yatırımlarıyla pozitif yönlü ilişki içinde olduğu, daha fazla regülasyonun uzun dönemli ekonomik performans ile ters yönlü ilişkiye sahip olduğu tespit edilmiştir.

Sameti ve Shahchera (2006), 14 Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkesini 1980-2002 döneminde ele aldıkları çalışmalarında ekonomik özgürlükler ile ekonomik büyüme ve devletin vergi gelirleri arasındaki ilişkiyi panel veri analizi kullanarak araştırmışlardır. Çalışmada ekonomik özgürlüklerin ekonomik büyümeyi arttırıcı etkisi olduğunu saptamışlardır.

Weede (2006), 1980-2000 döneminde 102 ülkede ekonomik özgürlüklerin ekonomik gelişmişliğe (kişi başına gelire) olan etkisini panel veri analizi ile incelemiştir. Bağımsız değişkenlerine ekonomik özgürlüklerle beraber beşeri sermayeyi (ulusal IQ), kıyı kesimi nüfusunu ve bölgesel konumu da ekleyen Weede, çalışması sonucunda, bu değişkenlerden en önemli olanın ekonomik özgürlük olduğu tespitini yapmıştır.

Ashby ve Sobel (2008), ilk kez ABD eyaletlerinde ekonomik özgürlüğün gelir eşitsizliği ve ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini incelemiştir. Panel veri analizine dair bulgularında, ekonomik özgürlük ile gelir dağılımı adaletinin anlamlı bir şekilde pozitif yönlü ilişkiye sahip olduğunu saptamışlardır. 1980-2003 dönemini kapsayan çalışmada ekonomik özgürlüklerin gelir artışını ve gelir artış hızını desteklediği sonucuna varılmıştır.

Justesen (2008), Granger nedensellik serisini kullanarak panel veri analizi ile incelediği 72 ülkenin 1970-1999 döneminde ekonomik özgürlüğün bazı bileşenlerinin (kamu hacmi ve regülasyonlar) ekonomik büyümeyi ve yatırımları güçlü bir şekilde pozitif yönlü etkilediği sonucuna ulaşmıştır.

Heckelman ve Knack (2009), 1990-2000 dönemi için 68 ülkeyi ele alan çalışmalarında dış yardımlar (alıcı ülke açısından), ekonomik özgürlükler ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi panel veri analizlerinden yararlanarak araştırmışlardır. Çalışmanın sonucunda ekonomik özgürlüklerin alınan dış yardım oranlarını etkilediğine dair bir kanıt bulunamamıştır. Ancak

---

⁹ Fraser Enstitüsü Ekonomik Özgürlük Endeksi (2015) bileşenlerinden biri olan “regülasyonlar” bileşeninin endeks değerinin yüksek olması, ekonomide daha az regülasyon uygulandığı anlamına gelmektedir.

çalışmada belirtildiği üzere, ekonomik özgürlükler beş ana alana ayrıştırıldığında (alan 1: kamu hacmi, alan 2: hukuki yapı ve mülkiyet hakları güvencesi, alan 3: güçlü para, alan 4: uluslararası ticaret özgürlüğü, alan 5: regülasyonlar), dış yardımlar ile ekonomik özgürlük arasındaki ilişkiye dair kanıtlar bulunmuştur. Bu alanlardan ekonomik büyüme ile pozitif yönlü ilişkide olanların, dış yardımlarla olan bağlantısı çok güçlü iken, ekonomik büyüme ile ilişkisi nötr veya negatif olanların dış yardımlarla bağlantısı çok düşüktür. Çalışmada Alan 5 (regülasyonlar) hariç diğer alanların dış yardımlarla doğrudan pozitif yönlü ilişkisi tespit edilmesine rağmen, yazarlara göre ekonomik özgürlük endeksinin hedonik yaklaşıma sahip oluşu ve endekste Alan 5'in (regülasyonların) ağırlığının fazla olması bir bütün olarak ekonomik özgürlüklerle dış yardımları ilişkilendirmeyi zorlaştırmıştır.

Azman-Saini vd. (2010), 1975-2004 periyodunda 85 ülkeyi kapsayan çalışmalarında ekonomik özgürlük ile doğrudan yabancı yatırımlar ve ekonomik büyüme arasındaki sistemik bağlantıyı genelleştirilmiş momentler metodu kullanarak incelemişlerdir. Sonuç olarak ekonomik özgürlüğün uzun vadeli büyüme için itici bir güç olduğunu ve doğrudan yabancı yatırımların ekonomik özgürlüklere bağlı olarak büyüme üzerinde pozitif etkide bulunduğunu ileri sürmüşlerdir.

Mahmood ve Azid (2011); ekonomik özgürlüklerin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini farklı ekonomi türleri üzerinde incelemek için panel ARDL testini kullanarak 29'u yüksek gelirli, 18'i üst-orta gelirli, 26'sı alt-orta gelirli, 23'ü ise düşük gelirli olmak üzere toplam 96 ülke üzerinde 2000-2006 dönemini kapsayan bir araştırma yapmışlardır. Çalışmaları sonucunda, ekonomik özgürlüğün ekonomik büyüme üzerindeki etkisine ilişkin olarak; yüksek ve alt-orta gelirli ülkelerde çift taraflı bağlantı tespit ederken, üst-orta ve düşük gelir grubuna dâhil ülkelerde tek taraflı ve güçlü bir bağlantı tespit etmişlerdir. Bu ülkelerdeki tek taraflı bağlantı ile kastedilen; ekonomik özgürlükler ekonomik büyümeye neden olurken, ekonomik büyümenin ekonomik özgürlüğe neden olmamasıdır. Sonuç olarak yazarlar hipotezlerini ekonomik özgürlüklerin dünya ekonomisinde ekonomik büyümeye neden olacağı şeklinde kurmuşlardır. Bu yargıya ekonomik özgürlüğün beş ana alanını da (kamu hacmi, hukuki yapı ve mülkiyet hakları güvencesi, güçlü paraya erişim, uluslararası ticaret özgürlüğü, regülasyonlar) dâhil etmişlerdir.

Panahi vd. (2014), 2000-2009 kesitinde 13 Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkesini inceledikleri çalışmalarında ekonomik özgürlüklerin ekonomik büyümeyi nasıl etkilediğini araştırmışlar ve panel veri analizlerinin sonucunda ekonomik kurumların, spesifik olarak

ekonomik özgürlüğün, ülkelerin kalkınmasında önemli rol oynadığını ve ekonomik büyüme ile pozitif yönlü korelasyon içinde olduğunu saptamışlardır. Çalışmaya göre kamu hacmi, güçlü para, uluslararası ticaret özgürlüğü ve regülasyonlar bileşenlerinin ekonomik büyüme ile ilişkisi pozitif yönlü tespit edilirken, hukuki yapı ve mülkiyet haklarının güvencesi bileşeninin negatif yönlü olduğu tespit edilmiştir.

4. Veri Seti ve Uygulama Sonuçları

4.1. Veri Seti ve Örneklem Kümesi

Herhangi bir ekonometrik çalışmanın başarısı esas olarak; üzerinde çalışılan datanın niteliği kadar niceliğine de bağlıdır. Bu konuda güvenilir kuruluşlara ait internet kaynakları zengin bir veri içeriği sunmaktadır (Gujarati & Porter, 1999: 5).

Bu çalışmada ekonomik özgürlüklerin ekonomik büyüme ve kalkınma üzerindeki etkisinin saptanabilmesi için çalışmada ele alınacak 9 ülkenin 2000-2013 dönemini kapsayan verileri ekonometrik analize tabi tutulmuştur. Ekonomik özgürlük değişkenleri olarak Fraser Enstitüsü'nün 2015 Dünya Ekonomik Özgürlük Endeksi'nde yer alan 5 ana bileşen kullanılmıştır. Ekonomik özgürlük bileşenleri bağımsız değişkenler olarak modele yerleştirilmiştir. Aynı bağımsız değişkenlerin ilk olarak ekonomik büyüme üzerindeki etkisine ve ayrı bir model ile kalkınma üzerindeki etkisine bakılmıştır. Bağımlı değişkenlerden ilki olan ekonomik büyümenin temsili değişkeni olarak kişi başına düşen milli gelirin değişim oranı tercih edilmiş ve veriler Dünya Bankası'ndan sağlanmıştır. Kalkınma bağımlı değişkeninin temsili değişkeni olarak "toplam imalat sanayi ihracatında yüksek teknolojili ürünlerin payı" alınmıştır. Kalkınma bağımlı değişkeninin temsili değişkeni olarak toplam imalat sanayi ihracatında yüksek teknolojili ürünlerin payının tercih edilmesinin sebebi bu göstergenin esasında eğitim seviyesinin bir sonucu olduğunun düşünülmesidir. Tablo 1'de ve Tablo 2'de çalışmada kullanılan bağımlı değişkenler ve bu değişkenleri temsilen kullanılan değişkenler ile verilerin hangi kaynaklardan elde edildiği gösterilmektedir.

Tablo 1

Birinci Model İçin Bağımlı ve Bağımsız Değişkenler

Bağımlı değişken	Temsili değişken	Veri kaynakları
Ekonomik büyüme	Kişi başına düşen reel GSYH'nin değişim oranı (ABD \$) (KG)	Dünya Bankası (2016)
Bağımsız değişkenler		
Kamu Hacmi	Ekonomik Özgürlük Endeksi Kamu Hacmi Bileşeni (KH)	Fraser Enstitüsü Ekonomik Özgürlük Endeksi (2015)
Hukuki Yapı ve Mülkiyet Hakları	Ekonomik Özgürlük Endeksi Hukuki Yapı ve Mülkiyet Hakları Bileşeni (HM)	Fraser Enstitüsü Ekonomik Özgürlük Endeksi (2015)
Güçlü Para	Ekonomik Özgürlük Endeksi Güçlü Para Bileşeni (GP)	Fraser Enstitüsü Ekonomik Özgürlük Endeksi (2015)
Uluslararası Ticaret Özgürlüğü	Ekonomik Özgürlük Endeksi Uluslararası Ticaret Özgürlüğü Bileşeni (UT)	Fraser Enstitüsü Ekonomik Özgürlük Endeksi (2015)
Regülasyonlar	Ekonomik Özgürlük Endeksi Regülasyonlar Bileşeni (R)	Fraser Enstitüsü Ekonomik Özgürlük Endeksi (2015)

Tablo 2

İkinci Model İçin Bağımlı ve Bağımsız Değişkenler

Bağımlı Değişken	Temsili değişken	Veri kaynakları
Ekonomik Kalkınma	Toplam İmalat Sanayi Ürünleri İhracatında Yüksek Teknolojili Ürünlerin Payı (%) (HT)	Dünya Bankası (2016)
Bağımsız Değişkenler		
Kamu Hacmi	Ekonomik Özgürlük Endeksi Kamu Hacmi Bileşeni (KH)	Fraser Enstitüsü Ekonomik Özgürlük Endeksi (2015)
Hukuki Yapı ve Mülkiyet Hakları	Ekonomik Özgürlük Endeksi Hukuki Yapı ve Mülkiyet Hakları Bileşeni (HM)	Fraser Enstitüsü Ekonomik Özgürlük Endeksi (2015)
Güçlü Para	Ekonomik Özgürlük Endeksi Güçlü Para Bileşeni (GP)	Fraser Enstitüsü Ekonomik Özgürlük Endeksi (2015)
Uluslararası Ticaret Özgürlüğü	Ekonomik Özgürlük Endeksi Uluslararası Ticaret Özgürlüğü Bileşeni (UT)	Fraser Enstitüsü Ekonomik Özgürlük Endeksi (2015)
Regülasyonlar	Ekonomik Özgürlük Endeksi Regülasyonlar Bileşeni (R)	Fraser Enstitüsü Ekonomik Özgürlük Endeksi (2015)

Verileri elde edilen 9 ülkenin seçilmesinde Morgan Stanley Capital International (MSCI) Yükselen Piyasalar Endeksi ve IMF'nin sınıflandırması dikkate alınmıştır. Bu sınıfta yer alan ülkeler arasında nüfus ve kişi başına hasılası birbirinden çok uzak olmayan, dünya ekonomisi ve dahi siyaseti için önem teşkil eden ülkeler seçilmiştir. Ülke seçiminde her kıtadan ülkelerin

bulunmasına özen gösterilmiştir. Bu bağlamda Güney Amerika'dan iki, Kuzey Amerika'dan bir, Afrika kıtasından iki, Doğu Avrupa ve Orta Doğu'dan iki ve Uzak Doğu ülkelerinden iki olmak üzere toplam dokuz ülke analize dâhil edilmiştir. Tablo 3'te ülkeler ve ülkelerin hangi kuruluşa göre yükselen piyasa oldukları verilmiştir.

Tablo 3
Çalışmada ele alınan ülkeler

	IMF ¹⁰	MSCI ¹¹
Arjantin*	Var	Yok
Brezilya	Var	Var
Güney Afrika	Var	Var
Güney Kore**	Yok	Var
Meksika	Var	Var
Mısır**	Yok	Var
Rusya	Var	Var
Tayland	Var	Var
Türkiye	Var	Var

Not. *Belirtilen ülke MSCI'ya göre yükselen piyasa ekonomileri içerisinde yer alırken, IMF'ye göre bu kategoride yer almamaktadır.

**Belirtilen ülke IMF'ye göre yükselen piyasa ekonomileri içerisinde yer alırken, MSCI'ya göre bu kategoride yer almamaktadır.

4.2. Ekonometrik Yöntem

Ekonomik özgürlüklerin ekonomik büyüme temsili değişkenine ve ekonomik kalkınma temsili değişkenine olan etkilerini test etmek için yapılan ekonometrik analiz 2000-2013 dönemini kapsayan 9 yükselen piyasa ekonomisine ait verilerle panel veri analiz yöntemi kullanılarak tahmin edilmiştir.

Panel veri analizi, birimlere (ülkeler, firmalar, bireyler) ait aynı kesitlerin belirli zaman içerisinde incelenmesidir (Gujarati & Porter, 1999: 5). Panel veri analizi ekonometrinin en etkin ve yenilikçi yöntemlerinden biridir. Çünkü panel veri analizi tahmin tekniklerinin ve teorik sonuçların geliştirilmesi için verimli bir ortam sağlar (Greene, 2003: 284). Panel aynı zamanda birimlerin zaman içerisindeki örneklerini takip eden veri setidir, böylece örnekteki her birim için birden fazla gözlem yapılabilmesini mümkün kılar (Hsiao, 2014: 1).

Panel veri analizi, ekonomik araştırmalar için zaman serisi veya yatay-kesit yöntemlerine göre bazı önemli avantajlara sahiptir. Panel veri analizi, model parametrelerini daha isabetli tahmin ederek ekonometrik ölçümlerin etkinliğini geliştirmeyi sağlar. Daha gerçekçi davranışsal

¹⁰ IMF veri tabanından alınmıştır.

¹¹ MSCI veri tabanından alınmıştır.

hipotezler inşa edilmesi için daha büyük bir kapasite sunar. Panel veri analizi, zaman serisi veya yatay-kesit yöntemleriyle cevap verilemeyecek iktisadın önemli sorularına bireylerarası farklılıkları bireyler içi dinamiklerle harmanlayarak analiz etmeye imkân verir (Hsiao, 2014: 4).

Panel veri analizinde değişkenler iki alt simgeye sahiptir:

$$Y_{it} = a_i + \beta_1 X_{it} + u_{it} \quad (1)$$

$$i = 1, \dots, N; t = 1, \dots, T$$

i hanehalkını, bireyleri, firmaları veya ülkeleri vb. simgelerken, t ise zamanı simgelemektedir (Baltagi, 2008: 13).

4.3. Ekonomik Büyüme ve Ekonomik Özgürlükler İlişkisi

4.3.1. Panel birim kök ve panel eşbütünlüşme testleri

Panel veri analizi uygulanırken en önemli unsurlardan biri heterojenliktir. Paneldeki her veri durağan olmayabilir. Bazı paneller birim kök içerip bazıları içermezken birim kök testinin yapılması karmaşık bir hal alacaktır (Asteriou & Hall, 2007: 366). Panel birim kök sınanırken karşılaşılan ilk sorun, paneli oluşturan yatay kesitlerin birbirinden bağımsız olup olmadıklarıdır. Panel birim kök testleri bu noktada; birinci ve ikinci kuşak testler olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Birinci kuşak testler de homojen ve heterojen modeller olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Levin, Lin ve Chu (2002), Breitung ve Pesaran (2005) ve Hadri (2000) homojen model varsayımına dayanırken; Im, Pesaran ve Shin (2003)-IPS, Maddala ve Wu (1999), Choi (2001) heterojen model varsayımına dayanmaktadır (Göçer, 2013: 5094). Bu çalışmada, durağanlığın test edilmesi için Levin, Lin ve Chu (2002), Im, Pesaran ve Shin (2003), Fisher ADF -Maddala ve Wu ve Fisher, Philips ve Perron -Choi testleri kullanılmıştır. Hatalar arasındaki otokorelasyon sorununu gideren birim kök testlerindeki uygun gecikme uzunlukları Schwarz bilgi kriterine göre seçilmiştir.

Bu çalışmada, ilk modele ilişkin bağımlı ve bağımsız tüm değişkenler için Levin, Lin ve Chu, IPS, Fisher ADF ve Choi panel birim kök testleri tahmin edilmiştir. Her grup örneklem için yapılan sabitli ve trendsiz ayrıca sabitli ve trendli Levin, Lin ve Chu, IPS, Fisher ADF ve Fisher PP panel birim kök testleri sonuçlarına göre değişkenler düzey değerlerinde birim kök içermektedir. Birinci farkları alınarak elde edilen test sonuçlarına göre birinci farklarda serilerin birim kök içermediği, diğer bir deyişle birinci farkların durağan olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Aşağıda, Tablo 4'te test edilecek modellerde kullanılmak üzere test edilen bağımlı ve bağımsız değişkenlerin tamamına ilişkin durağanlık analizleri gösterilmektedir.

Tablo 4

Birinci Model İçin Birim Kök Testleri – Düzey İstatistikleri

	Düzey I(0) t-istatistikleri							
	Levin, Lin & Chu		IPS		Fisher ADF		Fisher PP	
	Sabitli	Sabitli Trendli	Sabitli	Sabitli Trendli	Sabitli	Sabitli Trendli	Sabitli	Sabitli Trendli
InKBG	-3.27313 (0.0005)	2.80506 (0.9975)	0.62882 (0.7353)	-1.74274 (0.0407)	10.0211 (0.9312)	36.1449 (0.0068)	11.0459 (0.8924)	15.0711 (0.6571)
KH	-5.60725 (0.0000)	0.63407 (0.7370)	-1.82241 (0.0342)	-2.13692 (0.0163)	34.9248 (0.0097)	40.3311 (0.0019)	20.0128 (0.3321)	28.3088 (0.0575)
HM	2.92651 (0.9983)	2.28116 (0.9887)	-0.44223 (0.3292)	-0.64382 (0.2598)	22.9943 (0.1908)	19.2319 (0.3777)	41.6886 (0.0012)	38.7256 (0.0031)
GP	-6.32233 (0.0000)	5.55704 (1.0000)	-3.46792 (0.0003)	-0.34438 (0.3653)	49.8832 (0.0001)	16.7518 (0.5402)	65.2128 (0.0000)	40.5540 (0.0018)
UT	-1.78471 (0.0372)	1.53136 (0.9372)	-0.64664 (0.2589)	1.71075 (0.9564)	22.7903 (0.1988)	10.7500 (0.9047)	22.9430 (0.1928)	20.7316 (0.2932)
R	1.12926 (0.8706)	2.53604 (0.9944)	-1.13171 (0.1289)	-0.95806 (0.1690)	25.5493 (0.1105)	27.7925 (0.0653)	34.3316 (0.0115)	37.5888 (0.0044)

Tablo 5

Birinci Model İçin Birim Kök Testleri – Birinci Fark İstatistikleri

	Birinci Fark I(1) t-istatistikleri							
	Levin, Lin & Chu		IPS		Fisher ADF		Fisher PP	
	Sabitli	Sabitli Trendli	Sabitli	Sabitli Trendli	Sabitli	Sabitli Trendli	Sabitli	Sabitli Trendli
InKBG	-4.57480 (0.0000)	-83.5104 (0.0000)	-5.19243 (0.0000)	-10.5818 (0.0000)	63.1858 (0.0000)	35.4364 (0.0083)	56.2280 (0.0000)	43.3413 (0.0007)
KH	-4.45893 (0.0000)	-9.20971 (0.0000)	-7.34108 (0.0000)	-5.66073 (0.0000)	87.6212 (0.0000)	60.7447 (0.0000)	101.416 (0.0000)	85.7908 (0.0000)
HM	-7.77211 (0.0000)	-10.9571 (0.0000)	-8.59217 (0.0000)	-6.08263 (0.0000)	90.3333 (0.0000)	74.1467 (0.0000)	102.077 (0.0000)	82.4194 (0.0000)
GP	-12.5865 (0.0000)	-11.7720 (0.0000)	-6.11528 (0.0000)	-6.59778 (0.0000)	66.9309 (0.0000)	59.4071 (0.0000)	77.7761 (0.0000)	60.2357 (0.0000)
UT	-6.57437 (0.0000)	-5.51614 (0.0000)	-5.27834 (0.0000)	-3.30524 (0.0005)	58.6999 (0.0000)	41.0679 (0.0015)	65.1507 (0.0000)	48.7086 (0.0001)
R	-10.3062 (0.0000)	-12.8291 (0.0000)	-9.39243 (0.0000)	-10.5331 (0.0000)	98.1216 (0.0000)	100.085 (0.0000)	105.235 (0.0000)	103.793 (0.0000)

Tablo 5'te değişkenlerin birinci dereceden bütünleşik oldukları belirlendikten sonra ikinci aşamada, değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki olup olmadığı test edilmelidir. Bu amaçla

literatürde sıklıkla tercih edilen, Pedroni tarafından geliştirilmiş panel eş bütünleşme testi kullanılacaktır.

Bu çalışmada sabit terimli ve trendli durumda Pedroni test sonuçlarına göre; biri bağımlı beşi bağımsız olmak üzere altı değişken arasında “eşbütünleşme yoktur” biçimindeki boş hipotez %1 anlamlılık düzeyinde reddedilmektedir. Böylece değişkenler arasında uzun dönemde eşbütünleşme olduğu sonucuna varılmıştır. Tablo 6’da Pedroni eşbütünleşme testinin yedi istatistiğinin sonuçları verilmiştir.

Tablo 6

Birinci model için Pedroni Eşbütünleşme Testi sonuçları

Pedroni Eşbütünleşme Testi Sonucu Sabit Terimli ve Trendli				
Within-Dimension				
	t-istatistiği	Olasılık	Ağırlıklandırılmış t-istatistiği	Olasılık
Panel v-Statistic	30.6400	0.0000***	19.4006	0.0000***
Panel rho-Statistic	4.6908	1.0000	4.8662	1.0000
Panel PP-Statistic	-9.1716	0.0000***	-6.8731	0.0000***
Panel ADF-Statistic	-0.3783	0.3526	0.4404	0.6702
Between-Dimension				
	t-istatistiği	Olasılık		
Group rho-Statistic	5.8149	1.0000		
Group PP-Statistic	-27.3417	0.0000***		***%1 anlamlılık düzeyi
Group ADF-Statistic	-4.4125	0.0000***		

Büyüme oranı ile ekonomik özgürlüğü temsil eden bağımsız beş değişken arasında uzun dönemli ilişkiyi araştırdığımız Pedroni eşbütünleşme testine göre H_0 hipotezi (seriler arasında eşbütünleşme yoktur) reddedilmiştir. Test sonuçlarından panel istatistiklerinin ikisi %1 seviyesinde anlamlıdır. Grup istatistiklerinden Grup rho-istatistiği haricinde diğer istatistikler (Grup PP-istatistiği ve Grup ADF-istatistiği) %1 seviyesinde istatistiksel olarak anlamlıdır. Genel olarak değerlendirildiğinde Pedroni eşbütünleşme testindeki hem panel hem de grup istatistiklerini oluşturan yedi testin dördünün sonucunda, seriler arasında eşbütünleşme ilişkisi görülmektedir.

Dolayısıyla alternatif hipotez (seriler arasında eşbütünleşme vardır) kabul edilmiştir. Uzun dönemde büyüme oranı ile ekonomik özgürlük bileşenleri arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu belirtilebilir. Bu bağlamda uzun dönemde analiz için seçilmiş yükselen piyasa ekonomilerinde kişi başına gelir ile ekonomik özgürlük arasında birlikte hareket söz konusudur ve yapılan analizler değişkenler arasında uzun dönemli ilişki olduğunu göstermektedir.

4.3.2. DOLS yöntemine göre sonuçların değerlendirilmesi

Eşbütünleşme testleri uygulandıktan sonra bu ilişkinin nihai sapsız katsayılarını tahmin etmek üzere tahmin edicilerinin tutarlılığını test edebilmek gayesiyle Kao ve Chiang (2000) tarafından geliştirilen DOLS (Dynamic Ordinary Least Square) yöntemi kullanılmıştır. Eşbütünleşik panel veri değişkenleri arasındaki ilişkiyi tahmin etmede kullanılan bir diğer yöntem olan ve Pedroni (2000) tarafından geliştirilen FMOLS yöntemi, standart sabit etkili tahminlerdeki (otokorelasyon, değişen varyans gibi sorunlardan kaynaklanan) sapmaları düzeltmektedir, DOLS yöntemi ise modele dinamik unsurları da dâhil ederek statik regresyondaki (özellikle içsellik sorunlarından kaynaklanan) sapmaları da giderebilecek bir yöntemdir (Kök, İspir, & Arı, 2010: 8). Bu iki yaklaşım arasında FMOLS tahminleri küçük örneklerde oldukça sapsız sonuç verebilmektedir (Vergil, 2009: 105-106).

Bu sebepten ötürü zaman ve kesit boyutu küçük olan bu çalışmada yükselen piyasa ekonomilerine dâhil 9 ülke için 2000-2013 yılları arasındaki kişi başına geliri etkileyen değişkenler DOLS yöntemiyle tahmin edilmiştir. Sonuç olarak (2) numaralı denklem aşağıdaki biçimde yazılmıştır:

$$\begin{aligned}
 KG_{it} = & a_i + \beta_1 KH_{it} + \beta_2 HM_{it} + \beta_3 GP_{it} + \beta_4 UT_{it} + \beta_5 R_{it} + \sum_{l=-s}^s \beta_1^K \Delta KH_{i,t-1} + \sum_{l=-s}^s \beta_2^H \Delta HM_{i,t-1} \\
 & + \sum_{l=-s}^s \beta_3^G \Delta GP_{i,t-1} + \sum_{l=-s}^s \beta_4^U \Delta UT_{i,t-1} + \sum_{l=-s}^s \beta_5^R \Delta R_{i,t-1}
 \end{aligned} \quad (2)$$

9 yükselen piyasa ekonomileri için DOLS tahmin yöntemi sonucu elde edilen bulgular Tablo 7’de gösterilmiştir.

Tablo 7
Birinci model için DOLS tahmin sonuçları

DOLS Tahmin Sonuçları		
Değişkenler	Katsayılar	Olasılık
KH	0.0452*** (0.0088)	0.0000 [5.1619]
HM	0.0232*** (0.0076)	0.0028 [3.0673]
GP	0.0165*** (0.0060)	0.0074 [2.7385]
UT	0.0094 (0.0084)	0.2684 [1.1132]
R	0.0081 (0.0092)	0.3780 [0.8858]
İstatistikler		
R ²	: 0.7334	
Düzeltilmiş R ²	: 0.6520	
Wald Testi Prob	: 0.0000	

Not. Standart hatalar parantez içinde verilmiştir. t-istatistikleri köşeli parantez içinde verilmiştir. *** p<0.01, ** p<0.05, * p<0.1

Tablo 7, dokuz yükselen piyasa ekonomisi için DOLS tahmin sonuçlarını göstermektedir. Tahmin sonuçları yorumlanmadan önce tahminlerin tutarlılığına ilişkin testler uygulanmıştır. Model tahmininde kullanılan sabit etkiler yönteminin gerekliliği sabit etkiler testi (redundant fixed effects tests) ile incelenmiştir ve sabit etkileri olmadığı yönündeki boş hipotez %1 anlamlılık düzeyinde reddedilmiştir.

Ayrıca Wald testi ile modelde kullanılan değişkenlerin birlikte anlamsız olduğu yönündeki hipotez yüzde %1 anlamlılık düzeyinde reddedilmiş ve değişkenlerin birlikte kullanılmasının anlamlı olduğu sonucuna varılmıştır.

Tablo 8
Birinci Model İçin Wald ve Redundant Fixed Effect Test İstatistiği

Wald Testi	Değer	Olasılık
F-statistic	11.9753	0.0000
Chi-square	59.8767	0.0000
Redundant Fixed Effect Testi	Değer	Olasılık
Cross-section F	457.3544	0.0000
Cross-section Chi-square	443.0857	0.0000

Tahmin sonuçlarına göre UT ve R haricindeki değişkenler istatistiki olarak anlamlıdır. Elde edilen ampirik sonuçlar, KH, HM ve GP değişkenlerinin katsayılarının %1 anlamlılık

düzeyinde istatistiki olarak anlamlı olduğunu ve havuzlanmış modelde bu değişkenlerin iktisadi büyüme üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir.

4.4. Ekonomik Kalkınma ve Ekonomik Özgürlükler İlişkisi:

4.4.1. Panel birim kök ve panel eşbütünleşme testleri

Uygulamanın bu bölümünde ikinci modele ilişkin bağımlı ve bağımsız tüm değişkenler için Levin, Lin ve Chu, IPS, Fisher ADF ve Choi panel birim kök testleri tahmin edilmiştir. Her grup örneklem için yapılan sabitli ve trendsiz ayrıca sabitli ve trendli Levin, Lin ve Chu, IPS, Fisher ADF ve Fisher PP panel birim kök testleri sonuçlarına göre değişkenler düzey değerlerinde birim kök içermektedir. Birinci farkları alınarak elde edilen test sonuçlarına göre birinci farklarda serilerin birim kök içermediği, diğer bir deyişle birinci fark durağan olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Hatalar arasındaki otokorelasyon sorununu gideren birim kök testlerindeki uygun gecikme uzunlukları Schwarz bilgi kriterine göre seçilmiştir.

Aşağıda Tablo 9’da modellerde kullanılan bağımlı ve bağımsız değişkenlerin tamamına ilişkin durağanlık analizleri gösterilmektedir.

Tablo 9

İkinci Model İçin Birim Kök Testleri – Düzey İstatistikleri

	Düzey I(0) t-istatistikleri							
	Levin, Lin & Chu		IPS		Fisher ADF		Fisher PP	
	Sabitli	Sabitli Trendli	Sabitli	Sabitli Trendli	Sabitli	Sabitli Trendli	Sabitli	Sabitli Trendli
HT	-0.19360 (0.4232)	3.68033 (0.9999)	-1.82331 (0.0341)	-2.21467 (0.0134)	35.6596 (0.0078)	41.1389 (0.0015)	51.2490 (0.0000)	43.3950 (0.0007)
KH	-5.60725 (0.0000)	0.63407 (0.7370)	-1.82241 (0.0342)	-2.13692 (0.0163)	34.9248 (0.0097)	40.3311 (0.0019)	20.0128 (0.3321)	28.3088 (0.0575)
HM	2.92651 (0.9983)	2.28116 (0.9887)	-0.44223 (0.3292)	-0.64382 (0.2598)	22.9943 (0.1908)	19.2319 (0.3777)	41.6886 (0.0012)	38.7256 (0.0031)
GP	-6.32233 (0.0000)	5.55704 (1.0000)	-3.46792 (0.0003)	-0.34438 (0.3653)	49.8832 (0.0001)	16.7518 (0.5402)	65.2128 (0.0000)	40.5540 (0.0018)
UT	-1.78471 (0.0372)	1.53136 (0.9372)	-0.64664 (0.2589)	1.71075 (0.9564)	22.7903 (0.1988)	10.7500 (0.9047)	22.9430 (0.1928)	20.7316 (0.2932)
R	1.12926 (0.8706)	2.53604 (0.9944)	-1.13171 (0.1289)	-0.95806 (0.1690)	25.5493 (0.1105)	27.7925 (0.0653)	34.3316 (0.0115)	37.5888 (0.0044)

Tablo 10

İkinci Model İçin Birim Kök Testleri – Birinci Fark İstatistikleri

	Birinci Fark I(1)							
	Levin, Lin & Chu		IPS		Fisher ADF		Fisher PP	
	Sabitli	Sabitli Trendli	Sabitli	Sabitli Trendli	Sabitli	Sabitli Trendli	Sabitli	Sabitli Trendli
HT	-11.4603 (0.0000)	-11.9258 (0.0000)	-7.32960 (0.0000)	-5.77467 (0.0000)	79.6882 (0.0000)	62.8544 (0.0000)	95.3059 (0.0000)	92.2867 (0.0000)
KH	-4.45893 (0.0000)	-9.20971 (0.0000)	-7.34108 (0.0000)	-5.66073 (0.0000)	87.6212 (0.0000)	60.7447 (0.0000)	101.416 (0.0000)	85.7908 (0.0000)
HM	-7.77211 (0.0000)	-10.9571 (0.0000)	-8.59217 (0.0000)	-6.08263 (0.0000)	90.3333 (0.0000)	74.1467 (0.0000)	102.077 (0.0000)	82.4194 (0.0000)
GP	-12.5865 (0.0000)	-11.7720 (0.0000)	-6.11528 (0.0000)	-6.59778 (0.0000)	66.9309 (0.0000)	59.4071 (0.0000)	77.7761 (0.0000)	60.2357 (0.0000)
UT	-6.57437 (0.0000)	-5.51614 (0.0000)	-5.27834 (0.0000)	-3.30524 (0.0005)	58.6999 (0.0000)	41.0679 (0.0015)	65.1507 (0.0000)	48.7086 (0.00019)
R	-10.3062 (0.0000)	-12.8291 (0.0000)	-9.39243 (0.0000)	-10.5331 (0.0000)	98.1216 (0.0000)	100.085 (0.0000)	105.235 (0.0000)	103.793 (0.0000)

Değişkenlerin birinci dereceden bütünleşik oldukları belirlendikten sonra ikinci aşamada, değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki olup olmadığı test edilmiştir. Bu amaçla Pedroni tarafından geliştirilen panel eş bütünleşme testi kullanılmıştır.

Bu çalışmada sabit terimli ve trendli durumda Pedroni test sonuçlarına göre; biri bağımlı beşi bağımsız olmak üzere altı değişken arasında “eşbütünleşme yoktur” biçimindeki boş hipotez %1 anlamlılık düzeyinde reddedilmektedir. Böylece değişkenler arasında uzun dönemde eşbütünleşme olduğu sonucuna varılmıştır. Tabloda Pedroni eşbütünleşme testinin yedi istatistiğinin sonuçları verilmiştir.

Tablo 11

İkinci Model İçin Pedroni Eşbütünleşme Testi Sonuçları

Pedroni eşbütünleşme testi sonucu sabit terimli ve trendli				
Within-Dimension				
	t-istatistiği	Olasılık	Ağırlıklandırılmış t-istatistiği	Olasılık
Panel v-Statistic	-0.2820	0.6110	-5.1193	1.0000
Panel rho-Statistic	4.6696	1.0000	5.8590	1.0000
Panel PP-Statistic	-13.5310	0.0000***	-6.8385	0.0000***
Panel ADF-Statistic	-5.7351	0.0000***	-4.4624	0.0000***
Between-Dimension				
	t-istatistiği	Olasılık		
Group rho-Statistic	5.6081	1.0000		
Group PP-Statistic	-21.6545	0.0000***		***%1 düzeyinde anlamlı
Group ADF-Statistic	-3.9542	0.0000***		

“Yüksek teknoloji ürünlerin toplam imalat sanayi ihracatına oranı” ve “ekonomik özgürlüğü temsil eden bağımsız beş değişken” arasında uzun dönemli ilişkiyi araştırdığımız Pedroni eşbütünleşme testine göre H_0 hipotezi (seriler arasında eşbütünleşme yoktur) reddedilmiştir. Test sonuçlarından panel istatistiklerinin ikisi %1 seviyesinde anlamlıdır. Grup istatistiklerinden Grup rho-istatistiği haricinde diğer istatistikler (Grup PP-istatistiği ve Grup ADF-istatistiği) %1 seviyesinde istatistiksel olarak anlamlıdır. Genel olarak değerlendirildiğinde Pedroni eşbütünleşme testindeki hem panel hem de grup istatistiklerini oluşturan yedi testin dördünün sonucunda, seriler arasında eşbütünleşme ilişkisi görülmektedir.

4.4.2. DOLS yöntemine sonuçların değerlendirilmesi

Eşbütünleşme testleri uygulandıktan sonra bu ilişkinin nihai sapsız katsayılarını tahmin etmek üzere tahmin edicilerinin tutarlılığını test edebilmek gayesiyle Kao ve Chiang (2000) tarafından geliştirilen DOLS (Dynamic Ordinary Least Square) yöntemi kullanılmıştır.

Yükselen piyasa ekonomilerine dâhil 9 ülke için 2000-2013 yılları arasındaki “yüksek teknoloji ürünlerin toplam imalat sanayi ürünü ihracatına oranını” etkileyen değişkenler DOLS yöntemiyle tahmin edilmiştir. Sonuç olarak (3) numaralı denklem aşağıdaki biçimde yazılmıştır.

$$\begin{aligned}
 HT_{it} = & \alpha_i + \beta_1 KH_{it} + \beta_2 HM_{it} + \beta_3 GP_{it} + \beta_4 UT_{it} + \beta_5 R_{it} + \sum_{l=-s}^s \beta_1^K \Delta KH_{i,t-1} \\
 & + \sum_{l=-s}^s \beta_2^H \Delta HM_{i,t-1} + \sum_{l=-s}^s \beta_3^G \Delta GP_{i,t-1} + \sum_{l=-s}^s \beta_4^U \Delta UT_{i,t-1} + \sum_{l=-s}^s \beta_5^R \Delta R_{i,t-1}
 \end{aligned} \quad (3)$$

DOLS tahmin yöntemi sonucu elde edilen bulgular 9 yükselen piyasa ekonomisi için Tablo 12’de gösterilmiştir.

Tablo 12
İkinci Model İçin DOLS Tahmin Sonuçları

DOLS Tahmin Sonuçları		
Değişkenler	Katsayılar	Olasılık
KH	-0.0237 (0.3361)	0.4832 [-0.7040]
HM	0.0508 (0.2964)	0.0895 [1.7158]
GP	-0.0427 (0.2898)	0.1441 [-1.4729]
UT	0.0811 (0.3430)	0.0202 [2.3636]
R	0.0175 (0.4489)	0.0103 [2.6181]

İstatistikler:

R² : 0.7860

Düzeltilmiş R² : 0.664

Wald Testi Prob : 0.0000

Not. Standart hatalar parantez içinde verilmiştir. t-istatistikleri köşeli parantez içinde verilmiştir. *** p<0.01,** p<0.05, * p<0.1

Tablo 13
Birinci Model İçin Wald ve Redundant Fixed Effect Test İstatistiği

Wald Testi	Değer	Olasılık
F-statistic	2.8178	0.0204
Chi-square	14.0891	0.0151
Redundant Fixed Effect Testi	Değer	Olasılık
Cross-section F	228.8895	0.0000
Cross-section Chi-square	359.5472	0.0000

Tablo 13, dokuz yükselen piyasa ekonomisinde yüksek teknolojili ürünlerin ihracatı ile ekonomik özgürlükler arasındaki ilişkinin DOLS sonuçlarını göstermektedir. Tahmin sonuçları yorumlanmadan önce tahminlerin tutarlılığına ilişkin testler uygulanmıştır. Model tahmininde kullanılan sabit etkiler yönteminin gerekliliği sabit etkiler testi (redundant fixed effects tests) ile incelenmiştir ve sabit etkileri olmadığı yönündeki boş hipotez %1 anlamlılık düzeyinde reddedilmiştir. Ayrıca Wald testi ile modelde kullanılan değişkenlerin birlikte anlamsız olduğu yönündeki hipotez yüzde %1 anlamlılık düzeyinde reddedilmiş ve değişkenlerin birlikte kullanılmasının anlamlı olduğu sonucuna varılmıştır.

Tahmin sonuçlarına göre KH ve GP haricindeki değişkenler istatistiki olarak anlamlıdır. Elde edilen ampirik sonuçlar, UT ve R değişkenlerinin katsayılarının %5 anlamlılık düzeyinde, HM değişkeninin katsayısının ise %10 anlamlılık düzeyinde istatistiki olarak anlamlı olduğunu ve havuzlanmış modelde bu değişkenlerin, ülkelerin yüksek teknolojili ürünlerin ihracatı üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir.

4.5. Bulguların Değerlendirilmesi

Birinci model için kurulan DOLS sonuçları, istatistiksel olarak anlamsız çıkan UT ve R değişkenleri hariç KH, HM ve GP ile temsil edilen ekonomik özgürlük göstergelerinin ekonomik büyümeyi pozitif olarak etkilediğini göstermektedir.

Kamu hacmi (KH) değişkeninin temsil ettiği kamu hacmi puanının artması yani kamu hacminin küçülmesi ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilemektedir. Kamu hacmindeki %1'lik küçülme ekonomik büyümeyi %0.045 artırmaktadır. Daha önce yapılan çalışmalardan Barro (1991) ve Barro (1999)'da, kamu harcamalarının GSYH'ye oranı arttıkça ekonomik büyümenin bundan negatif etkilendiği saptanmıştır. Ashby ve Sobel (2008) bağımsız değişkenlerden biri olarak kamu hacmi bileşenini ele aldıkları çalışmalarında, kamu hacmindeki küçülmenin ekonomik büyümeyi pozitif etkilediği sonucuna varmışlardır. Ayal ve Karras (1998), yaptıkları ampirik çalışmada kamu işletmelerinin ekonomideki rolünün küçük olmasının ekonomik büyümeye etkisinin pozitif olduğu görüşünde hemfikirdir. Carlsson ve Lundström (2001) ampirik çalışmalarında kamu hacminin artmasının ekonomik büyümeyi artırdığı sonucuna ulaşmışlardır. Yani Carlsson ve Lundström'e (2001) göre kamu hacmi bileşeninin değeri azaldıkça ekonomik büyüme bundan olumlu etkilenecektir. Burada dikkat edilmesi gereken husus, ekonomik özgürlük endekslerinde, kamu hacmi bileşeni puanlanırken kamu hacminin büyümesi, bileşen puanını düşürücü etki yapmaktadır. Justesen (2008), kamu hacmi bileşeninin endeks puanının artmasının ekonomik büyümeyi olumlu etkilediğini belirtmiştir. Kneller vd. (1999) yaptıkları çalışmada saptırıcı vergilendirmenin büyümeyi negatif etkilerken saptırıcı olmayan vergilendirmenin büyümeyi negatif etkilemediğini, verimli kamu harcamalarının büyümeyi pozitif etkilerken verimsiz kamu harcamalarının büyümeyi pozitif etkilemediğini saptamışlardır.

Hukuki yapı ve mülkiyet hakları (HM) değişkeninin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi beklenen sonuçları destekler nitelikte pozitif ve anlamlı çıkmıştır. HM değişkeninin temsil ettiği hukuki yapı ve mülkiyet hakları puanındaki artış yani hukuki yapının güçlendirilmesi ekonomik büyümeyi pozitif yönlü artırmaktadır. HM değişkenindeki %1'lik artış ekonomik büyümeyi %

0,023 oranında artırmaktadır. Daha önce yapılan çalışmalardan Barro (1999), hukukun üstünlüğünün artırılmasının ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkileyeceğini vurgulamıştır. Yine Barro (1994), mülkiyet haklarının korunmasının büyümeyi hedefleyen düşük gelirli ülkeler açısından önemli olduğunu ve ikisinin pozitif yönlü bir ilişkiye sahip olduklarını belirlemiştir. Gwartney vd. (2004) ampirik çalışmalarında mülkiyet haklarının korunmasının ekonomik büyüme açısından önemli ve pozitif yönlü olduğunu vurgulamışlardır. Panahi vd. (2014) EFW endeksinin beş ana bileşeninin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini analiz ettikleri çalışmalarında, HM değişkeninin etkisini negatif yönlü saptarken, diğer dört değişkenin etkisini pozitif yönlü olarak tahmin etmişlerdir. Sameti ve Shahchera (2006), ampirik çalışmalarında mülkiyet haklarını koruyucu kurumların ekonomik büyüme, yatırımlar ve verimlilik açısından önem teşkil ettiğini tespit etmişlerdir. Tunçsiper ve Biçen'in (2014), yapmış oldukları analizin sonuçları, mülkiyet hakları endeksi ve yatırım yapma özgürlüğü endeksi ile ekonomik büyüme arasında negatif bir ilişki bulunduğunu göstermektedir.

Güçlü para (GP) değişkeninin temsil ettiği güçlü para bileşenindeki %1'lik artış ise ekonomik büyümeyi % 0,016 oranında pozitif yönde etkilemektedir. EFW endeksinde GP ana bileşeninin alt bileşenleri olarak enflasyon oranı verilmiştir. Barro'nun (1999) yaptığı ampirik çalışmada enflasyon oranındaki artışın büyüme üzerinde negatif yönlü ilişkiye sahip olduğu saptanmıştır. Ayal ve Karras (1998), ampirik çalışmalarında para arzındaki düşük büyüme oranının ve düşük enflasyon değişkenliğinin ekonomik büyümeyi pozitif yönlü etkilediği sonucunu çıkartmışlardır. Carlsson ve Lundström (2001) ise çalışmalarında para politikası ve fiyat istikrarının ekonomik büyüme açısından önemsiz değişkenler olduklarını belirtmişlerdir.

Bu çalışmada *uluslararası ticaret özgürlüğü (UT)* ve *regülasyonlar (R)* bileşenleri istatistiksel olarak anlamlı bir sonuç vermemiştir. Ancak Ayal ve Karras (1998), bu değişkenlerin alt bileşenleri olarak sayılabilecek olan; negatif reel faiz oranı, resmi-karaborsa döviz kurları arasında minimum fark, ticaret sektörünün büyüklüğü ve ülke vatandaşlarının yabancılarla sermaye transferi yapabilme özgürlüğü ile düşük dış ticaret vergilendirmesinin ekonomik büyüme ile ilişkisini anlamlı ve pozitif olarak saptamışlardır. Justesen (2008), regülasyonlar endeks puanının yükselmesinin ekonomik büyümeyi olumlu etkilediği sonucuna varmıştır. Dawson (2006), piyasalardaki fazla düzenlemenin ekonomik büyüme üzerinde olumsuz sonuç doğurduğu sonucuna ulaşmıştır. Bu doğrultuda Dawson'un bulduğu sonuçtan hareketle, R değişkeninin ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediği sonucuna ulaşılabilir. Burada dikkat

edilmesi gereken nokta daha az regülasyonun R değişkeninin puanını yükselttiğidir. Tunçsiper ve Biçen'in (2014) çalışmaları, çalışma özgürlüğü endeksi ve ticaret özgürlüğü endeksi ile ekonomik büyüme arasında ise pozitif bir ilişki bulunduğunu göstermektedir.

Birinci model bir bütün olarak incelendiğinde, örnek ülkeler için ekonomik özgürlüklerin büyüme üzerinde pozitif yönlü etkiye sahip olduğu söylenebilir. Nelson ve Singh (1998), Scully (2002), Doucoliagos ve Ulubaşoğlu (2004), Weede (2006), Sameti ve Shahchera (2006)'nın çalışmalarında da, ele aldıkları örnek ülke grupları için benzer sonuçlara ulaşılmıştır. Mahmood ve Azid (2011) ise çalışmalarında EFW endeksinin beş bileşeninin de ekonomik büyümeyi olumlu etkilediği sonucuna ulaşmışlardır.

Justesen (2008) ekonomik özgürlüğün genel anlamda ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin pozitif yönlü olduğunu ancak bu etkiyi incelerken bazı (KH ve R) ekonomik özgürlük bileşenlerinin diğerlerine göre daha önemli olduğuna dikkat edilmesi gerektiğini belirtmiştir.

İkinci model için kurulan DOLS sonuçları, istatistiksel olarak anlamsız çıkan KH ve GP değişkenleri hariç; HM, UT ve R'nin ülkelerin yüksek teknoloji ürünlerin ihracatını pozitif olarak etkilediğini göstermektedir. KH ve GP değişkenleri ile ilgili anlamlı bir sonuç bulunamamıştır.

HM değişkeninin temsil ettiği hukuki yapı ve mülkiyet hakları puanındaki artış yani hukuki yapının güçlendirilmesi yüksek teknoloji ürünlerin ihracatını pozitif yönlü artırmaktadır. HM değişkenindeki %1'lik artış yüksek teknoloji ürünlerin ihracatını % 0,05 oranında artırmaktadır. UT değişkeninin temsil ettiği uluslararası ticaretin serbestleştirilmesi puanının artması yüksek teknoloji ürünlerin ihracatını pozitif yönde etkilemektedir. Uluslararası ticaretin serbestleştirilmesindeki %1 artış yüksek teknoloji ürünlerin ihracatını % 0,08 artırmaktadır. R değişkeninin temsil ettiği regülasyonlar bileşenindeki %1'lik artış ise yüksek teknoloji ürünlerin ihracatını % 0,017 oranında pozitif yönde etkilemektedir. Diğer çalışmalardan Azman-Saini vd.'ne (2010) göre gelişmekte olan ülkelerin yeni teknolojileri içselleştirebilmeleri yolunda çok uluslu şirketlerin oynadığı rolün; ekonomik özgürlüklerin daha fazla oluşu ülkelerde; daha etkin olduğudur. Yani ülkenin yeni teknolojiyi ve yabancı sermayeyi çekmesinde ve absorbe etmesinde ekonomik özgürlükler önemli bir unsur olarak rol oynamaktadır.

5. Sonuç

Bu çalışmada ekonomik özgürlüklerin ekonomik büyüme ve ekonomik kalkınma üzerindeki etkileri araştırılmıştır. Ekonomik özgürlüklerin belirleyicisi olarak Fraser

Enstitüsü'nün 2015 yılı EFW endeksinin beş ana bileşeni kullanılmış, ekonomik büyümenin temsilcisi olarak kişi başına düşen reel GSYH'nin değişim oranı, ekonomik kalkınmanın belirleyicisi olarak toplam imalat sanayi ihracatında yüksek teknolojlili ürünlerin ihracatının payı tercih edilmiştir. Öncelikle ekonomik özgürlük kavramı açıklanmaya çalışılmış ve sonrasında ekonomik özgürlüklerle ilgili bileşenlerin kullanıldığı ampirik çalışmalar incelenmiştir. Literatür taramasının ardından ampirik bir çalışma uygulanmıştır.

Yapılan teorik çalışma neticesinde, özgürlük kavramının tanımının tarihsel süreç içerisinde değişerek, kavramın kapasitesinin genişlediği, kavramın tanımı gereği bir bütünden ibaret olduğu, ekonomik, siyasal ve sivil özgürlükler arasında sıkı bir ilişki bulunduğu anlaşılmıştır. Ayrıca ekonomik özgürlük kavramının anahtar bileşenleri; kişisel seçim, gönüllü mübadele, rekabet özgürlüğü, hukukun üstünlüğü ve kişi ve özel mülkiyet haklarının korunması olarak belirlenmiştir. Bunlarla birlikte literatüre dayanarak, ekonomik özgürlüklerin; ekonomik büyüme ve kalkınma, demokrasi, gelir dağılımı ve kurumlar gibi ekonomik, siyasal ve sosyal kavram ve göstergelerle yakından ilişkili olduğu sonucuna varılmıştır.

Yapılan ampirik çalışmalar genellikle ekonomik özgürlüklerin ekonomik büyüme ve kalkınmayla anlamlı bir ilişkiye sahip olduğunu göstermektedir. Hakim literatür ekonomik özgürlüklerin ekonomik büyüme ve kalkınmayı desteklediği yönündedir. Ekonomik özgürlükler kavramıyla ilgili ampirik çalışmaların tarihi son 20-25 yıla dayanmaktadır. Bunlar arasında Barro (1991,1994,1999), Nelson ve Singh (1998), Scully (2002) ve Gwartney vd.'nin (2004) ekonomik özgürlüklerin ekonomik performansı pozitif yönlü etkilediğine dair bulguları önem teşkil etmektedir.

Bu çalışmanın ampirik sonuçlarına göre; ilk modele uygulanan DOLS tahmin sonuçları göstermektedir ki kamu hacmindeki küçülme ekonomik büyümeyi olumlu etkilemektedir. Kamu hacminin alt bileşenleri olan kamu harcamalarının azaltılması, kamu iştiraklerinin azaltılması ve vergi oranlarının düşürülmesi ekonomik büyümeye olumlu etki etmektedir. Güçlü para bileşeninin tahmin sonuçları ise istikrarlı ekonomik göstergelerin ekonomik büyümeyi tetiklediği sonucunu vermektedir. Hukuki yapının ve mülkiyet haklarının korunmasına önem verilmesi de yine ekonomik büyümeyi olumlu etkilemektedir.

Çalışmada yer alan ikinci modelde ise aynı bağımsız değişkenlerin yüksek teknolojlili ürünlerin ihracatına etkileri yine dinamik EKK (DOLS) yöntemiyle incelenmiştir. İstatistiki

olarak anlamsız çıkan değişkenler hariç HM, UT ve R değişkenlerinin yüksek teknoloji ürünlerin ihracatı üzerinde pozitif yönlü etkisi saptanmıştır.

Yapılan teorik ve ampirik çalışmalardan yola çıkarak, bu çalışmanın ilk modelinde ekonomik özgürlük endeksi bileşenlerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi ayrı ayrı incelenmiştir. Analiz sonuçlarına göre uluslararası ticaret serbestisi (UT) ve regülasyonlar (R) değişkenleri istatistiksel olarak anlamsız sonuçlar vermiştir. Analiz sonuçları; kamu hacmi (KH), hukuki yapı ve mülkiyet hakları (HM) ve güçlü para (GP) değişkenlerinin büyüme üzerinde pozitif yönlü ilişkiye sahip olduklarını ortaya koymuştur. Araştırmada dinamik EKK (DOLS) yöntemiyle tahmin yapılmıştır.

İkinci modele uygulanan DOLS sonuçları incelendiğinde, hukuki yapı ve mülkiyet hakları (HM), uluslararası ticaret serbestisi (UT) ve regülasyonlar (R) değişkenlerinin güçlü bir şekilde yüksek teknoloji ürünlerin ihracatını olumlu etkilediklerini söyleyebiliriz. Burada hukuki yapının geliştirilmesinin, fikri mülkiyet haklarını koruyarak ARGE faaliyetlerini artırıcı etki yapması beklenir. Uluslararası ticaretin serbestleştirilmesi ise yatırımcıları dünya ticaretine entegre olabilme adına, yüksek beşeri sermaye istihdam etmeye yönelir. Regülasyon bileşeninin alt bileşenleri incelendiğinde işletmeler açısından maliyeti ilgilendiren unsurlar olduğu görülmektedir. Çalışmanın sonucunda regülasyonların azaltılmasının yani maliyetlerin düşürülmesinin yüksek teknoloji ürünlerin ihracatını artırıcı etki yaptığı görülmektedir. İkinci modele uygulanan DOLS sonuçları incelendiğinde kamu hacmi (KH) ve güçlü para (GP) bileşenlerinin yüksek teknoloji ürünlerin ihracatına etkileri istatistiksel olarak anlamlı bulunamamıştır.

Ekonomik özgürlüklerin ekonomik büyüme ve kalkınma üzerindeki etkilerinin saptanmaya çalışıldığı bu çalışma sonucunda ekonomik ilerleme çabası sergileyen ülkelerin dikkate alması gereken önemli sonuçlar ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda, yükselen piyasa ekonomilerinin, ekonomik büyümelerini ve yüksek teknoloji ürünlerin ihracatlarını artırmak için ekonomik özgürlüklere önem vermeleri gerekmektedir. Özellikle her iki modelde de pozitif yönlü sonuç sağlayan hukuki yapı ve mülkiyet hakları bileşeninin katsayı tahminleri bize hukukun üstünlüğüne öncelik verilmesinin, ülkelerin ekonomik performansları bakımından önemli olduğu sonucunu vermiştir.

Kaynakça

- Aktan, C. C. (1999). *Müdahaleci devletten sınırlı devlete*. Yeni Türkiye Yayınları.
- Ashby, N. J., & Sobel, R. S. (2008). Income inequality and economic freedom in the U.S. States. *Public Choice*, 134(3-4), 329-346.
- Ashford, N. (2009). *Özgür Toplumun İlkeleri*. (çev. Can Madenci). Birinci Baskı. Ankara: Liberte Yayınları. (eserin orijinali 1999'da yayınlanmıştır), 43-113.
- Asteriou, D., & Hall, S. (2007). *Applied econometrics: a modern approach, revised edition*. China: Palgrave Macmillan.
- Ayal, E. B., & Karras, G. (1998). Components of economic freedom and growth: an empirical study. *Journal of Developing Areas*, 32(3), 327-338.
- Azman-Saini, W. N. W., Baharumshah, A. Z., & Law, S. H. (2010). Foreign direct investment, economic freedom and economic growth: international evidence. *Economic Modelling*, 27(5), 1079-1089.
- Baltagi, B. (2008). *Econometric analysis of panel data*. John Wiley & Sons.
- Barro, R. J. (1991). Economic growth in a cross section of countries. *Quarterly Journal of Economics*, 106: 407-443.
- Barro, R. J. (1994). Democracy & growth. *National Bureau of Economic Research*. No. w4909.
- Barro, R. J. (1999). Inequality, growth, and investment. *National Bureau of Economic Research*. No. w7038.
- Beach, W. W., Miles, M. A. (2006). Explaining the factors of the index of economic freedom 2006 *Index of Economic Freedom*, 55-76.
- Bengoa, M., & Sanchez-Robles, B. (2003). Foreign direct investment, economic freedom and growth: new evidence from latin America. *European Journal of Political Economy*, 19(3), 529-545.
- Berggren, N. (1999). Economic freedom and equality: friends or foes ?. *Public Choice*, 100(3-4), 203-223.
- Breitung, J., & Pesaran, M. H. (2005). Unit roots and cointegration in panels. Alınan yer <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/19627/1/200542dkp.pdf>.
- Carlsson, F., & Lundström, S. (2001). Economic freedom and growth: decomposing the effects. *Public Choice*, 112(3-4), 335-344.
- Choi, I. (2001). Unit root tests for panel data. *Journal of International Money and Finance*, 20(2), 249-272.
- Dawson, J. W. (2006). Regulation, investment, and growth a cross countries. *Cato J.*, 26, 489.
- Doucouliaagos, C., & Ulubasoglu, M. (2004). Economic freedom and economic growth: selection, specification and genuine effects. *In European Public Choice Society meetings*, Berlin.
- Göçer, İ. (2013). Seçilmiş OECD ülkelerinde bütçe açıklarının sürdürülebilirliği: yatay kesit bağımlılığı altında panel eş-bütünleşme analizi. *Journal of Yasar University*, 8(30), 5086-5104.

- Greene, W.H. (2003). *Econometric Analysis*. 5. Edition. New York: Prentice Hall.
- Gujarati, D. N., & Porter, D. C. (1999). *Essentials of econometrics*. 4. Edition. McGraw-Hill/Irwin.
- Gwartney, J. & Lawson, R. (2002). *Economic freedom of the world: 2002 Annual Report*. Washington, DC. *Cato Institute*.
- Gwartney, J., Lawson, R. & Block W. (1996). *Economic freedom in the world, 1975-1995*. Vancouver: *Fraser Institute*.
- Gwartney, J., Lawson, R., & Norton, S. (2015). *Economic freedom of the world 2008 annual report*. The Fraser Institute.
- Gwartney, J., Holcombe, R. G., & Lawson, R. A. (2004). Economic freedom, institutional quality and cross-country differences in income and growth. *Cato Journal*, 24(3), 205-233.
- Gwartney, J., Lawson, R. & Hall, J. (2015). *Economic freedom of the world 2015 annual report*. Fraser Institute, Canada.
- Hadri, K. (2000). Testing for stationarity in heterogeneous panel data. *The Econometrics Journal*, 3(2), 148-161.
- Hanke, S. H., & Walters, S. J. (1997). Economic freedom, prosperity, and equality: a survey. *Cato J.*, 17, 117.
- Hayek, F. A. (1985). *Liberalizm*. Krakowskie Towarzystwo Wydawnicze.
- Heckelman, J. C., Knack, S. (2009). Aid, economic freedom and growth. *Contemporary Economic Policy*, 27(1), 46-53.
- Hsiao, C. (2014). *Analysis of panel data (No. 54)*. Üçüncü Baskı. Cambridge University Press.
- Im, K. S., Pesaran, M. H., & Shin, Y. (2003). Testing for unit roots in heterogeneous panels. *Journal of Econometrics*, 115(1), 53-74.
- International Monetary Fund. (2016). *Emerging markets and developing economies*. Alınan yer http://www.imf.org/external/datamapper/NGDP_RPCH@WEO/ADVEC/WEOWORLD/EMDC.
- Justesen, M. K. (2008). The effect of economic freedom on growth revisited: New evidence on causality from a panel of countries 1970-1999. *European Journal of Political Economy*, 24(3), 642-660.
- Kao, Chihwa, & M.H. Chiang (2000). On the estimation and inference of a cointegration in panel data, nonstationary panels, panel cointegration and dynamic panels advances in econometrics, (Eds. B.H. Baltagi, T.B Fomby and R.C. Hills), *Elsevier Science, Amsterdam*, 179-222.
- Kasper, W. (2007). *Ekonomik Özgürlük ve Gelişme. Mülkiyet Hakları, Rekabet ve Refah Üzerine Bir İnceleme*. (çev. Bahadır Akın), Ankara: Liberte Yayınları. (Eserin orijinali 1998'de yayımlandı).
- Knack, S., & Keefer, P. (1995). Institutions and economic performance: Cross country tests using alternative institutional measures. *Economics and Politics* 7: 207-227.

- Kneller, R., Bleaney, M. F., & Gemmell, N. (1999). Fiscal policy and growth: evidence from OECD Countries. *Journal of Public Economics*, 74(2), 171-190.
- Kök, R., İspir, M.S. & Arı, A.A. (2010), Zengin ülkelerden az gelişmiş ülkelere kaynak aktarma mekanizmasının gerekliliği ve evrensel bölüşüm parametresi üzerine bir deneme. *Uluslararası Ekonomi Konferansı, Türkiye Ekonomi Kurumu, Kıbrıs*
- Lau, K. N. & Lam, P. Y. (2002). Economic freedom ranking of 161 countries in year 2000: A minimum disagreement approach. *Journal of the Operational Research Society*, 53(6), 664-671.
- Levin, A., Lin, C. F., & Chu, C. S. J. (2002). Unit root tests in panel data: Asymptotic and finite-sample properties. *Journal of econometrics*, 108(1), 1-24.
- Levine, R., & Renelt, D. (1992). A sensitivity analysis of cross-country growth regressions, *The American Economic Review*, 82, 942-963.
- Maddala, G. S., & Wu, S. (1999). A comparative study of unit root tests with panel data and a new simple test. *Oxford Bulletin of Economics and statistics*, 61(S1), 631-652.
- Mahmood, K., & Azid, T. (2011). Economic freedom verses economic growth: Cross countries analysis in the form of ARDL approach. *Asian Economic and Financial Review*, 1(1), 14-25.
- Miller, T., Homes, K.R., & Feulner, E.J., (2016). 2015 Index of Economic Freedom.
- Mises, L. (1974). Planning for freedom, and twelve other essays and addresses. Libertarian Press.
- Morgan Stanley Capital International. (2016). MSCI Emerging Markets Index. Alınan yer <https://www.msci.com/emerging-markets>
- Nelson, M. A., & Singh, R. D. (1998). Democracy, economic freedom, fiscal policy, and growth in lds: a freshlook. *Economic Development and Cultural Change*, 46(4), 677-696.
- Ng, S., & Perron, P. (2001). Lag length selection and the construction of unit root tests with good size and power. *Econometrica*, 69(6).
- North, D. C. (2010). *Kurumlar, Kurumsal Değişim ve Ekonomik Performans*. İkinci Baskı. (çev. Gül Çağalı Güven), Sabancı Üniversitesi. (Eserin orijinali 1999'da yayınlandı).
- Ongun, T. (1996). Ticaretle Bağlantılı Fikri Mülkiyet Hakları (TRIPs) Anlaşması ve gelişmekte olan ülkeler. *Ekonomik Yaklaşım*, 7(22), 61-76.
- Orend, B. (2006). Justifying socio-economic rights. *Economic rights in Canada and the United States*, 25-40.
- Panahi, H., Assadzadeh, A., & Refaei, R. (2014). Economic freedom and economic growth in mena countries. *Asian Economic and Financial Review*, 4(1), 105.
- Proudhon, P. J. (2014). *Mülkiyet Nedir?*. Dördüncü Bası. (çev. Devrim Çetinkasap). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. (Eserin orijinali 1840'ta yayınlandı).
- Sameti, M., & Shahchera, M. (2006). Economic freedom, economic growth and governments tax revenue in (MENA). *Iranian Economic Review*, 11(17), 67-86.
- Scully, G. W. (2002). Economic freedom, government policy and the trade-off between equity and economic growth. *Public Choice*, 113(1-2), 77-96.

- Tunçsiper, B., & Biçen, Ö. F. (2014). Ekonomik özgürlükler ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin panel regresyon yöntemiyle incelenmesi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 9(2), 25-46.
- Vergil, H. (2009). Doğrudan yabancı yatırımların istihdam üzerindeki etkileri: Türkiye örneği. *İktisat, İşletme ve Finans Dergisi*, 24(275), 89-114.
- Weede, E. (2006). Economic freedom and development: New calculations and interpretations. *Cato Journal*, 26(3), 511-524.
- World Bank. (2016). Country and lending groups. Alınan yer <http://data.worldbank.org/about/country-and-lending-groups>
- World Bank. (2016). GDP per capita (constant 2010 US\$). Alınan yer <http://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.KD>
- World Bank. (2016). High technology exports (% of manufactured exports). Alınan yer <http://data.worldbank.org/indicator/TX.VAL.TECH.MF.ZS>
- Yayla, A. (1992). *Liberalizm*. Ankara: Turhan Kitabevi Yayınları.

Bulletin of Economic Theory and Analysis

Volume II, Issue 2, pp. 169-187, 2017

<http://www.betajournals.org>

Khruşev Döneminde Kazak Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne Uygulanan Ekonomik Politikalar

Zhanture ZHETİBAYEV^a

^a Öğretim Görevlisi, Dr., Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk Kazak Üniversitesi, Sosyal Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, Türkistan, KAZAKİSTAN

ÖZ

Khruşev döneminde Kazak Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne uygulanan politikaların en önemlileri Bakir Topraklar Projesi ve kompleksli endüstri merkezlerinin oluşturulmasıydı. Bu politikalar sayesinde Kazakistan'ın tarımında ve endüstrisinde bir takım gelişmeler sağlanmıştır. Makalede Khruşev'in iktidarda olduğu dönemde ne tür politikaların uygulanmaya çalışıldığı ifade edilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda Khruşev'in ünlü Bakir Topraklar Projesi'nin Kazak SSC'nin ziraatının gelişmesinde büyük katkı sağladığı ortaya konulmuştur. Bir de zirai ürünlerin alım fiyatını yükseltme ve kolhozların borçlarının silinmesi gibi ılımlı ekonomik reformlar yapıldığı dile getirilmiştir. Daha sonra kompleks endüstri işletmelerinin kurulmasıyla Kazak SSC'nin endüstrisinde bir takım gelişmelerin yaşandığı ama yeni de Kazak SSC'nin ağırlıklı olarak hammadde merkezli bir bölge olarak kaldığı ifade edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler
Khruşev, SSCB,
Kazak SSC, Bakir
Topraklar Projesi

JEL Kodu
N5, N9.

CONTACT Zhanture ZHETİBAYEV, ✉ jantik_87@hotmail.com ☎ Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk Kazak Üniversitesi, Sosyal Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, Türkistan, KAZAKİSTAN

The Economic Policies Applied to the Kazakh Soviet Socialist Republic in Khrushchev's Period

ABSTRACT

The most important policies applied to the Kazakh Soviet Socialist Republic during Khrushchev's period was Copper Soil Project and the creating of a Complex industrial centers. Through these policies, there have been a number of developments achieved in Kazakhstan's agriculture and industry. The kinds of policies carried out during Khrushchev's period is tried to be explained in this article. Khrushchev's famous project in this context i.e. the Copper Soil Project has been shown to contribute greatly to the development of Kazakh SSR's agriculture. And also moderate economic reforms such as increment in the purchase price of agricultural products and erasing the debt of the kolkhozes was also noted. Later, with the establishment of complex industrial enterprises, the Kazakh SSR experienced some industrial developments but however, it tried to explain that it remained a predominantly raw material-centered region.

Keywords

Khrushchev, USSR, Kazak SSR, Copper Soil Project

JEL Classification

N5, N9.

1. Giriş

Lenin'in önderliğiyle Ekim 1917'de devrim sonucu Çarlık Rusya'sı siyasi haritadan silinerek Sovyet Devleti kurulmuştur. İlk başta Rusya Federatif Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti (RFSSC) kurulmuş daha sonra 1922'de Rusya Federatif Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ve diğer Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleribir araya gelerek Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliğini (SSCB) kurmuştur. O dönemde Kazakistan RFSSC'nin bir otonom bölgesi iken, 1936 yılında Kazak Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti (Kazak SSC) olarak SSCB'nin bir cumhuriyeti olmuştur. Stalin döneminde (1924-1953) Kazak SSC'nin ekonomik yapısında radikal değişiklikler yaşanarak Kazak SSC Sovyetler Birliği endüstrisinin hammadde merkezine dönüşmüştür. Bir de Stalin döneminde endüstrileşme ve kolektifleşme yaşanarak Lenin döneminde uygulanmış Yeni Ekonomik Politika'yı ortadan kaldırarak 1928 yılında planlı ekonomiye geçmiştir. Sovyetler Birliğindeki planlı ekonomi Beş Yıllık Plan Dönemlerinden oluşmaktadır. Khruşev dönemi Beşinci, Altıncı Beş Yıllık Plan ve YedinciYedi Yıllık Plan Dönemleri olarak sayılmaktadır. Khruşev döneminde Kazak SSC Sovyetler Birliği genelindeki endüstri merkezlerine hammadde tedarik bölgesi olarak devam etmiş ve üstelik Khruşev'in uyguladığı Bakir Topraklar Projesi'nin sayesinde bölgenin tarımı büyük bir ölçüde gelişmiştir.

Makalede Khruşev'in iktidarda olduğu dönem ele alınacaktır. İlk olarak Khruşev'in köy ekonomisine uyguladığı ılımlı reformları ve Bakir Topraklar Projesi anlatılmaya çalışılacaktır.

Bu sayede Kazak SSC'nin Sovyetler Birliği genelinde tarım sektöründe önemli bir bölgeye dönüştüğü irdelenecektir. Bir de Bakir Topraklar Projesi sırasında Kazak SSC'de hafif endüstrisinin gelişmesi ve köy ekonomisindeki bir takım değişikliklerin yaşanması anlatılacaktır. Özellikle, “ne kadar gelişmeler yaşansa bile Kazak SSC'nin hammadde tedarikçi bölgesi olarak kalması” argümanı önemle vurgulanacaktır.

2. Khruşev Dönemindeki Planlı Ekonomi ve Tarım Sektörünün Geliştirilmesi

Khruşev Eylül 1953'te, köy ekonomisindeki krizi ortadan kaldırmak için Sovyetler Birliği'ne bir takım politik ve ekonomik ılımlı reformlar uygulamıştır. Uyguladığı reformlar şunlardır:

Köy ürünlerinin alım fiyatının yükseltilmesi,

- Kolhozların borçlarının silinmesi,
- Kolhoz ve sovhozlardaki işçilerin maaşlarının arttırılması,
- Köylünün bahçesinde yetişen ürünlerin vergilerinin indirilmesi.

Köy ürünlerinin alım fiyatını yükseltmesi, 1953-1960 yılları arasında, tahıl ürünlerini 7 kat, et ürünlerini 12 kat, süt ürünlerini de 4 kat arttırmış, kolhoz ve sovhoz çalışanlarının gelir ve üretimini artırma temelinde maddi teşvik sağlamıştır (Samohin, 2001: 284).

2 Mart 1954'te, SBKP konseyi gerçekleşmiştir. Konseyde şunlar ele alınmıştır: “Sovyetler Birliği'nde ileriye dönük buğday üretiminin arttırılması ve Bakir Topraklar Projesi'nin uygulanması”. Konsey Kazak SSC, Sibiryaya, Oral, Volga nehri, Kuzey Kafkasya bölgeleri için yeni hedefler getirmiştir. Böylece, Sovyetler Birliği'ndeki tüm ziraat arazilerini %30 arttırmak hedeflenmiştir. Doğal olarak bu kadar muazzam büyüklükteki araziyi işlemek için önemli ölçüde zirai makineler, kimyasal maddeler ve bir de zirai ürünler üretiminde hizmet verecek diğer endüstri dallarını geliştirmek gerekmiştir.

Böylece, adı geçen bölgelerde 13 milyon hektar bakir toprak değerlendirilmeye başlanmıştır. Bundan, Kazak SSC'nin yararlandığı pay 6,5 milyon hektar olarak belirlemiştir. Bu işlemi gerçekleştirilebilmesi için, Sovyetler Birliği'nin, bu bölgelere iş gücü sağlayabilmesi lazımdı. Çünkü yerli nüfusun yeni arazileri işlemede ciddi iş gücü eksikliği vardı. Bunun için toplu hareketler gerçekleştirilmiştir. Bunun sayesinde bu bölgelere iş gücü sağlanabilmiştir. Yeni tarım alanlarına, iş gücü gönüllülerini göç ettirmiştir. Göç edenler için devlet bir takım yardımlar sunmuştur. Örneğin, Devlet bin ruble yardım parası, ev kuruluşu için 20 bin ruble kredi, 2 bin ruble kadar da hayvan sahibi olabilmeleri için imkân sağlamıştır (Abalkin, 2007).

Bakir Topraklar Projesi, Kazak SSC nüfusunun hızlı artmasına neden olmuştur¹. Bu da önemli ölçüde çok tüketilen mallara olan talebi arttırmış ve Kazak SSC'de tekstil ve hafif endüstrinin gelişmesine sebep olmuştur. Bunların sayesinde, Kazak SSC'nin hafif sanaayisi iki kat artmıştır (Kolektif çalışma, 1968).

Böylece, Beşinci Beş Yıllık Plan Dönemi'nde, Kazak SSC endüstrisi daha da geliştirilmiştir. Savaş sonrasındaki on sene içerisinde, Kazak SSC endüstrisi önemli gelişme göstermiştir. Artık, Sovyetler Birliği'nde Kazak SSC endüstrisi önemli bir yere gelmiş ve doğu bölgesinin en önemli endüstri merkezine dönüşmüştür.

50'li yılların ortasında Kazak SSC endüstrisinin gelişmesi, 1956-1960 yılları arasındaki ulus ekonomisinin Altıncı Beş Yıllık Plan'ıyla gerçekleşmiştir. Yeni Beş Yıllık Plan Dönemi endüstrinin daha da gelişmesini sağlamıştır. Plan, 1955 Temmuz'unda SBKP'nin genel kurulunda kabul edilmiştir. Beş Yıllık Plan'ın önemli konularının biri, daha önceki gibi ileriye dönük Sovyetler Birliği sınırlarında üretici güçlerinin yerleştirilmesinin arttırılması, tüm Sovyetler Birliği Cumhuriyetleri'nin ekonomisini ve özellikle endüstrisini kalkındırmaktır. Kazak SSC endüstrisinin hızlı gelişmesinin nedeni, SSCB'nin doğu bölgelerindeki zenginliklerinin tamamını hızlı bir şekilde kullanmasıdır.

Kazak SSC komünist partisinin 8. Konseyinde, Kazak SSC endüstrinin gelişimi, Altıncı Beş Yıllık Plan Dönemi kararnamesiyle ilişkili olarak ele alınmıştır. Beş Yıllık Plan'ın asıl hedefi konsey kararnamesinde şu şekilde belirlenmiştir: "ağır endüstri teknik olarak geliştirmek ve emek verimliliğini arttırmak ve böylece ulus ekonomisinin tüm dallarının ileriye dönük güçlü büyümesini sağlamak. Zirai ürünler üretimini de önemli ölçüde kalkındırmak. Bunun sayesinde Kazak SSC çalışanlarının yaşam ve kültürel seviyesini arttırmak." (Kollektif çalışma, 1956)

Büyük doğal kaynak madenlerinin bulunmasıyla, Kazak SSC'de, Altıncı Beş Yıllık Plan Dönemi'nde kompleksli ağır endüstri işletmelerini kurma kararı alınmıştır. Aynı zamanda siyah, renkli metalürjinin, elektrik santrallerinin yeni tesislerini inşa etmek ve diğer endüstri dallarının ileriye dönük geliştirilmesini sağlamak, yani, bölge merkezlerinde büyük çaplı endüstri işletmelerini kurma kararı alınmıştır. Örneğin; Pavlodar'da alüminyum, ferroalyaj ve biçerdöver tesisi, Petropavl'da makine yapım tesisi, Cambıl'dakimya tesisi, Semey ve Şimkent'te çimento tesisi inşa edilmesi planlanmıştır.

¹SSCB'nin diğer cumhuriyetlerinden Kazak SSC bakir toprakların işlemeye getirilen işçilerin göç ettirilmesi.

Kazak SSC'nin güney bölgesinin, Kazak SSC ve Orta Asya ziraatı için, gübre üretici merkeze dönüştürülmesi gerekiyordu. Bunun için, Canatas madeni uygun görülmekteydi. Karagandı kömür havzası madencilerine senede 11-12 milyon ton kömür çıkartma görevi verilmişti. Ekibastuz havzasında ise, üç açık hava kömür madeninin inşa edilmesi gerekiyordu (Kolektif çalışma, 1957).

Yakıt endüstrisindeki yoğun gelişme, Kazak SSC metalürjisinin ve termik santrallerinin gelişmesiyle ilişkiliydi. Aynı zamanda, Kazak SSC kömürüne Ural, Doğu Sibirya, Orta Asya ve Volga nehri etrafındaki endüstri merkezlerinin ihtiyacı artmıştı.

Hafif endüstride de bir takım ilerlemeler bekleniyordu. Örneğin, pamuklu kumaş 3,2 kat, yünlü kumaş 1,9 kat, deri ayakkabı 1,7 kat, et üretimi 1,9 kat, hayvan yağı üretiminin ise, 2,2 kat artması gerekiyordu. Almatı'da pamuk fabrikasının, Cambıl'da deri ayakkabısının, birtakım et ve diğer fabrikaların kuruluşu hedefleniyordu (Kolektif çalışma, 1957).

Bu hedeflerin yerine getirilmesi sayesinde, Kazak SSC'de bir takım gelişmeler ortaya çıkmıştır. Altıncı Beş Yıllık Plan Dönemi'nde emek üretkenliği %130 artış göstermiştir. Bunun brüt üretimi ise %174'tür. Endüstri ürünlerinin önemli türlerinin üretimi artmıştır. Bunda öncü olan endüstriler ise, metalürji, kimya, petrol, kömür endüstrileridir. 1960 yılındaki üretim, 1950 yılına kıyasla %30 kadar artmıştır. Kömür madenleri ise 24,3 kat artmıştır. Kömür üretimi 32,4 milyon tona, petrol üretimi ise 1,6 milyon tona ulaşmıştır.

1955 yılına kıyasla elektrik santrallerin güç kapasitesi iki kat artmıştır. Elektrik üretimi ise 1,8 kat artarak saatte 10,5 milyar kW'a ulaşmıştır. Altıncı Beş Yıllık Plan Dönemi'nde ağ ve elektrik santrallerinin yönetimi merkezleştirilmiştir ve Altay, Almatı, Karagandı, Güney Kazak SSC gibi bölge merkezlerinde elektrik sistemleri çalışmaya başlamıştır (Kolektif çalışma, 1963).

Altıncı Beş Yıllık Plan Dönemi'nde teknik gelişme ve ağır endüstrinin önemli dallarının gelişmesi Kazak SSC'de, birtakım makine yapımı dallarının oluşmasına neden olmuştur. Metalürji, dağ madenciliği, yakıt, kimya, gıda ve diğer endüstri dalları için yeni makineler, presmakinelere üretimi başlamıştır. Böylece Altıncı Beş Yıllık Plan Dönemi'nde makine ve metal işleyici endüstri ürünleri üretimi 1,5 kat artmıştır.

Altıncı Beş Yıllık Plan Dönemi'nde, Kazak SSC'de, inşaatların artmasıyla beraber inşaat endüstrisi de gelişmeye başlamıştır. Kazak SSC'de ondan fazla çimento tesisi kurulmuştur. Bu da önemli ölçüde betonarme üretiminin genişletilmesine olanak sağlamıştır. Böylece, Kazak SSC, Altıncı Beş Yıllıkta Plan Dönemi'nde çimento üretimini 6 kat arttırabilmiştir (Kolsov, 1961).

Altıncı Beş Yıllık Plan Dönemi'nde, hanelerin gittikçe artan ihtiyaçlarını karşılayan gıda endüstrisinde bir takım gelişmeler sergilenmiştir. Hayvan yağının, sucuğun, makarnanın ve şekerin üretimleri artmıştır.

Gıda endüstrisinin toplam endüstri gayri safi hasılası içindeki oranı siyah ve renkli metalürjiden sonra üçüncü sırayı almıştır. 1956-1960 yılları arasında hafif endüstride büyük gelişmeler yaşanmıştır. Bunlar, pamuklu kumaş, çorap, giyim fabrikalarında yaşanmıştır. Aynı zamanda, beyaz eşya ve deri ayakkabı fabrikalarının üretimi artmıştır.

Altıncı Beş Yıllık Plan Dönemi'nin sadece ilk üç senesinde, yaklaşık 280 büyük çaplı endüstri işletmesi inşa edilerek kullanıma açılmıştır. Bu kullanıma açılmış olan işletmelerin büyük çaplıları ise, Sokolov demir madeni, Açşisay Karatau dağ-kimya madeni, Leninagorsk termik santrali, Akröbekromit bileşiği tesisi, Öskemen kondansatör tesisi, Şımkent hidroliz tesisi, 8 mayın ve kömür işleme Ekibastuz tesisi, Atırâu süt fabrikası, Almatı şarap fabrikası, Semey ve Şımkent çimento tesisleri, 5 et fabrikası, 11 un mamulleri fırını ve diğer işletmeler olmuştur (Ahmedova, 1961).

Seneler geçtikçe, Kazak SSC'nin, Sovyetler Birliği ekonomisine maden cevherleri sağlamadaki rolü artmaktaydı. Böylece Beş Yıllık Plan Dönemi sonlarında Kazak SSC'nin genel olarak Sovyetler Birliği'ndeki demir madeni payı %20, kromit payı %89,7, fosfor payı %30 olmuştur (Kolektif Çalışma, 1963).

3. Khruşev'in, Kazak Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nde, Bakir Topraklar Projesi'nin Uygulanılmasında Kolhoz ve Sovhozların Önemi

1953 Eylül'ünde, SBKP tarafından gerçekleştirilmiş konseyde, zirai ürünlerinin üretim düzeyinin, hanenin gittikçe artan tüketim mallarına ve endüstrinin hammaddeye olan ihtiyaçlarını karşılayamadığını belirtmiştir. Konsey, zirai ürünler üretiminin gelişmesini engelleyen birtakım nedenleri açığa çıkarmıştır. Bu nedenlerin birisi de, işçilere maddi teşvik prensibinin yerine getirilmemesi ve bundan dolayı işçilerin kolхозlardan ayrılma durumunda kalmalarıdır (Auyezov, 1959).

Partinin Merkez Komitesi'nde gerçekleştiren Eylül Konseyi'nin sonuçları ziraatın gelişmesinde yeni sayfalar açmıştır. Kolhoz ürünlerinin alım fiyatları yükseltilmiş ve planlama düzeni iyileştirilmiştir. Böylece, kolhoz çalışanlarının maddi teşvikleri arttırılmıştır. Ziraatı geliştirmede yetersiz kalan programlar, 1954 Şubat – Mart aylarındaki SBKP Konseyi'nde ele alınmıştır. Burada “Ülkede, ileriye yönelik olarak tahıl üretiminin arttırılması ve Bakir Topraklar

Projesi” hakkında kararlar alınmıştır. Konsey; Kazak SSC, Sibirya, Volga nehri çevresi ve Kuzey Kafkasya için bir takım kararlar almıştır. Bunlar; Bakir Topraklar Projesi sayesinde, 1954-1955 yılları arasında tahıl ekimini arttırmak yani 13 milyon bakir toprak işlemek, 1955 yılında bu işlenmiş arazilerden 1100-1200 milyon pud buğday toplamak olmuştur. Kazak SSC’nde bakir toprakların alanı 6,5 milyon hektardı. Bu ise, tamamının yaklaşık %50’si idi.

Sovyetler Birliği’nin bakir topraklarının işlenmesinde, Kazak SSC’nin payı %50’dir. Khruşev bunu şöyle açıklamıştır: “Ülkenin hiçbir bölgesinde, Kazak SSC’nin bozkırlarındaki gibi maliyeti düşük buğdayı yetiştiremeyiz”. Gerçekten de, Sovyetler Birliği’nin diğer bölgelerinde maliyetin yüksek olduğu görülebilir. Örnek olarak, Sovyetler Birliği’nin merkezi olan Moskova’nın etrafını ele alalım. Bu merkez sayılan bölgede elli kiloluk buğdayın maliyeti 129 rubledir. Kazak SSC’nin Kuzeyi, Kostanay bölgesinde ise, ortalama 20 rubledir. Arada çok büyük fark vardır (Khruşev, 1962).

Bakir Topraklar Projesi, Kazak SSC ziraatının gelişme tarihinde parlak bir dönem olarak hatırlanmaktadır. Sovyetler Birliğinin diğer cumhuriyetlerinin yardımıyla, Kazak SSC’nin uçsuz bucaksız arazilerinde köyler ve şehirler oluşturulmuştur. Oluşturulan bu köyler ve şehirler ulus ekonomisine zirai ürün sağlamakta büyük önem taşımıştır.

Bakir topraklar bölgelerinde, çoğunlukla sosyalist ekonominin biçimi olan sovhoz üretimi gelişmiştir. Kazak SSC’de, 1954-1958 yılları arasında, 573 yeni sovhoz oluşturulmuştur. Sovhoz inşasına yapılan yatırımlar milyar rubleyi geçmiştir. Kazak SSC, beş yıl içerisinde, 127 bin traktör, 46,2 biçerdöver, 29,6 bin otomobil vb. makineleri imal etmiştir. Bunların yarısından çoğu sovhozlara dağıtılmıştır. Büyük boyutlu yatırımlar sonucu sovhozlarda, işgücü akımı artmıştır. Özellikle, savhozların bakir topraklar bölgelerinde teknik donanımı arttırılmıştır. Bakir topraklar projesini gerçekleştirme döneminde, Kazak SSC’nin kuzeyindeki kolhoz ve sovhozlarda, biçerdöver 7 kat, otomobil ve diğer makineler 14 kat artmıştır. Bu da tahıl ürünlerin işlenmesini makineleştirmiş ve hayvancılıkta birtakım makineleşme gerçekleştirmiştir.

Oluşturulan sovhozların, büyük kamu işletmelerinin üretimini arttırdığını ve köydeki hanelerin yaşam seviyesini iyileştirdiğini söylemek mümkündür. Bundan dolayı, kolhoz çalışanlarının çoğu kendi işletmelerini sovhoza dönüştürme arzusunu dile getirmişlerdir. Yerel hükümet kurumları bu arzuyu, kolhozcuların toplantılarında hemen yerine getiriyorlardı. 1957-1958 yılları arasında, yaklaşık 130 arteller mevcut olan bitişik sovhozlara katılmıştı ve 498 kolhoz ve 136 Makine Teknik İstasyonlarının (MTİ) yanısıra 208 yeni sovhoz oluşturulmuştur.

Böylece, 1958 yılının sonlarına doğru, sovhoz sayısı Kazak SSC'de 807'e ulaşmıştır. Bu sovhozların yaklaşık %60'ı Kazak SSC'nin kuzey bölgesindeydi. Sovhozların yarısından fazlası tahıl üretti, %30'dan fazlası ise hayvan yetiştiriyordu, geriye kalan %10'u ise et-süt ürünlerini üretti. Ortalama olarak, Kazak SSC sovhozları SSCB genelindeki sovhozlardan daha büyüktü. Bu durum Tablo 1'de görülmektedir.

Kazak SSC sovhozlarının zirai arazileri, tarım arazileri, traktör parkı boyutlarının, SSCB genelindeki sovhozlardan 2-3 kat daha büyük olduğu Tablo 1'de görülmektedir.

Ancak, o dönemde, Kazak SSC'deki tüm sovhozlar verimli çalışmıyordu. Onların çoğunluğu yıl geçtikçe ekinde ve hayvancılıkta zarara uğramaktaydılar. Bu ise, o dönemde bir takım zirai ürünleri alım fiyatlarının düşük olmasından ve üretim maliyetlerini karşılayamamasından dolayı ortaya çıkmış hadise olarak anlatılmaktadır. Sovhozlar, nitelikli işçi ve işgücü yetersizliğinden dolayı zorunlu olarak geçici işçi getirmeye ve onlara büyük harcama yapmaya mecburdular. Ayrıca, sovhozlarda yüksek verimlilik elde etmek için, tarım yapısına ilişkin bilimsel araştırmalar yapmadan ve hava şartlarına bakmadan sadece yukarıdan gelen emirle işlemler gerçekleştirildiğinden dolayı, doğal olarak sovhozların verimliliği yükseltilemiyordu (Neyştod, 1957).

Tablo 1
Ortalama Sovhoz Boyutu

Sovhoz başına	SSCB			Kazak SSC		
	1950	1953	1958	1950	1953	1958
İşçi	303	352	605	440	461	654
Zirai araziler (bin hektar)	12,9	13,1	24,9	80,0	72,0	83,6
15 kat daha güçlü traktörler (Adet)	26	34	90	41	54	190
Tarım arazileri (bin hektar)	2,6	3,1	8,7	4,4	5,6	21,2
Büyük baş hayvan (öküz)	562	701	1370	2000	2100	1900
İnek	170	232	472	570	620	570
Domuz	500	721	1355	310	390	490
Koyun	1530	2084	4401	7300	9100	12100

Not. Baişev, 1974, 27.

Ama yine de Bakir Topraklar Projesi'nin uygulaması sürecinde sovhozların önemi büyüktür. Kazak SSC'nin zirai ürünler üretiminde sovhozların oranı yıl geçtikçe hızla artmıştır. 1958 yılında, sovhozlar Kazak SSC'nin tüm tarım arazilerinin ve buğdayın %60'nı, etin %50'sini, sütün %40'nı, yünün %42'sini devlete sağlamıştır. Ziraatın gelişmesinde ve zirai ürünlerin bolluğunun arttırma hedefini yerine getirmede sovhozların rolü çok etkili olmuştur.

Ancak sovhozların gelişmesi kolhozların ortadan kalkmış olduğu anlamına gelmiyordu. Kolhozların düzenlenmesi ve ekonomik güçlenmesi için SBKP 1958 Şubat'ında konsey gerçekleşmiştir. Bunda "İleriye yönelik kolhoz yapısının geliştirilmesi ve MTİ'lerin ortadan kaldırılması" hakkında kararlar alınmıştır. Bu zamana kadar kolhozların çoğunluğu gelirlerini arttırarak büyümüş ve ekonomik olarak güçlü işletme haline gelmiştir.

1958 yılına kadar kolhozların çoğunluğu güçlenmiştir. Bu kolhozlar artık kendi işletmelerini kendi geliştirebilme ve makinelerini verimli kullanabilme imkânına sahip olmuştur. Bununla ilişkili olarak, 1958 yılındaki Konsey kararıyla ve SSCB Yüksek Kurul'unun kanunuyla MTİ'lerin yerine teknik-tamir istasyonları oluşturulmuştur. MTİ'lerin sahip olduğu traktörler kolhozlara dağıtılmıştır. Böylece, teknik açıdan zayıf olan kolhozlar güçlendirilmiştir (Aşimbayev, 1977).

SBKP'nin Şubat Konseyinde alınmış kararlar, Kazak SSC'de başarılı bir şekilde hayata geçirilmiştir. Kazak SSC kolhozları 33 binden fazla traktör, 20 binden fazla biçerdöver ve 160 milyon ruble değerindeki diğer zirai makinelere sahip olmuşlardır. Kazak SSC kolhozları, 1958 yılında bile, Kazak SSC'deki tüm traktörlerin %23'üne ve tahıl biçerdöverlerinin %20'sine sahip olmuştur. Traktör ve makinelerin kolhozlara verilmesi, kolhozların üretkenliğinde ve kolhozla devlet arasındaki karşılıklı ilişkilerde önemli değişikliklerin gerçekleşmesine sebep olarak, ziraattaki üretim gücünün hızlı büyümesinde olumlu şartlar oluşturmuştur.

Böylece, Kazak SSC, Bakir Topraklar Projesiyle, 25 milyon hektar bakir toprakları işleyerek Sovyetler Birliği'nin önemli tahıl bölgesine dönüşmüştü. Özellikle, önemli bir tahıl ürünü olan buğday üretiminde önemli rol oynamaktaydı. Bu nedenle Kazak SSC'si buğday zenginlik bölgesi olarak anılıyordu. Kazak SSC'nin tüm zirai ürünlerinin ekim alanı 1953 yılında 9,7 milyon hektar iken, 1958 yılında ise 28,7 milyon hektara çıkmıştır. Bunun içinde buğday arazileri 4,6 milyon hektardan 19,3 milyon hektara çıkartılmıştır. Patates ve şeker pancarı tarlaları 2 katına, sebze üretim alanları ise 1,5 katına çıkartılmıştır. 1954-1958 yıllarında, yıllık ortalama gayrisafi tahıl hasadı, 1949-1953 yılları arasındaki yıllık ortalama gayrisafi tahıl hasadına göre 3,5 kat, devlet alımı ise 4,6 kat artmıştır. Kazak SSC'sine bölge bölge bakılırsa, büyüme göstergeleri daha da ayrıntılı şekilde görülebilmektedir. Örneğin, Kökşetau bölgesinde, 2,7 milyon hektar tahıl arazisi işlenerek, 10 yılda devlete teslim edilen tahıl ürünleri, artık bir yıl içerisinde üretilmekteydi. Bakir toprakların dev bölgesi olan Kostanay, 5,1 milyon hektar arazi işlemiş, 1954-1960 yıllarında, 1949-1953 yılları arasındaki gayrisafi buğday hasadına kıyasla 6,5 kat artmıştır. Akmola bölgesinde ise, bakir topraklar Projesi'nden sonra 1958 yılında, tahıl ürünler ekimi 5 kat artmıştır.

Tablo 2

Bakir Topraklar Üretimi Döneminde Kazak SSC Ziraatının Birincil Ürünlerinin Üretimi ve Alımı

Ürünler	Üretim			Alım		
	1950	1955	1960	1950	1955	1960
Buğday (bin ton)	4765,4	4753,7	18709,6	2134,1	1714,5	10515,5
Pamuk (bin ton)	118,8	135,2	174,4	118,8	135,1	174,4
Şeker pancarı (bin ton)	540,7	528,0	1148,3	509,8	519,2	1104,0
Patates (bin ton)	1160,0	691,1	1267,2	62,4	29,8	76,2
Koyun ve kuş (bin ton)	242,0	439,9	549,4	204,3	452,8	654,0
Süt (bin ton)	1555,5	1807,4	2482,3	466,3	602,5	923,6
Yün (bin ton)	31,3	38,0	66,2	26,5	39,2	78,9
Yumurta (milyon adet)	254,8	788,5	861,3	31,8	64,5	198,1

Not. Kolektif çalışma, 1963.

Bu Tablodaki veriler, Kazak SSC’de 60’lı yılların başında buğday ve başka zirai ürünler üretiminde büyük gelişmeler yaşandığını göstermektedir.

Kazak SSC, tüm bakir topraklar Projesi gerçekleştirilen bölgelerinin başarıları için o dönemde en üstün devlet nişanı olan Lenin nişanıyla ödüllendirilmiştir. Kazak SSC’nin tahıl üretimi Sovyetler Birliği’nin tahıl üretimi içindeki payı, 1949-1953 yılları arasında %5,6 iken, 1954-1958 yılları arasında %19,1’e yükselerek önemli bir artış gerçekleştirmiştir. Hayvancılıkta da bir takım gelişmeler ortaya çıkmıştır. Hemen hemen hayvancılığın tüm türlerinde gelişme gerçekleşmiştir (Kolektif çalışma, 1975).

4. Khruşev’in Yedinci Yıllık Plan’ının Kazak Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti’ne Uygulanılması

Sovyetler Birliği’nin ulus ekonomisinin yedi yıllık planının ana amacı, ekonominin tüm dallarının, ağırlıklı olarak ise ağır endüstrisinin önemli ölçüde geliştirilmesi olmuştur. Bunun sonucu ise, ülkenin ekonomik potansiyelinin arttırılmasını ve halkın yaşam seviyesinin ise sürekli olarak arttırılmasını sağlamak olmuştur (Vinogradova, 1985).

Yedi yıllık plan döneminde, endüstri ürünlerinin gayrisafi hasılasının büyümesi, 1965 yılında, 1958 yılına göre yaklaşık %80 olarak hedeflenmiştir. Bu dönemde, üretim ürünlerinin üretiminin %85-88, tüketim ürünlerinin üretiminin ise %62-65 büyümesi beklenmiştir. Böylece, ulus ekonomisinin yüksek hızla geliştirilmesi hedeflenmiştir.

Ziraat sektöründe ise, Yedinci Yedi Yıllık Plan Dönemi için devletin tüm ihtiyaçlarını karşılayabilecek üretim seviyesini yakalama hedeflenmiştir.

Yedinci Yedi Yıllık Plan Döneminde, Kazak SSC'de bir takım gelişmeler sağlanmıştır. Endüstri ve zirai ürünler üretiminde önemli başarılar sağlanmıştır. Tüm Sovyet Cumhuriyetleriyle ekonomik bağlar güçlenmiştir. Hanehalkının maddi ve kültürel seviyesi artmıştır. İnşaatı biten konutlar, hastaneler, okullar kullanıma verilmiştir. Şehirler ve kasabalar geliştirilmiştir.

1959-1965 yıllarında, Kazak SSC'de endüstri üretim hacmi 2 kat ve kişi başına düşen endüstri üretimi ise 1,7 kat artmıştır. Bir takım endüstri dallarında ise, Yedinci Yedi Yıllık Plan Dönemi'nde önemli gelişmeler gerçekleşmiştir. Örneğin, inşaat malzemelerinin üretim hacmi 8,4 kat, siyah metalürji 4,9 kat, makine yapımı ve metal işleme 3,1 kat, kimya endüstrisi 2,5 kat, hafif endüstri 2,1 kat artmıştır (Kunayev, 1966).

Ekonominin potansiyelini belirleyen önemli ürün çeşitlerinin üretim hacmi 1958 yılına kıyasla artmıştır, elektrik enerjisi 2,3 kat, demir madeni çıkartılması 6,9 kat, çelik dökümü 4,2 kat, çimento üretimi 4,9 kat, demir beton üretimi ise 5,3 kat. Temel tüketim mallarının çeşitlerinde de önemli ölçüde gelişme yaşanmıştır. Örneğin; manifatura, ayakkabı, mobilya, çamaşır makinesi, et, yağ, süt üretiminde artış yaşanmıştır.

Endüstrinin gayrisafi hasılasının yıllık ortalama büyümesi genel olarak Sovyetler Birliği'ndeki büyümeden %2 daha fazla artış göstererek %11'e çıkmıştır. Kazak SSC, yıllık ortalama endüstri ürünlerinin büyümesinde Litvanya'dan sonra ikinci sırayı almıştır. Ancak kişi başı gayri safi hasılanın büyümesinde, diğer Sovyetler Birliği cumhuriyetlerinden önemli ölçüde geride kalmıştır. Bu da SSCB'nin diğer bölgelerinden gelen göçmenlerin büyük ölçüde nüfusunun artmasına sebep olmasıyla açıklanabilir. SSCB'de ortalama yıllık nüfus artışı yaklaşık %1,6 iken Kazak SSC'nde %4,2 olmuştur. Yedinci Yedi Yıllık Plan Dönemi'nde Kazak SSC'nin nüfusu yaklaşık 2 milyon artmıştır (Kunayev, 1966).

Bu dönemde Kazak SSC'de yaklaşık 20 yeni şehir oluşturulmuştur. Yaklaşık 900 yeni işletme ve büyük tesis kullanıma açılmıştır. Bunların içinde en büyükleri: Elektrik enerjisinde –

Buktarmin Su Elektrik Santrali ve Karagandı Termik Santrali; Kömür endüstrisinde – Karagandı kömür havzasında her birinin üretim kapasitesi yıllık 1,5 milyon ton olan 22 ve 23 numaralı mayınlar; Siyah metalürjide – Karagandı metalürji tesisi, Sakolov-Sarıbay dağ madenlerini işleme tesisi; Renkli metalürjide – Öskemen titanyum-magnezyum tesisi, Pavlodar alüminyum tesisi; Kimya endüstrisinde – Karagandı Sentetik kauçuk tesisi; Cambılsüperfosfat tesisi; İnşaat malzemeleri endüstrisinde – Cetigara asbest tesisi, Semei arduaz tesisi, Şımkent asbest yapı tesisi; Hafif endüstride – Almatı pamuk tesisi ve diğer tesisler olmuştur (Ahmedova, 1961).

Yedinci Yedi Yıllık Plan Dönemi'nde, Kazak SSC'nin endüstri yapısında bir takım değişiklikler olmuştur (bkz. Tablo 3).

Yedinci Beş Yıllık Plan Dönemi'nde endüstri ürünleri üretimindeki artış ve endüstri işletmeleri sayısındaki artış, Kazak SSC ekonomisine sadece sayısal artışı değil kalite açısından da bir artışı yaşatmıştır. Bu süre zarfında toplumsal iş bölümünde önemli ölçüde derinleşmeler yaşanmıştır. Ulus ekonomisinin tüm dalları arasında işbirliği daha da artmıştır. 1965 yılında üretilmiş tüketim mallarının hacmi, 1958 yılına kıyasla 1,7 kat artmıştır. Yıllar geçtikçe Kazak SSC'ndeki tüketim mallarının üretiminde endüstrinin payı artmış; 1958 yılında tüketim malları oranı %38,2 iken 1965 yılında %48,4'e kadar artmıştır.

Tablo 3

Yedinci Yedi Yıllık Plan Dönemi'nde Kazak SSC' nin Endüstrisinde Yüzdesel Değişikler

Endüstri dalları	Toplam içerisindeki payı %	
	1958	1965
Siyah metalürji	1,8	3,9
Renkli metalürji	19,7	14,1
Yakıt	8,1	6,1
Elektrik enerjisi üretimi	3,3	3,9
Makine yapımı ve metal işleme	10,6	17,1
Ağaç ürünler yapımı	4,0	3,0
İnşaat malzemesi endüstrisi	5,5	7,4
Hafif endüstri	16,3	15,3
Gıda endüstrisi	26,6	24,7
Diğer endüstri dallar	4,1	4,5
Kazak SSC genelinde	100	100

Not. Master, 1967.

Yedinci Yedi Yıllık Plan Dönemi'nde hafif ve gıda endüstrisinde büyük gelişmeler yaşanmıştır. Bu gelişmelerin çoğunluğu yeni işletmelerin inşa edilmesiyle gerçekleşmiştir. Bu yedi yıl içerisinde Almatı kumaş fabrikası, Serebreyansk ve Karagandı giyim fabrikası, Tekeli ve Lenger'de kumaş ve giyim fabrikası, Taldıkorgan'da ayakkabı ve giyim fabrikası, Lenger'de çorap fabrikası kullanıma açılmıştır. Hafif endüstride yapay lif, imitasyon deri ve diğer ürünler üretilmeye başlanmıştır.

Yeni işletmelerin kullanıma girmesinden sonra ve çalışmakta olan işletmelerin genişletilmesi ve rekonstrüksiyondan geçmesi Kazak SSC sınırları içerisindeki hammadde işleminin önemli ölçüde artmasına sebep olmuştur. Böylece, yünün birincil işleme hacmi yedi yıl içerisinde yaklaşık 2 kat, deri işleme ise 2,2 kat artmıştır (Tursunbayev, 1970).

Gıda endüstrisinde 8 süt fabrikası, 22 ekmek fabrikası, peynir, tereyağı, margarin ve şeker tesisleri, 28 et fabrikası kullanıma açılmıştır. Bu kadar et fabrikasının açılması Kazak SSC'ndeki yıllık et işlemini 386 bin tondan 886 bin tona çıkarmıştır. Gıda endüstrisinde vitaminli ve iyotlu ürünler üretimi başlamıştır. Yarı doğal gıda ürünleri ve paketlenmiş ürünler üretimi genişletilmiştir.

Kazak SSC'de, tüm Sovyetler Birliği ulus ekonomisinde olduğu gibi, üretim varlıklarının artırılması sürekli olarak yaşanmıştır. Aynı zamanda üretim varlıklarının büyüme hızı Sovyetler Birliği'nin diğer Cumhuriyetleri'ne göre Kazak SSC'de daha da yüksek olmuştur. Yedinci Yedi

Yıllık Plan Dönemi'nde, Kazak SSC'nin üretim varlıkları büyük işletmelerin devreye sokulması, bilimin ve teknolojinin başarılı nihai üretim tekniklerinin kullanılması ve çalışmakta olan işletmelerin teknik donanımının artırılması sayesinde 2 kat büyümüştür. 1959-1965 yılları arasında üretim varlıklarının ortalama yıllık büyüme hızı, Kazak SSC'nde %15,1 iken SSCB'de %9,1 olmuştur. Kazak SSC endüstrisinin önemli dallarındaki temel üretim varlıkları - siyah metalürjide 6,7 kat, elektrik enerjide 3,7 kat, inşaat malzemeleri endüstrisinde 2,7 kat, kimya endüstrisinde 2,6 kat, gıda endüstrisinde 2,2 kat ve hafif endüstride ise 1,8 kat artmıştır (Kolektif çalışma, 1971).

Yedinci Yedi Yıllık Plan Dönemi'nde, Kazak SSC'nin tahıl ve hayvancılık işletmeleri gelişerek muazzam zirai bölgelere dönüşmüştür. Kazak SSC'de bu dönem içerisinde 713 yeni sovhoz oluşturularak 1965 yılında toplam sayısı 1507 olmuştur. Ziraatın gayrisafi hasılası, 1960-1965 yılları arasında 1956-1960 yıllarına kıyasla %10,4 artmıştır. Yedinci Yedi Yıllık Plan Dönemi'nde ekim alanları 1,88 milyon hektar artmıştır. 1958-1965 yılları arasında ekim alanlarının yapısındaki değişiklikler Tablo 4'te görülmektedir.

Tablo 4

Yedinci Yedi Yıllık Plan Dönemi'nde Kazak SSC'nin ekim alanlarının yapısındaki değişimler

	1958		1965	
	bin hektar	%	bin hektar	%
İşlenebilir toprak	31 100	100	34 000	100
Ekim alanları	28 542	91,8	30422	88,0
Tahıl	23 201	74,6	24297	71
Endüstri bitkileri	432	1,4	382	1,0
Patates ve meyve-sebze	269	0,8	267	0,8
Yem bitkileri	4640	15,0	5476	16
Nadas	2538	8,2	4047	12,0

Not. Master, 1967.

Yedinci Yedi Yıllık Plan Dönemi'nde Kazak SSC'nin ziraatı önemli ölçüde teknik donanımını artmıştır. Zirai teknik istasyonlarına bu dönem içerisinde 169 bin traktör, 97,7 bin biçerdöver ve 73 bin kamyon alınmıştır. Bunun sayesinde Kazak SSC'nin ziraat emeği, diğer Sovyetler Birliği cumhuriyet'lerine göre daha da makineleşmiş durumdaydı.

Kazak SSC'nin makine traktör istasyonlarında önemli değişiklikler olmuştur. Ekonomik ve üretken yeni traktör modelleri kullanılmaya başlanmıştır ve tarımda kullanılan traktörlerin payı artmıştır. 1958 yılında biçerdöver istasyonlarındaki biçerdöverlerin %70'i römork

biçimindeydi yani traktörle çekilerek hareket ettiriliyordu. Bunlar 1965 yılı sonlarında kendisi hareket eden biçerdöverlerle değiştirilmiştir. Tarlalar, daha da uzmanlaşmış mısır biçme, şeker pancarı biçme, yem biçme biçerdöverleriyle donatılmıştır (Master, 1967).

Aynı zamanda, Kazak SSC hayvancılığın önemli noktası sayılmaktadır. Yedi yıl içerisinde büyük baş hayvan sayısı 6,77 milyon artmıştır. Hayvancılık ürünlerinin alımında ise Sovyetler Birliği genelinde Kazak SSC'nin oranı %6,7'den %10'a çıkmıştır.

Kazak SSC hayvancılığının koyunculukta büyük gelişme gerçekleşmiştir. Sadece, Yedinci Yedi Yıllık Plan Dönemi'nde çöl ve yarı çöl bölgelerde 282 koyunculuk sovhozu oluşturulmuştur. Bu dönem içerisinde küçükbaş hayvan sayısı %15 artarak 1965 yılında 30 milyona ulaşmıştır. Kazak SSC'nin koyunculukta önemli değişiklikler olmuştur. Daha önceki beş yıllık dönemlerde, kaba yünlü koyunlarla tanınan Kazak SSC artık ince polar yünlü, orta ince polar yünlü ve astragan yünlü koyunlarla tanınmaktadır. Tahıl üretimindeki artışlar sonucunda Kazak SSC'de kuş ve domuz çiftçiliği de gelişmiştir. 1958 yılıyla kıyasla domuz sayısı %29, kuş sayısı %11 artmıştır (Ketebayev, 1970).

Yedinci Yedi Yıllık Plan Dönemi'nde Kazak SSC ulus ekonomisinin gelişiminde, büyük başarı elde edilmiştir. Ancak Kazak SSC'de üretim güçlerinin geliştirilmesinde ve Yedinci Yedi Yıllık Dönem Plan'ın uygulanması sırasında bazı endüstri dallarında bir takım eksiklikler ortaya çıkmıştır. Zirai ürünler üretiminde Yedi Yıllık Plan'ın hedeflerine ulaşamamıştır. Bunun da ulus ekonomisinin büyümesine yansımaması mümkün değildi. Ağır endüstrinin bir takım ürünlerinin üretiminde hedeflere ulaşamamıştır, mekanizma ve teçhizatlar yeterli kullanılmamış, üretim ve emek organizasyonlarında yanlış hesaplar yapılmıştır. Endüstri üretimi de ağır endüstri, hafif endüstri ve gıda endüstri dallarının büyümesinde bir takım sorunlar yaşanmıştır. Bunların tamamı, ziraatın geride kalmasından dolayı ortaya çıkmış hadiseler olarak anlatılmaktadır. Endüstrinin gayrisafı hasılası 2,1 kat artmış ise de, zirai ürünler üretimi 1960-1965 yılları arasında sadece %10 artmıştır.

Ayrıca, Kazak SSC'nde var olan zirai hammaddeler yerli hafif ve gıda endüstrinde yeteri kadar kullanılmıyordu. Hammaddenin büyük bir bölümü, diğer Cumhuriyet'lere gönderilerek Kazak SSC'ne hazır ürün olarak getiriliyordu. Örneğin, hafif endüstri işletmesi, deri hammaddesinin sadece %57'sini işlemekteydi. Yedi Yıllık Dönem sonunda, Kazak SSC kendi üretimiyle %52 deri ve %60 kumaş ihtiyacını karşılamaktaydı. Kazak SSC'nde temel tüketim mallarının hammaddesi yeteri kadar var olsa da, tüketim mallarının kişi başı üretimi genel olarak

Sovyetler Birliği'ne göre düşüktü. Kazak SSC, Rusya'dan (Rusya Sovyet Federatif Cumhuriyetler Birliği) sonraki ikinci büyük yn tedarikçisidir. Ancak, Kazak SSC, Sovyetler Birliği genelindekinden, kişi başi beş kat daha düşük ynl kumaş işlemektedir (Bayişev, 1980).

Genelde, Kazak SSC, Sovyetler Birliği'nde hammadde tedarikçisi bir Cumhuriyet olmuştur. Kazak SSC'nden, diğer Sovyetler Birliği Cumhuriyet'lerine demir, krom ve manganez madenleri, renkli metallere, dökme demir, kömür, petrol, fosfor, sentetik elyaf, pamuk elyaf, yıkanmış doğal yn, deri, balık, tahıl, et ve diğer hammaddeler gönderilmiştir.

Kazak SSC, diğer Sovyetler Birliği Cumhuriyet'lerinden ise petrol ürünleri, gaz, elik ve dökme demir kalıpları, zirai makineler, farklı endüstri işletmeleri için teçhizatlar, inşaat makineleri ve mekanizmaları, pamuk-kâğıt ürünleri, ipek ve yn kumaşlar, çorap, bez ve tekstil, yağ, ayakkabı, şarap ve şeker gibi hazır ürünler almaktaydı. Kazak SSC'sine hafif endüstri ürünlerini, Rusya, Ukrayna, Baltık Cumhuriyetleri, Kafkasya, Özbekistan sağlamıştır.

Kazak SSC endüstrisinde, Yedinci Yedi Yıllık Planı Dönemi'nde gelişmeler yaşansa da çoğunlukla hammadde merkezi olarak kalmıştır. Çünkü, diğer Sovyetler Birliği Cumhuriyet'lerine göre Kazak SSC'nde doğal zenginlikler kaynağı daha fazlaydı. Bundan dolayı, Kazak SSC'de sadece hammadde çıkartılmıştır ama orada işlenmesine izin verilmemiştir. Bu da, Cumhuriyet'ler arasındaki bağı sıkılaştırmak için yapılmış bir politikaydı. Ama, Brejnev dönemindeki, Sekizinci Beş Yıllık Plan Dönemi'nde, hammadde işleme işletmelerinin payı artmıştır. Böylece, Kazak SSC'de kendi üretimiyle halkın ihtiyaçlarını karşılamada bir takım gelişmeler yaşamıştır (Bayişev, 1980).

5. Sonuç

Khruşev'in iktidara gelmesiyle Sovyetler Birliği'nin ziraatında büyük değişiklikler yaşanmıştır. lke genelinde tarımı geliştirmek adına Bakır Topraklar Projesi uygulanmıştır. Kazak SSC bölgesi bu projenin uygulanmasında önemli rol oynamıştır. Çünkü Tüm Sovyetler genelindeki işlenen ekim alanlarının yarısı Kazak SSC bölgesindeydi. Bu durum Kazak SSC ziraatının teknik temelini de gclendirmiştir.

Daha nceki beş yıllık plan dönemlerinde, sadece ağır endüstride gelişme yaşanırken, Altıncı Beş Yıllık Plan Dönemi'nde, hafif ve gıda endüstrisinde de ciddi ölçüde gelişmeler yaşanmıştır. Bu ise, Kazak SSC bölgesi ulus ekonomisinin çok yönlü bir şekilde gelişmeye başladığının göstergesi olmuştur.

Sovyet genelinde Altıncı Beş Yıllık Plan Dönemi tamamlanmadan Yedinci Yedi Yıllık Planı Dönemi'ne geçiş yapılmıştır. Böylece Yedinci Yedi Yıllık Planı Dönemi'nde özellikle, komşu cumhuriyetlerin endüstri işletmelerine lazım olan hammaddelerin sağlanması konusunda gelişmeler yaşanmıştır. Bu da, Sovyetler Birliği Merkezi Yönetiminin, Kazak SSC'ndeki hammadde yataklarına göre Kazak SSC ulusunun ekonomik yapısını belirlemesinden kaynaklanmıştır. Ama Khruşev, bu ekonomik yapının değişmesine yol açmıştır. Bu değişim, Khruşev'le birlikte Sovyetler genelinde, kompleks endüstri işletmelerini kurmasından kaynaklanmıştır. Kompleks işletmelerin kurulma amacı, hammaddelerin çıkarıldığı yerde işlenmesidir. Ama yine de bu Kazak SSC ulus ekonomisinin yapısını tam olarak değiştirememiştir. Ağırlıklı olarak, hammadde merkezli bir bölge olmaya devam etmiştir.

Кайнаққа

- Самохин, Ю.М. (2001). *Экономическая История России*. Москва. (Samohin, Y.M. (2001). *Rusya'nın Ekonomik Tarihi*. Moskova.)
- Абалкин, Л.И. (2007). *Экономическая История СССР*. Москва. (Abalkin, L.İ. (2007). *SSCB'nin Ekonomik Tarihi*. Moskova)
- Коллективное работа. (1968). Народное хозяйство Казахстана в 1966. Статистический сбор. Алматы. 25, 30, 31 (Kolektif çalışma. (1968). *1966 Yılındaki Kazakistan'ın Ulus Ekonomisi*. İstatistik Toplama. Almatı)
- Коллективное работа. (1956). Резолюция 8-го съезда Коммунистической партии Казахстана по Отчетному докладу ЦК КП Казахстана. Алматы. (Kolektif çalışma. (1956). *Kazakistan Komünist Partisinin 8. Konsey Kararı Kazak SSC MK KP Gelişim Raporundan*. Almatı)
- Коллективное работа. (1957). Новостройки шестой пятилетки Казахстана. Алматы. (Kolektif çalışma. (1957). *Kazakistan'daki Altıncı Beş Yıllık Dönemin Yeni İnşaatları*. Almatı)
- Коллективное работа. (1963). Народное хозяйство Казахстана в 1960 и 1961 гг. Алматы. (Kolektif çalışma. (1963). *1960 ve 1961 Yıllarındaki Kazakistan'ın Ulus Ekonomisi*. Almatı)
- Кольцов, В. (1961). Развитие промышленности Казахстана. Алматы. (Kolsov, V. (1961). *Kazakistan Endüstrisinin Gelişmesi*. Almatı)
- Ахмедова, Н.Б. (1961). Казахстанза 40 лет. Алматы. (Ahmedova, N.B. (1961). *Kazakistan 40 Sene İçerisinde*. Almatı)

- Ауезов, М. (1959). *История Казахской ССР*. Алматы. (Auezov, M. 1959. *Kazak SSC Tarihi*. Almatı)
- Хрущев, Н.С. (1962). *Строительство коммунизма в СССР и развитие сельского хозяйства*. Том-1. Москва. (Khruşev, N.S. (1962). *SSCB'de Komünizmin İnşası ve Ziraatın Geliştirilmesi*. Cilt-1. Moskova)
- Неиштод, Соломон. (1962). *Социалистік өндірісті орналастыру принциптері және Қазақ ССР-ның экономикалық дамуы*. Алматы. (Neuştodt, Solomon. (1962). *Sosyolist Üretimi Yerleşirme İlkeleri ve Kazak SSC Ekonomisi'nin Gelişmesi*. Almatı)
- Ашимбаев, Түймебай. (1977). *Экономический Потенциал Казахской ССР*. Алматы. (Aşimbayev, Tüymeбай. (1977). *Kazak SSC'nin Ekonomik Potansiyeli*. Almatı)
- Коллективное работа. (1975). *Народное хозяйство Казахстана в 1974 г.* Алматы. (Kolektif çalışma. (1975). *1974 Yılındaki Kazakistan'ın Ulus Ekonomisi*. Almatı)
- Виноградов, В.А. (1976). *История социалистической экономики СССР*. Москва. (Vinogradova, V.A. (1976). *SSCB'nin Sosyolist Ekonomisi'nin Tarihi*. Moskova)
- Кунаев, Д.А. (1966). *Отчетный доклад Центрального комитета Компартии Казахстана XII съезду Коммунистической партии Казахстана*. Алматы. (Kunayev, D.A. (1966). *Kazakistan Komünist Partisinin XII Kongresine Kazakistan Komünist Partisi Merkez Komitesinin Raporu*. Almatı)
- Мастер, Абрам. (1967). *Союзные Республики в новой пятилетке 1966-1970*. Москва. (Master, Abram. (1967). *Cumhuriyetler Birliği Yeni Beş Yıllıkta (1966-1970)*, Moskova)
- Турсунбаев, А. Б. (1970). *Путь Казахстана к социализму*. Алматы. (Tursunbayev, A. B. (1970). *Kazakistan'ın Sosyalizme Doğru Yolu*. Almatı)
- Коллективное работа. (1971). *Народное хозяйство Казахстана*. Алматы. 4 (Kolektif çalışma. (1971). *Kazakistan'ın Ulus Ekonomisi*. Almatı)
- Кетебаев, К. (1970). *Экономика Казахстана за 50 лет*. Алматы. (Ketebayev, K. (1970). *Kazakistan Ekonomisi 50 Yılda*. Almatı)
- Баишев, Сактаган. (1980). *Истории Казахской ССР*. Алматы. (Bayişev, Saktagan. (1980). *Kazak SSC'nin Tarihi*. Almatı)

